

**ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РУБЛЬОВА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.59:502.1(477)(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Рубльова

Науковий керівник: **Карпінська Наталія Володимирівна**, доктор юридичних наук,
професор

Луцьк – 2025

АНОТАЦІЯ

Рубльова О. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. У результаті проведеного дослідження отримано низку висновків та сформульовано пропозиції, які характеризуються елементами наукової новизни.

Обґрунтовано тезу про те, що юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні є невід’ємним інструментом для забезпечення цивілізованого, гармонійного та екобезпечного функціонування сучасного суспільства загалом та кожної особи в ньому зокрема. Акцентовано увагу на тому, що українські реалії характеризуються загостренням глобальних проблем людства екологічного характеру і поглиблюються наслідками військової агресії РФ, а це зумовлює необхідність осмислення, розвитку й удосконалення вітчизняного правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства і практики його застосування.

Сформульоване авторське визначення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин як виду юридичної відповідальності, що є комплексним правовим інститутом, який спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів і застосовується відповідними уповноваженими суб’єктами, наділеними владною компетенцією, полягає в обов’язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру як результату вчиненого чи вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин (а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності),

здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності з урахуванням специфіки об'єкта посягання (земля як природний ресурс та об'єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель і є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі й суспільстві належного правопорядку в означених сферах.

Виокремлено ознаки негативної (ретроспективної, охоронної) юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин: 1) обов'язково спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів; 2) полягає в обов'язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру; 3) є результатом вчиненого чи вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин, а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності; 4) застосовується уповноваженими суб'єктами, наділеними владною компетенцією; 5) здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності; 6) є комплексним правовим інститутом; 7) об'єктом посягання є такий природний ресурс як земля (об'єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель; 8) є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі та суспільстві належного правопорядку в означених сферах.

Зроблено висновок про те, що основними функціями юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин є: 1) відновлювально-компенсаційна; 2) превентивна (попереджувальна, профілактична); 3) виховна; 4) стимулююча; 5) каральна (репресивна, штрафна); 6) охоронна. Відновлювальну та компенсаційну функції запропоновано формулювати як «відновлювально-компенсаційну», що відображатиме її юридичну природу, сутність і зміст та чітко вказуватиме на обидва її складові елементи – «компенсація» та «відновлення».

Аргументовано недоцільність виокремлення як самостійних окремих функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, а саме: а) психологічної функції – обґрунтовано, що вплив на психологічний стан правопорушників та інших суб'єктів більшою мірою є інструментом (засобом, способом), за допомогою якого реалізуються превентивна (попереджувальна), виховна та стимулююча функції; б) організаційної функції – це швидше організаційна, інституційно-функціональна передумова для забезпечення законності притягнення до відповідальності; в) політичної функції як «відображення державної політики в природоохоронній сфері» – оскільки державна політика знаходить свій прояв у всіх решти функціях: каральній, виховній та ін.

Досліджено, що підставами юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні є правова (юридична, нормативна) – існування правової норми, якою забороняється певна поведінка та встановлюються визначені санкції, та фактична – факт вчинення правопорушення. Наголошено на необхідності розмежування підстав настання і підстави притягнення до негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності.

Запропоновано класифікацію земельних правопорушень залежно від конкретного виду об'єктів (дві групи земельних правопорушень: 1) власне земельні правопорушення та 2) земельні правопорушення екологічної спрямованості) доповнити ще однією групою – земельні правопорушення, які зазвичай не мають екологічного спрямування, однак потенційно можуть його набути.

Сформульовано авторське визначення поняття «екологічне правопорушення у сфері земельних відносин» – це протиправне, винне, екологічно небезпечне (носить характер суспільно шкідливого чи суспільно небезпечного) діяння (дія або бездіяльність), що посягає на правовий режим землі (земельної ділянки, її частини), установлений порядок володіння, користування і розпорядження нею, спричиняє шкоду або створює реальну загрозу її заподіяння, і яке тягне за собою настання юридичної відповідальності.

Охарактеризовано юридичний склад екологічних правопорушень у сфері земельних відносин та виявлено особливості його елементів: а) визначення об'єкта екологічних правопорушень земельного законодавства обумовлене складністю суспільних відносин, на які здійснюється посягання – вони пов'язані з існуючими земельним та екологічним правопорядками одночасно; б) об'єктивна сторона включає протиправне, екологічно спрямоване діяння (дію чи бездіяльність), шкоду (економічну та екологічну) і причинно-наслідковий зв'язок між діяннями та шкодою; в) суб'єктами правопорушення є фізичні особи (загальні та спеціальні суб'єкти), юридичні особи, держава; г) суб'єктивна сторона включає обов'язковий елемент – вину у формі умислу (прямого чи непрямого) або необережності (самовпевненості чи недбалості), факультативні (необов'язкові) елементи – мету й мотив, які можуть набувати характеру обов'язкових, а також екологічний ризик.

Наголошено на специфіці дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, зумовленої наявністю потрібного об'єкта посягання: протиправність діяння має передбачатися одночасно нормами трудового, земельного та екологічного права. Виокремлено основні ознаки цього виду юридичної відповідальності: 1) настає тільки за порушення, скоєні працівником у процесі виконання ним своїх трудових обов'язків; 2) застосовується у випадках, передбачених чинним законодавством, шляхом накладення дисциплінарних стягнень; 3) її підставою є невиконання або ж неналежне виконання працівником своїх обов'язків, а протиправність вчиненого працівником діяння повинна передбачатися одночасно нормами трудового, земельного та екологічного права; 4) застосовується уповноваженим суб'єктом – органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження, призначення на посаду) працівника або органом, вищестоящим у порядку підлеглості щодо названих органів.

Окреслено особливості адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства, зумовлені каральним характером виду юридичної відповідальності, специфікою суб'єктів деліктних правовідносин, об'єкта посягання у юридичному складі правопорушень і застосовуваних за їх

вчинення стягнень. Запропоновано збільшити розміри штрафів як адміністративних стягнень за вчинення екологічних правопорушень земельного законодавства загалом та за скоєння їх у період дії воєнного стану зокрема.

Внесено пропозицію про конструювання кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень з урахуванням темпоральних (часових) і просторових критеріїв спричиненої екологічної шкоди та її наслідків при визначенні відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в КК України.

Встановлено, що цивільна відповідальність за екологічні правопорушення земельного законодавства являє собою механізм відшкодування шкоди (еколого-економічної, моральної, іншої), спричиненої навколишньому природному середовищу в цілому та земельним ресурсам зокрема, а її зміст передбачає поєднання норм і механізмів трьох галузей права: цивільного, екологічного та земельного. Виокремлено специфічні ознаки цивільної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, зумовлені особливостями методів обчислення (розрахунку) й доказування шкоди, обов'язком відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі незалежно від притягнення суб'єкта до інших видів юридичної відповідальності, наявністю можливості компенсації шкоди, яка заподіюється життю та здоров'ю фізичних осіб, а також моральної шкоди.

Окреслено алгоритм дій з приводу юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України в частині розробки й закріплення у вітчизняному правовому полі відповідного інституційного механізму (спеціалізовані екологічні суди), проведення обов'язкових екологічних аудитів (експертиз), комплексних програм для відновлення пошкоджених і забруднених земель, більш чітких методик розрахунків економічної та екологічної шкоди з дієвим механізмом їх реалізації.

Зроблено висновки про необхідність активізації адаптації вітчизняного законодавства з питань юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин до підходів ЄС в частині удосконалення понятійно-

категоріального апарату (визначення понять «екологічна шкода», «екологічна відповідальність»). На основі аналізу досвіду зарубіжних країн запропоновано розглянути питання про перегляд застосовуваних у національному законодавстві заходів впливу адміністративного та кримінального характеру на правопорушників з метою посилення таких заходів.

Основні положення і сформульовані в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – як матеріал для подальшого вивчення та дослідження юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні; нормотворчій діяльності – для розробки нових нормативних актів та вдосконалення (внесення змін і доповнень) чинного законодавства України при регламентації юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин; правозастосовній діяльності – в роботі органів влади, наділених владними повноваженнями, з метою забезпечення єдності розуміння й правильності застосування ними правових норм при вирішенні питань притягнення винуватих осіб до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин; навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Земельне право України», «Екологічне право України», «Аграрне право України», «Природоресурсне право України», «Правове забезпечення екологічної безпеки», «Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства», «Захист земельних прав», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій тощо із вказаних дисциплін.

Ключові слова: юридична відповідальність за екологічні правопорушення, сталий розвиток, екологічні права людини, екологічне право, земельне законодавство України, правове регулювання земельних відносин, правовий режим та відновлення земель, екологічна безпека та екосистема, екоцид та правопорушення проти довкілля, доступ до екологічної інформації, експертиза розміру шкоди, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, відшкодування і компенсація збитків, військова агресія та воєнний стан.

SUMMARY

Rublova O. V. Legal liability for environmental offences in the field of land relations in Ukraine. Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in the Speciality 081 Law. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of legal liability for environmental offences in the field of land relations in Ukraine. As a result of the study, a number of conclusions have been drawn and proposals have been formulated that are characterised by elements of scientific novelty.

The thesis that legal liability for environmental offences in the field of land relations in Ukraine is an integral tool for ensuring the civilised, harmonious and environmentally safe functioning of modern society as a whole and of each individual in particular has been substantiated. Attention is drawn to the fact that the Ukrainian reality is characterised by the exacerbation of global environmental problems facing humanity, which are exacerbated by the consequences of military aggression by the Russian Federation, and this necessitates the reflection, development and improvement of domestic legal regulation of legal liability for environmental offences under land legislation and the practice of its application.

The author's definition of legal liability for environmental offences in the field of land relations has been formulated as a type of legal liability, which is a complex legal institution based on state coercion in the form of punitive and remedial (compensatory) measures and applied by the relevant authorised entities vested with administrative powers, consists in the obligation of a person to bear negative consequences of a personal, proprietary or other nature as a result of an environmental offence committed or being committed in the field of land relations (such an offence being the actual basis for bringing the person to justice), and is enforced in cases provided for by law, in the course of law enforcement activities, taking into account the specific nature of the object of encroachment (land as a natural resource and object of legal protection); applies to

offences committed in relation to all categories of land without exception and is a legal remedy to ensure compliance with environmental and land legislation, the relevant rights of individuals and legal entities, and the maintenance of proper law and order in the state and society in these areas.

The following characteristics of negative (retrospective, preventive) legal liability for environmental offences in the field of land relations have been identified: 1) it is necessarily based on state coercion in the form of punitive and remedial (compensatory) measures; 2) it consists in the obligation of a person to bear negative consequences of a personal, proprietary or other nature; 3) is the result of a committed or ongoing environmental offence in the field of land relations, and such an offence is the actual basis for bringing the person to justice; 4) is applied by authorised entities vested with administrative powers; 5) is implemented in cases provided for by law, in the course of law enforcement activities; 6) is a comprehensive legal institution; 7) the object of encroachment is a natural resource such as land (an object of legal protection); concerns offences committed in relation to all categories of land without exception; 8) is a legal remedy to ensure compliance with environmental and land legislation, the relevant rights of natural persons and legal entities, as well as to maintain proper law and order in the state and society in the specified areas.

It was concluded that the main functions of legal liability for environmental offences in the field of land relations are: 1) remedial and compensatory; 2) preventive (precautionary, prophylactic); 3) educational; 4) stimulating; 5) punitive (repressive, penal); 6) protective. It is proposed that the remedial and compensatory functions should be formulated as «remedial-compensatory», which would reflect its legal nature, essence and content and clearly indicate both of its constituent elements – «compensation» and «remedy».

The inappropriateness of distinguishing separate functions of legal liability for environmental offences in the field of land relations is justified, namely: a) psychological function – it is justified that influencing the psychological state of offenders and other subjects is, to a greater extent, a tool (means, method) through which preventive

(precautionary) and educational functions are implemented; b) organisational function – this is more of an organisational, institutional and functional prerequisite for ensuring the legality of prosecution; c) political function as a ‘reflection of state policy in the field of environmental protection» – since state policy is manifested in all other functions: punitive, educational, etc.

It has been studied that the grounds for legal liability for environmental offences in the field of land relations in Ukraine are legal (juridical, normative) – the existence of a legal norm prohibiting certain behaviour and establishing certain sanctions, and factual – the fact of committing an offence. The need to distinguish between the grounds for occurrence and the grounds for negative (retrospective) legal liability is emphasised.

It has been proposed for a classification of land offences depending on the specific type of objects (two groups of land offences: 1) land offences themselves and 2) land offences of an environmental nature) to be supplemented by another group - land offences that do not usually have an environmental focus but could potentially acquire one.

The author's definition of the concept of «environmental offence in the field of land relations» is formulated as follows: it is an unlawful, culpable, environmentally hazardous (socially harmful or socially dangerous) act (action or inaction) that infringes upon the legal regime of land (land plot, its part), the established order of ownership, use and disposal of land, causes damage or creates a real threat of damage, and entails legal liability.

The legal structure of environmental offences in the field of land relations is characterised and the peculiarities of its elements are identified: a) the definition of the object of environmental offences under land legislation is conditioned by the complexity of the social relations that are infringed upon – they are related to both existing land and environmental legal orders; b) the objective side includes unlawful, environmentally oriented actions (actions or inaction), damage (economic and environmental) and a causal link between the actions and the damage; c) the subjects of the offence are individuals (general and special subjects), legal entities and the state; d) the subjective side includes a mandatory element – guilt in the form of intent (direct or indirect) or negligence

(overconfidence or carelessness), optional (non-mandatory) elements – purpose and motive, which may become mandatory, as well as environmental risk.

The specifics of disciplinary liability for environmental offences in the field of land relations are emphasised, due to the presence of a triple object of infringement: the illegality of the act must be provided for simultaneously by the norms of labour, land and environmental law. The main features of this type of legal liability are highlighted: 1) it only applies to violations committed by an employee in the course of performing their labour duties; 2) it is applied in cases provided for by current legislation through the imposition of disciplinary penalties; 3) it is based on the employee's failure to perform or improper performance of their duties, and the illegality of the employee's actions must be covered by labour, land and environmental law; 4) it's applied by an authorised body – the one that has the right to hire (elect, approve, appoint) the employee or a higher authority in relation to these bodies.

The peculiarities of administrative liability for environmental offences under land legislation are outlined, determined by the punitive nature of this type of legal liability, the specifics of the subjects of tortious legal relations, the object of encroachment in the legal structure of offences, and the penalties applied for their commission. It is proposed to increase the size of fines as administrative penalties for committing environmental offences under land legislation in general and for committing them during the period of martial law in particular.

A proposal has been made to construct qualifying characteristics of criminal offences, taking into account the temporal (time) and spatial criteria of the environmental damage caused and its consequences when determining liability for environmental offences in the field of land relations in the Criminal Code of Ukraine.

It has been established that civil liability for environmental offences under land legislation is a mechanism for compensating for damage (ecological, economic, moral, etc.) caused to the environment in general and to land resources in particular, and its content combines the norms and mechanisms of three branches of law: civil, environmental and land. Specific features of civil liability for environmental offences in

the field of land relations have been identified, determined by the peculiarities of methods of calculation (estimation) and proof of damage, the obligation to compensate for the damage caused in full, regardless of whether the entity is subject to other types of legal liability, the possibility of compensating for damage caused to the life and health of individuals, as well as moral damage.

An algorithm of actions has been outlined regarding legal liability for environmental offences in the field of land relations under martial law and during the post-war recovery of Ukraine in terms of developing and establishing an appropriate institutional mechanism (specialised environmental courts) in the domestic legal field, conducting mandatory environmental audits (expert assessments), comprehensive programmes for the restoration of damaged and contaminated land, and clearer methods for calculating economic and environmental damage with an effective mechanism for their implementation.

Conclusions were made about the need to intensify the adaptation of domestic legislation on legal liability for environmental offences in the field of land relations to EU approaches in terms of improving the conceptual and categorical apparatus (definition of the concepts of «environmental damage» and «environmental liability»). Based on an analysis of the foreign countries' experience, it is proposed to consider revising the administrative and criminal penalties for offenders applied in national legislation in order to strengthen such penalties.

The main provisions of the dissertation and the conclusions and proposals formulated therein can be used in: research activities – as material for further study and research on legal liability for environmental offences in the field of land relations in Ukraine; normative activity – for the development of new normative acts and the improvement (amendments and additions) of the current legislation of Ukraine in regulating legal liability for environmental offences in the field of land relations; law enforcement activity – in the work of authorities vested with powers, in order to ensure a common understanding and correct application of legal norms when deciding on bringing guilty persons to legal liability for environmental offences in the field of land relations; educational process – in teaching the subjects «Land Law of Ukraine», «Environmental

Law of Ukraine», «Agrarian Law of Ukraine», «Natural Resource Law of Ukraine», «Legal Support for Environmental Safety», «Legal Liability for Violations of Environmental Legislation», «Protection of Land Rights», as well as in the preparation of textbooks, teaching aids, methodological recommendations, etc. on the above-mentioned disciplines.

Keywords: legal liability for environmental offences, sustainable development, environmental human rights, environmental law, land legislation of Ukraine, legal regulation of land relations, legal regime and land restoration, environmental safety and ecosystem, ecocide and offences against the environment, access to environmental information, expert assessment of damage, criminal liability, administrative liability, compensation and indemnification for damages, military aggression and martial law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Рубльова О. В. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 174–179.
2. Рубльова О. В. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. *Історико-правовий часопис*. 2024. Том 23. № 2. С. 75–81.
3. Рубльова О. В. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 221–224. URL: http://lsej.org.ua/12_2024/49.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Рубльова О. В. Особливості нормативно-правового регулювання відшкодування екологічної шкоди у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Вип. 64 : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 вересня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2024. С. 113–116.

5. Рубльова О. В. До питання кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XXI Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 13-14 вересня 2024 р. / Уклад. Джурак Л. М. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 69–71.

6. Рубльова О. В. Екологічні права людини крізь призму екологічного правопорушення у сфері земельних відносин. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 8 груд. 2024 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 146–148.

7. Рубльова О. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: воєнні виклики. *«PERSPECTIVES OF CONTEMPORARY SCIENCE: THEORY AND PRACTICE»* : Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції 13-15.01.2025 року, Львів, Україна. С. 1416-1420.

8. Рубльова О. В. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: деякі питання. *Соціально-гуманітарний вісник* : збірник наукових праць. 2025. Вип. 52. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 38–39.

9. Рубльова О. В. Теоретико-правові засади юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Advanced top technology* : електрон. наук. журн. 2025. № 8. Харків: СГ НТМ «Новий курс». С. 34.

10. Рубльова О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин.

Креативний простір : електрон. наук. журн. 2025. № 27. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 61.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	31
1.1. Поняття, зміст і функції юридичної відповідальності за екологічні порушення у сфері земельних відносин.....	31
1.2. Підстави та класифікація юридичної відповідальності за екологічні порушення у сфері земельних відносин.....	57
1.3. Юридичний склад екологічного порушення та особливості його прояву у сфері земельних відносин.....	83
РОЗДІЛ 2. ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	106
2.1. Дисциплінарна відповідальність за екологічні порушення у сфері земельних відносин	106
2.2. Особливості адміністративної відповідальності за екологічні порушення земельного законодавства	119
2.3. Специфіка притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні порушення у сфері земельних відносин.....	127
2.4. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні порушення земельного законодавства	132
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО НОРМАТИВНО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.	149
3.1. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні	

правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України..... 149

3.2. Світовий та зарубіжний досвід притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин і перспективи його застосування в Україні..... 159

ВИСНОВКИ..... 169

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 176

ДОДАТКИ 198

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР України – Верховна Рада України

ГК України – Господарський кодекс України

ЄС – Європейський Союз

ЗК України – Земельний кодекс України

КЗпП України – Кодекс законів про працю України

КК України – Кримінальний кодекс України

КМ України – Кабінет Міністрів України

КпАП України – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ООН – Організація Об'єднаних Націй

Угода про асоціацію – Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони

ЦК України – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Усвідомлюючи неоціненне значення землі як основного національного багатства, Українська держава упродовж усього часу свого існування приділяла їй окрему увагу й постійно забезпечувала особливу охорону. Земля як природний ресурс, визнаний власністю народу, матеріальною основою суверенітету нашої країни котрий використовується задля забезпечення матеріальних та духовних потреб її громадян, і проголошена як така у Декларації про державний суверенітет України¹, продовжує залишатися в центрі уваги вітчизняного законодавця в контексті її раціонального використання, охорони та збереження.

Одне із ключових завдань сучасності полягає у гармонізації та оптимізації взаємодії, взаємовідносин людини і природи, а невід’ємною складовою останньої є земля як основа основ для повноцінного функціонування держави, суспільства й кожного окремого громадянина.

Глобальні проблеми людства екологічного характеру, значний негативний антропогенний і промисловий вплив на земельні ресурси усього світу, які досі були вкрай актуальними й для України, з початком повномасштабного вторгнення країни-агресора в нашу державу у 2022 році набули катастрофічного характеру. Україна, яка досі славилася своїми родючими ґрунтами, нині перебуває у вкрай складних умовах: величезна частина земель зазнала й продовжує зазнавати технологічного, фізичного, біологічного, хімічного, радіаційного та інших видів забруднення, окремі категорії земель уже не можуть використовуватися за своїм цільовим призначенням (сільськогосподарським, оздоровчим, рекреаційним тощо), суттєвих збитків і подекуди практично непоправних втрат заподіяно іншим природним ресурсам, пов’язаним із землею (лісам, водним об’єктам, рослинному і тваринному світам). Перед усім населенням України, окрім прямих загроз,

¹ Декларація про державний суверенітет України : Декларація від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 22.07.2024).

спричинених війною, постали нові проблеми: загроза безпеці, життю та здоров'ю як результат забруднення довкілля, ймовірність продовольчої кризи, невітні перспективи стосовно тривалості процесу відновлення природно-ресурсного потенціалу загалом, мінімізація й усунення заподіяної шкоди землі зокрема, а також створення, наскільки це можливо, якомога сприятливіших умов для забезпечення здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби в контексті досягнення Цілей сталого розвитку як провідної концепції сучасності.

Дієвим і вкрай необхідним інструментом, за допомогою якого можливе вирішення багатьох із названих у наведеному невичерпному переліку проблем сьогодення, є юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. Ретельне дослідження цього інституту, виявлення прогалин правового регулювання і практики притягнення до юридичної відповідальності в означеній сфері задля їх усунення, поряд із застосуванням інших заходів правового, політичного, фінансово-економічного, організаційного, соціального й просвітницько-виховного характеру, сприятиме швидшому воєнному й повоєнному відновленню нашої держави, а також її подальшому розвитку як цивілізованої європейської країни. Вказаними обставинами й обґрунтовується вибір теми наукового дослідження.

Науково-теоретичним підґрунтям дисертації стали наукові праці таких учених у різних галузях права, передусім земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного, як В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, О. І. Баїк, А. Ю. Бойчук, О. Г. Бондар, Н. В. Бондарчук, М. М. Бринчук, М. Я. Ващишин, О. А. Вівчаренко, Н. С. Гавриш, О. В. Гафурова, А. П. Гетьман, Х. А. Григор'єва, А. М. Демчук, А. В. Духневич, В. М. Єрмоленко, В. С. Загорський, О. С. Заржицький, В. А. Зуєв, І. І. Каракаш, Н. В. Карпінська, Н. Р. Кобецька, Ю. В. Корнєєв, В. В. Костицький, І. О. Костяшкін, С. М. Кравченко, М. В. Краснова, Ю. А. Краснова, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, Я. І. Ленгер, Р. Д. Ляшенко, Н. Р. Малишева, Л. В. Мілімко, А. М. Мірошніченко, Р. О. Мовчан, В. Л. Мунтян, О. Б. Німко, В. В. Носік, Т. К. Оверковська, Н. М. Опольська, О. О. Погрібний, Т. Б. Саркісова, В. Д. Сидор,

М. М. Сірант, Т. Є. Харитонova, Ю. О. Фідря, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга, О. І. Якимець та інших.

Нормативно-правову та емпіричну основу дослідження сформували національні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні правові акти й акти Європейського Союзу, окремих зарубіжних країн, а також матеріали практики притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні, яка є предметом дослідження, пов'язана з науковими державними програмами щодо реалізації Стратегії (основних засад) державної екологічної політики на період до 2030 року, Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», відповідає змісту освітньо-наукової програми «Організаційно-правове забезпечення сталого розвитку України», яка реалізовується на юридичному факультеті ВНУ імені Лесі Українки, планам науково-дослідницької роботи кафедри цивільно-правових дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки на 2023-2025 рр. у рамках діяльності наукової школи ВНУ імені Лесі Українки «Розвиток сільського господарства України в умовах СОТ та ЄС».

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у встановленні особливостей науково-теоретичних і правових засад юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні, формулюванні на цій основі висновків і рекомендацій та визначенні перспектив подальшого розвитку й удосконалення національного законодавства і відповідної правозастосовної діяльності.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі основні **завдання:**

- розкрити наукові підходи до поняття та змісту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин та сформулювати її визначення як теоретико-правової категорії;
- проаналізувати систему функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин;
- висвітлити особливості підстав юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин;
- розкрити науково-теоретичні підходи до класифікації видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин та здійснити їх загальну правову характеристику;
- встановити специфіку юридичного складу екологічного правопорушення та виявити особливості його прояву у сфері земельних відносин;
- охарактеризувати правові засади дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин;
- виявити особливості адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства;
- висвітлити специфіку притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин;
- проаналізувати правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства;
- визначити правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України;
- проаналізувати світовий і зарубіжний досвід притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин та окреслити перспективи його застосування в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері юридичної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства України.

Предметом дослідження є юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають загальнонаукові та спеціальнонаукові методи пізнання правових явищ: діалектичний, системний, формально-логічний, порівняльно-правовий, методи класифікації та тлумачення правових норм, метод прогнозування. За допомогою *діалектичного методу* було проаналізовано правову природу юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, закономірності її становлення і розвитку, особливості різних видів відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства (розділи 1–3). За допомогою *системного методу* було досліджено сучасне правове регулювання дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та цивільної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, а також виявлено внутрішні взаємозв'язки складових цілісної системи юридичної відповідальності за екологічні правопорушення вітчизняного земельного законодавства (розділи 1–2). Широке застосування *формально-логічного методу* сприяло формуванню структури дослідження, формулюванню визначень окремих понять, викладі основних положень, а також обґрунтуванню висновків, рекомендацій і пропозицій (розділи 1–3). За допомогою *порівняльно-правового методу* здійснювався аналіз національного законодавства України в частині юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин та співставлення його з відповідним правовим регулюванням у Європейському Союзі, окремих зарубіжних країнах (підрозділ 3.2). Застосування *методу класифікації* сприяло дослідженню та класифікації функцій, підстав і видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин (підрозділи 1.1, 1.2). Використання *методу тлумачення правових норм* дозволило встановити зміст окремих правових понять і категорій, низки приписів чинного вітчизняного законодавства з питань правового регулювання відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин (розділи 1–2, підрозділ 3.1). *Метод прогнозування*

застосовувався при визначенні особливостей юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах післявоєнного відновлення України та при окресленні перспектив застосування світового, європейського та зарубіжного досвіду притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства у вітчизняному правовому полі (розділ 3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в сучасній юридичній науці комплексним дослідженням юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні.

У роботі обґрунтовано поняття, сформульовано теоретичні положення і висновки та практичні рекомендації, які виносяться на захист.

Уперше:

– сформульовано авторське визначення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, яку пропонується розглядати як вид юридичної відповідальності, що є комплексним правовим інститутом, який спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів і застосовується відповідними уповноваженими суб'єктами, наділеними владною компетенцією, полягає в обов'язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру як результату вчиненого чи вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин (а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності), здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності з урахуванням специфіки об'єкта посягання (земля як природний ресурс та об'єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель і є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі й суспільстві належного правопорядку в означених сферах;

– запропоновано визначити поняття «екологічне правопорушення у сфері земельних відносин» таким чином: це протиправне, винне, екологічно небезпечне (носить характер суспільно шкідливого чи суспільно небезпечного) діяння (дія або бездіяльність), що посягає на правовий режим землі (земельної ділянки, її частини), установлений порядок володіння, користування і розпорядження нею, спричиняє шкоду або створює реальну загрозу її заподіяння, і яке тягне за собою настання юридичної відповідальності;

– при визначенні відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин пропонується конструювати кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень з урахуванням темпоральних (часових) і просторових критеріїв спричиненої екологічної шкоди та її наслідків.

удосконалено:

– наукові положення щодо ознак негативної (ретроспективної, охоронної) юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин шляхом виокремлення таких із них: 1) обов’язково спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів; 2) полягає в обов’язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру (тобто нести покарання, що виступає як новий, додатковий юридичний обов’язок, якого не було до вчинення правопорушення); 3) є результатом вчиненого чи вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин, а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності; 4) застосовується відповідними уповноваженими суб’єктами, наділеними владною компетенцією; 5) здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності; 6) є комплексним правовим інститутом; 7) об’єктом посягання є такий природний ресурс як земля (об’єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель; 8) є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних

прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі та суспільстві належного правопорядку в означених сферах;

– розуміння окремих функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин щодо: а) психологічної функції – аргументовано, що вплив на психологічний стан правопорушників та інших суб'єктів більшою мірою є інструментом (засобом, способом), за допомогою якого реалізуються превентивна (попереджувальна), виховна та стимулююча функції, а тому вказано на недоцільності виокремлення психологічної функції як окремої, самостійної; б) організаційної функції – створення уповноважених суб'єктів, наділених владною компетенцією, та притягнення ними до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, не можна назвати функцією юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, це швидше організаційна, інституційно-функціональна передумова для забезпечення законності притягнення до відповідальності; в) політичної функції як «відображення державної політики в природоохоронній сфері» – її виокремлення є недоцільним, оскільки державна політика як в природоохоронній сфері в цілому, так й у сфері охорони земельних ресурсів, знаходить свій прояв у всіх решти функціях: каральній, виховній та ін.;

– існуючу класифікацію земельних правопорушень залежно від конкретного виду об'єктів. Запропоновано дві групи земельних правопорушень: 1) власне земельні правопорушення та 2) земельні правопорушення екологічної спрямованості доповнити ще однією групою земельних правопорушень – земельні правопорушення, які зазвичай не мають екологічного спрямування, однак потенційно можуть його набути;

– розуміння специфіки дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, яка зумовлена наявністю потрійного об'єкта посягання: протиправність діяння має передбачатися одночасно нормами трудового, земельного та екологічного права;

– пропозиції щодо алгоритму дій з приводу юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України в частині розробки й закріплення у вітчизняному правовому полі відповідного інституційного механізму (спеціалізовані екологічні суди), проведення обов’язкових екологічних аудитів (експертиз), комплексних програм для відновлення пошкоджених і забруднених земель, більш чітких методик розрахунків економічної та екологічної шкоди з дієвим механізмом їх реалізації;

дістали подальшого розвитку:

– узагальнення наукових підходів до розуміння відновлювальної та компенсаційної функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин і запропоновано формулювати її як «відновлювально-компенсаційну», що відображатиме юридичну природу, сутність і зміст даної функції та чітко вказуватиме на обидва її складові елементи – «компенсація» та «відновлення (повернення до природного стану)»;

– теоретичні положення про необхідність розмежування підстав настання і підстав притягнення до негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: до перших слід відносити правову (юридичну, нормативну) – існування правової норми, якою забороняється певна поведінка та встановлюються визначені санкції, – та фактичну – факт вчинення правопорушення. До других у складі правової (юридичної, нормативної) підстави потрібно додавати процесуальну підставу – наявність правозастосовного акта, тобто акта компетентного органу, наділеного владними повноваженнями, на підставі якого настає юридична відповідальність, визначається вид і міра державного впливу на правопорушника;

– наукові аргументи про необхідність виокремлення еколого-правової та земельно-правової відповідальності як самостійних видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин поряд із дисциплінарною, адміністративною, кримінальною та цивільною;

- положення про особливості юридичного складу екологічних правопорушень земельного законодавства та специфіку його елементів (об’єкта, об’єктивної сторони, суб’єкта й суб’єктивної сторони);

- висновки щодо ознак дисциплінарної відповідальності за вчинення екологічних правопорушень земельного законодавства та її значення;

- наукові положення про особливості адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства, зумовлюються її каральним характером, специфікою суб’єктів деліктних правовідносин, об’єкта посягання у юридичному складі правопорушень і застосовуваних за їх вчинення стягнень;

- теоретичні положення про специфіку цивільної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, зумовлену особливостями підстав і порядку відшкодування заподіяної правопорушенням шкоди;

- висновки щодо необхідності активізації адаптації вітчизняного законодавства з питань юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин до підходів ЄС в частині удосконалення понятійно-категоріального апарату та про перегляд застосовуваних у національному законодавстві заходів впливу адміністративного і кримінального характеру на правопорушників з метою посилення таких заходів.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення і сформульовані в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності – як матеріал для подальшого вивчення та дослідження юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні;

- нормотворчій діяльності – для розробки нових нормативних актів та вдосконалення (внесення змін і доповнень) чинного законодавства України при регламентації юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин;

- правозастосовній діяльності – в роботі органів влади, наділених владними повноваженнями, з метою забезпечення єдності розуміння й правильності

застосування ними правових норм при вирішенні питань притягнення винуватих осіб до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин;

– навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Земельне право України», «Екологічне право України», «Аграрне право України», «Природоресурсне право України», «Правове забезпечення екологічної безпеки», «Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства», «Захист земельних прав», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій тощо із вказаних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є особисто виконаним здобувачкою дослідженням, всі результати якого, основні теоретичні положення, висновки, рекомендації та пропозиції одержані авторкою самостійно, сформульовані на основі власних досліджень та міркувань. При використанні наукових праць інших учених, нормативно-правових актів та інших джерел інформації на них зроблені відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які містяться в дисертаційному дослідженні, доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки. Окремі результати дисертації були оприлюднені на таких семи міжнародних і вітчизняних наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 вересня 2024 року); XXI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 13-14 вересня 2024 року); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (м. Луцьк, 8 грудня 2024 року); XII Міжнародній науково-практичній конференції «PERSPECTIVES OF CONTEMPORARY SCIENCE: THEORY AND PRACTICE» (м. Львів, 13-15 січня 2025 року); Науково-практичній конференції «Сучасні тенденції соціально-

гуманітарного розвитку суспільства» (м. Харків, 12-14 лютого 2025 року); Науково-практичній конференції «Новітні технології сучасного суспільства» (м. Харків, 23-25 квітня 2025 року); Науково-практичній конференції «Креативна трансформація та модернізація сучасного суспільства» (м. Харків, 11-13 травня 2025 року).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення і пропозиції дисертаційного дослідження викладено в 10 наукових працях, з яких 3 статті опубліковані у фахових виданнях категорії Б, перелік яких затверджено МОН України, та 7 тезах доповідей на конференціях.

Структура і обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають у себе 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 200 сторінок, з них основного тексту – 157 сторінок. Список використаних джерел налічує 190 найменування і розміщений на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

1.1. Поняття, зміст і функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин

Практично вся історія цивілізованого людства переконливо засвідчує, що як суспільство в цілому, так і окрема особа в ньому завжди мали необхідність і продовжують потребувати адекватного й ефективного захисту від правопорушень. Це, своєю чергою, вимагає існування системи нормативно-правових актів, за допомогою яких держава, як основний суб'єкт, здатний забезпечити такий захист, встановлює відповідальність за такі порушення.

Саме юридична відповідальність виступає тією важливою характеристикою суб'єкта, яку напряму пов'язують з його здатністю відповідати перед суспільством та державою за свої протиправні діяння. Увага до інституту юридичної відповідальності в нинішніх умовах особливо актуалізується в частині проблематики відповідальності за екологічні правопорушення, насамперед щодо землі як основного національного багатства. Питання правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні набувають все більшої гостроти. Така ж тенденція характерна і для майже усіх держав світу. Більше того, в нашій країні ті загрози навколишньому природному середовищу, які були наявним раніше, зараз «... зростають та ускладнюються зважаючи на невідкладну потребу відновлення вітчизняного

земельного фонду та мінімізації наслідків заподіяної йому шкоди як результату повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році»¹.

Багатогранність категорії «юридична відповідальність», складнощі у змістовному її визначенні спричинили багато дискусій у науковому середовищі з приводу формулювання відповідного поняття. Зокрема, юридична відповідальність, на думку О. Ф. Скакун, є різновидом соціальної відповідальності та це «... передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення»².

У свою чергу, Ю. В. Кривицький визначає юридичну відповідальність як юридичний обов'язок (нормативний, гарантований і забезпечений державним переконанням або примусом) стосовно дотримання та виконання норм права, котрий реалізовується у правомірній поведінці суб'єктів права, яка схвалюється чи заохочується державою, а у випадку вчинення правопорушення – виникає обов'язок відповідного суб'єкта (правопорушника) перетерпіти осуд, обмеження прав особистого, матеріального, організаційного характеру³.

С. Л. Лисенков зміст юридичної відповідальності розуміє як закріплений в законі обов'язок правопорушника перетерпіти певні негативні наслідки (санкції) з боку держави як результат вчиненого ним правопорушення⁴. На думку М. В. Краснової, «відповідальність – це загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи»⁵.

¹ Рубльова О. В. Теоретико-правові засади юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Advanced top technology* : електрон. наук. журн. 2025. № 8. Харків: СГ НТМ «Новий курс». С. 34.

² Скакун О. Ф. *Теорія держави і права* : підруч. Харків : Консум, 2001. 656 с. С. 464.

³ *Теорія держави та права* : підруч. За заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с. С. 383-384.

⁴ Лисенков С. Л. *Загальна теорія держави і права*. Навч. посіб. Київ : «Юрисконсульт», 2006. 355 с. С. 231.

⁵ Краснова М. В., Краснова Ю. А. *Екологічне право України. Загальна частина* : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 169.

Таким чином, як слушно зауважують окремі автори стосовно змісту категорії «юридична відповідальність», «формулювання універсального визначення поняття юридичної відповідальності є недоцільним, оскільки в багатьох випадках мають місце спроби об'єднати численні та різноманітні ознаки цього феномена в дефініцію»¹. Однак у зв'язку з цим можемо стверджувати, що «... різноманіття доктринальних підходів до розуміння юридичної відповідальності загалом спричиняє суттєві труднощі й при визначенні юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин»².

Так само як щодо формулювання поняття «юридична відповідальність», в сучасній правовій доктрині немає й уніфікованого, єдиного загального визначення категорій «екологічне правопорушення», «юридична відповідальність за екологічні правопорушення», а відтак і поняття «юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин».

Зокрема, аналізуючи юридичну відповідальність за екологічні правопорушення, М. І. Малишко зауважує, що відповідальність за правопорушення в екологічній сфері виступає як комплексний інститут екологічного права, а сама юридична відповідальність – це «... один із найважливіших правових засобів забезпечення дотримання екологічного законодавства (екологічної законності) та екологічних прав громадян і юридичних осіб, підтримання в державі і суспільстві належного екологічного правопорядку»³. Одночасно під екологічним правопорядком, за допомогою якого визначається зміст юридичної відповідальності, автор розуміє систему «... встановлених екологічним законодавством норм і правил, які регулюють взаємодію людини, суспільства з навколишнім екологічним

¹ Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : колект. моногр. Серія «Про українське право» / За заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 446 с. С. 345-353; Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення в природоохоронній сфері: теоретико-методологічні проблеми. Lex Portus. 2018. № 5 (13). С. 128.

² Рубльова О. В. Теоретико-правові засади юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. Advanced top technology : електрон. наук. журн. 2025. № 8. Харків: СГ НТМ «Новий курс». С. 34.

³ Малишко М. І. Екологічне право України : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2001. 392 с. С. 117.

середовищем з метою забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів»¹.

Загальне визначення юридичної відповідальності в екологічному праві Краснова М. В. та Краснова Ю. А. формулюють як специфічну форму суспільних відносин, у яких «... за допомогою правових норм та інших правових засобів забезпечується державна екологічна політика щодо забезпечення добровільного та примусового виконання особами вимог екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, або покладається обов'язкове виконання інших обов'язків за вчинене екологічне правопорушення»².

Під юридичною відповідальністю за порушення норм екологічного законодавства К. А. Рябець розуміє державно-примусове застосування заходів покарання до відповідних осіб-правопорушників. При цьому автор наголошує, що юридична відповідальність є інструментом, за допомогою якого здійснюється примус суб'єктів до такої поведінки, яка відповідає нормам екологічного законодавства, а у випадку порушення останніх має результатом застосування передбачених законом заходів покарання. Одночасно зауважується, що хоча мова йде про державний примус в контексті юридичної відповідальності, однак з огляду на норми міжнародного екологічного права порушником може виступати й сама держава, і тоді до неї будуть застосовані заходи (міри) примусу у зв'язку з вчиненням того чи іншого екологічного правопорушення³. Власного ж визначення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин дослідник не надає, обмежуючись лише переліком порушень земельного

¹ Там само. С. 118.

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 171.

³ Рябець К. А. Екологічне право України: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 438 с. С. 181-182.

законодавства, закріпленим у ст. 211 Земельного кодексу України (далі – ЗК України)¹.

Майже так само, тобто лише із вказівкою на відповідні положення ЗК України та переліком передбачених у ньому порушень земельного законодавства, досліджує цей інститут А. П. Шеремет, зауважуючи лише, що загальні положення щодо юридичної відповідальності як встановлення для правопорушників тих чи інших негативних наслідків особистого матеріального характеру з метою відновлення порушених особистих і майнових прав, повністю стосуються і юридичної відповідальності в земельному праві². Не визначають поняття і змісту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин й І. В. Тетарчук і Т. Є. Дяків³. Такий же підхід наявний і в посібнику Ю. В. Корнєєва⁴.

Як вбачається із викладеного, формулювання поняття і змісту категорії «юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин» в наукових колах залишається недостатньо розкритим. Такий стан речей значною мірою можна пояснити відсутністю такого терміну в профільному акті – ЗК України. У ньому в ч. 1 ст. 211 міститься лише норма, відповідно до якої за порушення земельного законодавства громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність⁵ та одночасно закріплюється перелік таких порушень, який, однак, не є вичерпним в силу положень ч. 2 цієї ж статті, у якій передбачено, що «законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства»⁶.

Однак спроби визначення категорії «юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин» окремими дослідниками все ж робилися. Так, виходячи із загального розуміння юридичної відповідальності за

¹ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025); Рябець К. А. Екологічне право України: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 438 с. С. 229-230.

² Шеремет А. П. Земельне право України : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 632 с. С. 319.

³ Земельне право України : навч. посіб. для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 238 с. С. 226.

⁴ Корнєєв Ю. В. Земельне право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 200 с. С. 111.

⁵ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

⁶ Там само.

екологічні правопорушення як сукупності правових засобів, котрі встановлені адміністративним, кримінальним, цивільним, трудовим та іншим законодавством, і, які застосовуються у випадку порушення вимог охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, умов і режиму використання природних ресурсів, заподіяння шкоди довкіллю, Т. К. Оверковська й Н. М. Опольська висловлюють думку, суть якої полягає у тому, що «... юридична відповідальність у сфері охорони земель включає практично весь комплекс елементів, які притаманні іншим видам відповідальності у зв'язку з тим, що залежно від характеру земельного правопорушення вступає в дію певний механізм реалізації того чи іншого виду юридичної відповідальності...»¹, тобто цивільної, адміністративної, кримінальної, а також і дисциплінарної відповідно.

Слушною є думка Н. Р. Кобецької про те, що юридична відповідальність у сфері охорони довкілля знаходить свій прояв у застосуванні компетентними, уповноваженими органами державної влади у встановленому чинним законодавством порядку заходів державно-владного характеру до осіб – порушників еколого-правових норм, і такі заходи полягають у позбавленні чи обмеженні правопорушників тих чи інших особистих або майнових благ².

Слід погодитися з позицією Г. І. Грещук, яка наголошує на важливості юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства як складової правового забезпечення раціонального використання та охорони земель. Дослідниця констатує, що така відповідальність здійснюється у рамках правовідносин між правопорушником (суб'єктом, котрий порушив приписи земельно-правових норм) та державою в особі її компетентних органів влади. Будучи міжгалузевим інститутом, вона «... спрямована на стимулювання дотримання земельно-правових норм, відновлення порушених земельних прав, а також запобігання вчиненню

¹ Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 14-15; Рубльова О. В. Теоретико-правові засади юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. Advanced top technology : електрон. наук. журн. 2025. № 8. Харків: СГ НТМ «Новий курс». С. 34.

² Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 352 с. С. 129.

земельних правопорушень»¹, реалізується шляхом використання різних заходів впливу на правопорушників, а специфіка її застосування в тому чи іншому конкретному випадку залежить від характеру й обставин конкретного вчиненого правопорушення.

З точки зору Т. Б. Саркісової, «... юридичну відповідальність за земельні правопорушення можна визначити як особливий вид правовідношення охоронювального типу, яке виникає внаслідок поєднання правової норми про юридичну відповідальність із земельним правопорушенням як юридичним фактом, в якому реалізується право держави захистити відповідні цінності, на які посягає земельне правопорушення, відновити порушене право або вимагати відшкодування шкоди, тобто покарати винну особу, а правопорушник зобов'язаний зазнати певних позбавлень особистого, майнового чи організаційного характеру»².

Повністю аргументованим є твердження В. В. Костицького стосовно юридичної відповідальності як однієї із правових гарантій неухильного додержання та виконання правових норм, дієвим засобом забезпечення їхньої реалізації, дієвим засобом боротьби з екологічними правопорушеннями й одночасно формою застосування санкцій до порушників³. У зв'язку з цим дещо дискусійною видається наступна теза С. В. Губарєва: «Законодавче регулювання систематично розвивається й удосконалюється. Постійно удосконалюються й методи виконання еколого-правових актів. Отже, закріплювальна й регулююча роль права у сфері екологічних відносин постійно еволюціонує, тоді як юридична відповідальність (і як наслідок, примус) навпаки, звужується, скорочує свою дію у зв'язку зі зростанням свідомості громадян, з діяльністю органів держави й громадськості щодо запобігання

¹ Грещук Г. І. Правове регулювання контролю та юридичної відповідальності у сфері використання та охорони земель в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 63–71. С. 65–66.

² Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 39.

³ Костицький В. В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право*. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за заг. ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 312–322. С. 317.

правопорушенням. Цілком зрозуміло, що юридична відповідальність ще не втратила свого значення»¹.

Звісно, переважна більшість осіб (і фізичних, і юридичних) зазвичай повністю усвідомлено та добровільно виконують вимоги нормативно-правових актів в екологічній та земельній сферах, утримуючись від вчинення будь-яких правопорушень. Однак тут, вважаємо, вкрай важливе значення має й попереджувальна, виховна і профілактична функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, адже вже сам факт існування правової норми, якою встановлена відповідальність, є суттєвим стримуючим чинником на шляху скоєння порушень. Тому сьогодні, як ніколи раніше, інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин набуває все більшого значення.

Власне формулювання категорії «юридична відповідальність за екологічні правопорушення» пропонує О. І. Якимець, розуміючи під нею «... застосування передбачених законом засобів впливу до порушників законодавства про охорону довкілля...» і яка «... виступає у формі екологічних санкцій, визначених законодавством»².

Вважаємо за необхідне звернути увагу на висловлену О. С. Жидан при дослідженні юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони та використання боліт в Україні тезу, зміст якої полягає у тому, що цей інститут є складним з огляду на виражену взаємодію різних галузей права, а відтак «... являє собою багатовекторні правоохоронні відносини, пов'язані із застосуванням до порушника заходів впливу, які передбачені чинним законодавством...»³. Зважаючи на особливості, специфіку такого об'єкта посягання як земля, а також використовуючи аналогію, можна з упевненістю стверджувати, що

¹ Губарев С. В. Юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 74–76. С. 74.

² Якимець О. І. Інститут юридичної відповідальності в екологічному праві України: сучасні теоретико-правові проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 196–203. С. 198.

³ Жидан О. С. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони та використання боліт в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 51–54. С. 52.

це положення повною мірою може бути застосоване й до інституту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин.

З цих же міркувань складно погодитися з наступною позицією Н. І. Палій: «Юридична відповідальність за земельні правопорушення передбачає застосування санкцій кримінального, адміністративного, цивільно-правового, дисциплінарного характеру і не має особливих механізмів і заходів впливу, які виділяли б її в особливий, самостійний вид»¹.

Більш аргументованою видається висловлена в правовій літературі думка (яку, до речі, поділяють немало науковців) про те, що проблематика юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства була й залишається досить суперечливою як з позицій теорії, так і з позицій практики. Значною мірою це пов'язано з прийняттям великої кількості законодавчих і підзаконних нормативних актів у процесі здійснення земельних реформ, а тому юридичну відповідальність за порушення земельного законодавства навіть можна розглядати як окремий, самостійний вид відповідальності, котрий є особливим складником не лише раціонального використання земель, але й їх охорони, і безпосередньо спрямована на додержання земельно-правових норм та відновлення порушених земельних прав².

Тут слід звернути увагу й на ті складнощі визначення змісту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, які прямо впливають з її дуалістичної правової природи, закріпленої законодавцем у ЗК України, адже аналіз положень останнього дозволяє розглядати цей інститут, з одного боку, як гарантію прав власності на землю (норми Глави 23 ЗК України, якими, крім іншого, встановлюється відповідальність органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування за порушення права власності на землю, а також за видачу актів, котрі порушують права власників земельних ділянок), а з другого –

¹ Палій Н. І. Відповідальність за порушення законодавчих вимог щодо використання та охорони земель рекреаційного призначення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 46. С. 314–318. С. 314-315.

² Земельне право України : підруч. / Кер. авт. кол. М. В. Шульга М. В. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с. С. 221; Поклонська О. Ю., Мамчур М. І. Відповідальність за порушення норм земельного законодавства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3 (28). Т. 2. С. 3–7. С. 3.

як важливого засобу застосування примусових заходів державного впливу до правопорушників у цій сфері¹.

Аналіз змістовного наповнення категорії «юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин» зумовлює необхідність дослідження її ознак. Безумовно, їй притаманні загальні риси, характерні для юридичної відповідальності взагалі та для відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища зокрема. Крім цього, звичайно, вона має й свої, властиві лише їй ознаки, обумовлені специфікою відносин, на які можуть здійснюватися протиправні посягання – земельних.

Якщо говорити про негативну (ретроспективну або охоронну) юридичну відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин (тобто відповідальність у її власне юридичному значенні як зазнання особою несприятливих наслідків особистого, майнового чи іншого характеру як результату скоєного правопорушення), то можна виокремити такі ознаки: 1) обов'язково спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів; 2) полягає в обов'язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру (тобто нести покарання, що виступає як новий, додатковий юридичний обов'язок, якого не було до вчинення правопорушення²); 3) є результатом вчиненого чи вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин, а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності; 4) застосовується відповідними уповноваженими суб'єктами, наділеними владною компетенцією; 5) здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності; 6) є комплексним правовим інститутом; 7) об'єктом посягання є такий природний ресурс як земля (об'єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель; 8) є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних

¹ Кондратенко Д. Ю., Сіпко В. С. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 265–267. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/61.pdf (дата звернення: 04.03.2025). С. 265-266.

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2001. 656 с. С. 465.

прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі та суспільстві належного правопорядку в означених сферах.

Отже, з урахуванням викладеного (як узагальненого переліку основних ознак юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, так і теоретичних досліджень учених з цих питань), визначення такого виду відповідальності можна сформулювати наступним чином: «Юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин – це вид юридичної відповідальності, що є комплексним правовим інститутом, який спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів і застосовується відповідними уповноваженими суб'єктами, наділеними владною компетенцією, полягає в обов'язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру як результату вчиненого чи вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин (а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності), здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності з урахуванням специфіки об'єкта посягання (земля як природний ресурс та об'єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель і є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі й суспільстві належного правопорядку в означених сферах».

Слід, однак, зауважити, що теоретико-правові аспекти визначення поняття і змісту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин все ж потребують і подальших ґрунтовних наукових досліджень. Також звертаємо увагу, що в межах цієї роботи інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин буде розглядатися більшою мірою з позицій негативного (ретроспективного чи охоронного) аспекту й меншою мірою – з позицій позитивного (проспективного чи заохочувального) аспекту.

Краще розуміння сутності та змісту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин передбачає необхідність дослідження її функцій, адже, як влучно вказує А. Ю. Бойчук, «... глибоке усвідомлення змісту функцій, єдність наукових позицій можуть стати важливою доктринальною передумовою якісно нового підходу нормотворця щодо встановлення чітких санкцій за всі правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища»¹.

В академічному тлумачному словнику української мови функція визначається як: 1) «явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін»; 2) «робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось»; 3) «призначення, роль чого-небудь»². Під функціями юридичної відповідальності розуміють систему «... визначених її цілями напрямів правового впливу на поведінку осіб певними способами, використання яких передбачає досягнення юридичних і загальносоціальних результатів (наслідків)»³. За визначенням же А. Ю. Бойчука, «... функції юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи – це ті основні напрями державного впливу, завдяки яким реалізується завдання з охорони, збереження та раціонального використання об'єктів природи»⁴ (у нашому випадку – земельних ресурсів).

Як і при дослідженні ознак, притаманних юридичній відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, при аналізі функцій останньої слід звернутися до огляду й класифікації функцій, характерних для юридичної відповідальності загалом і для відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища зокрема. Так само необхідно акцентувати увагу на тих функціях, які виконує саме розглядуваний вид юридичної відповідальності.

¹ Бойчук А. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 209–222. С. 210.

² Функція. Академічний тлумачний словник : словник української мови : в 11 томах. Т. 10, 1979. С. 653. URL: <https://sum.in.ua/s/funkcija> (дата звернення: 09.02.2025).

³ Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 829–833. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19067/1/829-833.pdf> (дата звернення: 09.02.2025). С. 829.

⁴ Бойчук А. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 209–222. С. 211.

З урахуванням і на підставі визначення загальної мети юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, окресленої знаними дослідниками у сфері екологічного права, яка полягає у покаранні винуватих осіб, припиненні й попередженні порушень законодавства у сферах природокористування та охорони навколишнього природного середовища, відновлення порушених скоєним правопорушенням прав власників природних ресурсів і їх користувачів, а також відновлення якості довкілля, відтворення природних ресурсів і приведення останніх у стан, придатний для використання за визначеним цільовим призначенням¹, традиційно виділяють наступні п'ять основних функцій юридичної відповідальності за правопорушення у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки². Усі ці функції приманні й юридичній відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, звичайно, з урахуванням специфіки останніх.

Так, до першої, основної функції, належить компенсаційна, зміст якої полягає у відшкодуванні заподіяної природним ресурсам (зокрема земельним), здоров'ю громадян, а в деяких випадках – майну фізичних та юридичних осіб, держави, Українського народу, шкоди та збитків як результату скоєного екологічного правопорушення (причому мова тут може йти як про власників земельних ділянок, так і про землекористувачів). Фактично, компенсаційна функція зорієнтована на примус порушника до виконання своїх обов'язки задля поліпшення якісного стану навколишнього природного середовища загалом і такого його об'єкту, як земельні ресурси.

Цю функцію також називають відновлювальною, розуміючи під нею «... напрям дії юридичної відповідальності на свідомість і поведінку людей, спрямований на приведення правового статусу суб'єктів правовідносин у попередній нормальний стан, на поновлення порушених суб'єктивних прав і свобод однієї зі сторін правовідносин. Способами здійснення відновлювальної функції є

¹ Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навч. посіб. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, Г. В. Анісімова та ін. Харків : Одісей, 2008. 480 с. С. 176.

² Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 13-14.

відшкодування завданої шкоди, осуд правопорушника та ін.»¹ або «... напрям впливу правових норм на свідомість і поведінку людей, який націлений на приведення в попередній нормальний стан як суспільних відносин, так і правового статусу суб'єктів права»².

Частково поділяємо позицію дослідників, які обстоюють застосування такої назви як «відновлювальна функція» замість «компенсаційна» з огляду на аргументи на її користь, наведені С. М. Олейниковим: «Відновлювальна функція не тотожна компенсації, правовідновленню, відшкодуванню. Поняття «відновлення» – родове щодо них і розуміється ширше, як здатність відновлювати нормальні суспільні відносини, психологічну рівновагу їх учасників. «Правовідновлення», «компенсація» і «відшкодування» не охоплюють того результату, на який спрямована функція відновлення, і є лише різними формами її вираження»³.

Вважаємо таке обґрунтування досить вдалим, хоча, наприклад, визначаючи зміст компенсаційної функції, А. Ю. Бойчук включає в нього і компенсацію збитків, заподіяних природним об'єктам, і їх повернення до природного стану⁴. Саме про компенсаційну функцію практично з таким же смисловим наповненням говорить також і низка інших дослідників. В окремих випадках відновлювальна та компенсаційна функція ототожнюються, використовуються як синоніми: наприклад, О. Ф. Скакун називає її «правовідновлююча (компенсаційна)»⁵.

Зважаючи на викладене, для кращого відображення сутності, змісту цієї функції пропонуємо формулювати її як «відновлювально-компенсаційну». Саме такий підхід, на нашу думку, якнайкраще відображатиме юридичну природу даної функції та чітко вказуватиме на обидва її складові елементи – «компенсація» та

¹ Функції юридичної відповідальності: поняття та види / Теорія держави та права (Лекції). URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4409-funkcyi-yuridichnoyi-vdpovdalnost-ponyattyta-ta-vidi.html> (дата звернення: 17.02.2025).

² Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 829–833. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19067/1/829-833.pdf> (дата звернення: 09.02.2025). С. 829.

³ Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 829–833. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19067/1/829-833.pdf> (дата звернення: 09.02.2025). С. 831.

⁴ Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення в природоохоронній сфері: теоретико-методологічні проблеми. Lex Portus. 2018. № 5 (13). С. 126–140. С. 136.

⁵ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2001. 656 с. С. 434.

«відновлення (повернення до природного стану)», що особливо актуально при розгляді й аналізі функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення саме у сфері земельних відносин.

Другою функцією є превентивна (попереджувальна). Її метою є попередження (запобігання, недопущення, профілактика) скоєння нових екологічних правопорушень у сфері земельних відносин. Не применшуючи ролі інших функцій, значення превентивної функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення складно переоцінити, особливо у сфері земель відносин з огляду на ті негативні наслідки, які можуть спричинити та спричиняють порушення.

У спеціальній літературі превентивну функцію визначають як такий напрям дії юридичної відповідальності на індивідуальну та суспільну свідомість, за якого забезпечується недопущення, попередження розвитку протиправного варіанта поведінки, його витіснення та протидія. В залежності від тих чи інших видів суспільних відносин і тих суб'єктів, на яких вона впливає, основну превентивну функцію можна поділити на дві окремі підфункції: 1) загальна превенція (усі суб'єкти); 2) спеціальна (приватна) превенція (конкретний правопорушник (правопорушники))¹.

Під превентивною (попереджувальною) функцією розуміють також «... напрям правового впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин, що полягає в запобіганні правопорушенням і витісненні антисоціальної поведінки, а також у звуженні фактичної та юридичної можливості вчинити нове порушення норм права»².

Справедливим є міркування дослідників стосовного того, що основним прагненням нормотворця при встановленні юридичної відповідальності за різні види правопорушень є намагання їх відвернути, не допустити вчинення антисоціальної та антиправової поведінки, попередити їх. Такий вплив аналізованої функції

¹ Функції юридичної відповідальності: поняття та види / Теорія держави та права (Лекції). URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4409-funkcii-yuridichnoyi-vidpovdalnost-ponyattya-ta-vidi.html> (дата звернення: 17.02.2025).

² Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 829–833. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19067/1/829-833.pdf> (дата звернення: 09.02.2025). С. 830.

порівнюється із превентивним примусом держави, за допомогою якого створюються передумови до переборення мотивів для скоєння екологічних правопорушень у сфері земельних відносин, а також формування відповідної установки у людській свідомості, якщо подібні мотиви в суб'єктів існували¹. Саме тому як об'єкт впливу превентивної функції зазвичай називаються воля та свідомість деліктоздатних суб'єктів (передусім тих, які мають деформовані морально-психологічні якості, схильні до скоєння правопорушень або ж раніше їх вчиняли (як екологічні у сфері земельних відноси, так й інші) і под.

Відтак, через намагання сформувати в особи мотивацію до дотримання вимог законодавства, поваги до прав і законних інтересів інших суб'єктів, превентивна (попереджувальна) функція нерідко безпосередньо пов'язується з каральною². Однак у роботах більшості дослідників, думку яких поділяємо й ми, спостерігається зближення превентивної (попереджувальної) функції з виховною зважаючи на певну подібність напрямів їхнього впливу на свідомість та, відповідно, наступну поведінку осіб. З огляду на це, подекуди мова йде про превенційно-виховну функцію юридичної відповідальності за правопорушення³.

Подібність превентивної (попереджувальної) та виховної функцій прямо впливає зі змістовного наповнення останньої, яку визначають як «... напрям дії юридичної відповідальності на індивідуальну та суспільну свідомість, внутрішній світ суб'єктів права з метою виховання, ознайомлення з відповідними цінностями, формування правосвідомості, правової культури, мотивації правомірної поведінки, зменшення проявів правового нігілізму, антисоціальної поведінки»⁴ або ж як «... напрям правового впливу норм юридичної відповідальності на індивідуальну та

¹ Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти. Львів : Новий Світ-2000, 2003. 584 с. С. 483.

² Білозьоров Є. Юридична відповідальність як передумови правомірної поведінки особи: теоретичні аспекти. Право України. 2006. № 1. С. 50–54; Середюк В. Функції юридичної відповідальності в правовій науці України та Польщі. *Соціологія права*. 2011. № 2. 5 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39602/14-Serediuk.pdf> (дата звернення: 13.09.2024). С. 2.

³ Середюк В. Функції юридичної відповідальності в правовій науці України та Польщі. *Соціологія права*. 2011. № 2. 5 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39602/14-Serediuk.pdf> (дата звернення: 13.09.2024). С. 3.

⁴ Функції юридичної відповідальності: поняття та види / Теорія держави та права (Лекції). URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4409-funkcii-yuridichnoyi-vdpovdalnost-ponyattya-ta-vidi.html> (дата звернення: 17.02.2025).

суспільну свідомість, що полягає у формуванні недеформованої правосвідомості, якісного змісту правової культури суспільства та особистості й витісненні зі свідомості будь-яких складових правового нігілізму. Виховна функція спрямована на формування поваги до прав і свобод людини і громадянина, соціальних цінностей, правової активності, позитивних мотивів поведінки, а в підсумку на формування правосвідомості (як групової, так і індивідуальної) і високої правової культури»¹.

Тісний взаємозв'язок і навіть часткове переплітання цих функцій чітко прослідковується в окремих наукових дослідженнях з теорії права, у котрих вказується на спрямування дії виховної функції на адекватне сприйняття змісту й цінності права, поваги суспільства й кожного індивіда до його норм, формування правової свідомості й активізація правомірної активності задля запобігання вчиненню правопорушень в порядку загальної превенції, а також здійснення виховально-коректувальних заходів впливу юридичної відповідальності на нинішню та майбутню поведінку особи, яка уже порушила закон, аби запобігти повторного скоєння нею правопорушень (тут мова йде про приватну, індивідуальну превенцію).

Вважаємо, що певна схожість виховної та превентивної (попереджувальної) функції значною мірою зумовлюється й тим, що вплив кожної із них не є одномоментним, адже формування мотивів до належної, такої, що відповідає правовим нормам, поведінки як індивідуальній, так і в колективній свідомості потребує певного проміжку часу, більшого чи меншого. У будь-якому випадку, в сфері земельних відносин виховну функцію юридичної відповідальності за екологічні правопорушення слід розуміти як таку, котра здійснюється шляхом свого впливу на формування у суб'єктів поваги до законодавства (передусім екологічного та земельного), підвищення рівня їх правосвідомості й правової культури (загальної, екологічної), а також формування в осіб упевненості у цінності та стабільності

¹ Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 829–833. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19067/1/829-833.pdf> (дата звернення: 09.02.2025). С. 832.

екологічного й земельного правопорядків і розуміння достатності рівня захищеності їхніх екологічних та земельних прав та законних інтересів.

Четвертою з основних функцій, яка теж частково переплітається з двома попередніми, є стимулююча функція, яка, за загальним визначенням, «... спрямована на дотримання норм і додержання вимог екологічного законодавства і забезпечення екологічної безпеки всіма громадянами та юридичними особами незалежно від форм власності та організаційно-правових форм господарювання»¹.

Доцільно зазначити, що далеко не всі дослідники виокремлюють таку функцію юридичної відповідальності, як стимулююча, оскільки фактично вважають її чи не елементом виховної або превентивної (попереджувальної) функцій, виходячи із змістовного наповнення останніх. Деякі науковці, позицію яких поділяємо й ми, все ж виокремлюють її як окремий вид. Так, А. Ю. Бойчук стверджує, що функцію стимулювання в природоохоронній сфері слід розглядати як «... спонукання до активних дій з дотримання та реалізації норм природоохоронного законодавства у вигляді заохочення за досягнуті результати із збереження конкретних об'єктів. Наприклад, у сфері правової охорони землі стимулююча функція полягає в запровадженні економічних заохочень та позитивному психологічному впливі на суб'єктів земельних правовідносин».² Одночасно дослідник чітко відносить стимулюючу функцію до однієї з восьми функцій юридичної відповідальності в природоохоронній сфері³, а серед заходів економічного характеру, не притаманних виховній та превентивній функціям, за допомогою яких може справлятися стимуляційний вплив, називає преміювання працівників, поліпшення їх житлових умов або ж забезпечення житлом тощо.

Як бачимо, саме в аспекті справляння позитивного психологічного впливу на суб'єктів земельних правовідносин (та, відповідно, продовження формування у них високого рівня загальноправової, а також екологічної й земельної правосвідомості),

¹ Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 13.

² Бойчук А. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 209–222. С. 214–215.

³ Там само. С. 112.

спостерігається певна подібність цієї функції з виховною та превентивною (попереджувальною).

Разом з тим, підтримуючи необхідність виділення такої функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, як стимулююча, вважаємо за потрібне звернути увагу на окремі дискусійні аспекти у її змістовному визначенні, запропонованому А. Ю. Бойчуком. Науковець вказує, що ця функція полягає не лише в «позитивному психологічному впливі на суб'єктів земельних правовідносин» (з чим слід погодитися), але й у «запровадженні економічних заохочень». Останнє твердження, на нашу думку, потребує певних уточнень та коригувань.

Аргументами з цього приводу може бути низка положень національних нормативно-правових актів. Так, «поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища»¹ є одним із основних принципів охорони довкілля, закріплених у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (п. «й»), а ст. 48 цього ж акту повністю присвячена стимулюванню в системі охорони навколишнього природного середовища й передбачає таке: «В Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом: а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідхідні і ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для рециклінгу відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища; б) надання на пільгових умовах короткострокових і

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища; в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів; г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища; д) передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв; е) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу»¹.

У профільному нормативно-правовому акті – ЗК України – міститься окрема стаття, у якій закріплена низка заходів (напрямів) економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, а саме: «а) надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель; б) виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їх вини; в) звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами; г) компенсацію з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини»² (ст. 205 ЗК України). Економічне стимулювання заходів стосовно охорони і використання земель та підвищення родючості ґрунтів землевласниками й

¹ Там само.

² Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

землекористувачами передбачається й у ст. 27 Закону України «Про охорону земель»¹.

Таким чином, в національному законодавстві чітко розмежовуються заходи стимулювання (зокрема економічного характеру) раціонального використання, охорони земель і власне юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. При цьому, виходячи зі змісту категорії «охорона земель» як системи «правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення»² (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону земель»; майже тотожне визначення наведене і в ст. 162 ЗК України), юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин є одним із найбільш дієвих, ефективних засобів забезпечення раціонального використання та охорони земель, здатних перешкоджати подальшому погіршенню стану земельних ресурсів³.

Отже, стимулюючу функцію юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин слід розглядати саме з позиції справляння позитивного психологічного впливу на суб'єктів земельних правовідносин, завдяки якому створюється основа реального, стабільного, гарантованого земельного правопорядку, і аж ніяк з позиції застосування тих чи інших заохочень економічного характеру.

Доречною в цьому контексті буде й позиція, яку висловлює О. І. Якимець стосовно того, що інститут юридичної відповідальності відіграє важливу роль у

¹ Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 09.03.2024).

² Там само.

³ Глян Т. Д. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2023. № 29. С. 90–93. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/07.07.2023/17> (дата звернення: 26.01.2025). С. 90.

питаннях забезпечення охорони довкілля, причому розглядається його дія поряд із заходами економічного стимулювання, фінансування охорони навколишнього природного середовища та ін.¹, але не підміняє їх, а виступає самостійним елементом цієї системи.

Останньою (однак не менш важливою, ніж попередні) з п'яти основних функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин є каральна, під якою в екологічній сфері розуміють реакцію держави на шкоду, яка заподіяна порушником встановленому порядку використання тих чи інших природних ресурсів. Саме покарання, що застосовується до правопорушника за вчинене ним протиправне діяння – це засіб самозахисту суспільства від порушення нормальних умов його існування, у зв'язку з чим каральна функція спрямована як власне на покарання винуватих суб'єктів, так і на відновлення порушеного стану суспільних відносин у сфері використання й охорони довкілля, а також забезпечення екологічної безпеки життя та здоров'я людей².

А. Ю. Бойчука визначає каральну функцію за екологічні правопорушення шляхом вказівки на забезпечення виконання нею такого цільового завдання, за якого можуть бути покарані особи, винуваті у скоєнні адміністративних або кримінальних правопорушень³. Таке твердження, на наш погляд, стосовно каральної функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин є дещо обмеженим з огляду на норми ст. 211 ЗК України, відповідно до яких фізичні та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну, кримінальну чи іншу, передбачену законом, відповідальність за порушення земельного законодавства⁴.

У зв'язку з цим більш вдалою видається позиція С. М. Олейникова, згідно з якою каральну (подекуди її називають репресивною або штрафною) функцію

¹ Якимець О. І. Інститут юридичної відповідальності в екологічному праві України: сучасні теоретико-правові проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 196–203. С. 198.

² Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 13.

³ Бойчук А. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 209–222. С. 214.

⁴ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

юридичної відповідальності слід розуміти як «... відповідний принципам юридичної відповідальності універсальний напрям правового впливу норм юридичної відповідальності на суб'єктів правопорушення, що полягає в засудженні, навіть у разі звільнення особи від покарання, і наслідки особистого майнового характеру. Останні є індивідуальним результатом реалізації такої функції»¹. Дослідник також наголошує на засудженні як суті аналізованої функції, котрий являє собою універсальний спосіб впливу на існуючі правовідносини, суб'єктивні права й обов'язки осіб, поведінку правопорушника, а також акцентує увагу на тому, що дія каральної функції в процесі застосування до порушників різних заходів юридичною відповідальності має не стільки деструктивний, скільки (і навіть більшою мірою) конструктивний вплив, який полягає у початку, відновленні, творенні².

Досить широким є й таке визначення каральної функції: «каральна (штрафна) – напрям дії юридичної відповідальності на суб'єктів правопорушень, що полягає в осуді, позбавленнях (втратах) особистого, майнового та організаційного характеру. Каральна функція спрямована на припинення або зміну правовідносин і встановлення між суб'єктами права конкретного правового зв'язку необхідного для реалізації юридичної відповідальності (правовідносин юридичної відповідальності). Способами здійснення каральної функції юридичної відповідальності є осуд, обмеження майнової сфери, позбавлення суб'єктивних прав, ліквідація колективного суб'єкта правовідносин тощо»³.

В контексті викладеного влучною є теза М. В. Шульги, який наголошує на тому, що загалом юридична відповідальність у сфері охорони земель, а відповідно й відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, виконує цілу низку вкрай важливих функцій, а саме: по-перше, вона є засобом забезпечення виконання вимог чинного земельного законодавства; по-друге, це дієвий елемент

¹ Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 829–833. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19067/1/829-833.pdf> (дата звернення: 09.02.2025). С. 831.

² Там само. С. 831.

³ Функції юридичної відповідальності: поняття та види / Теорія держави та права (Лекції). URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4409-funkcii-yuridichnoyi-vdpovdalnost-ponyattya-ta-vidi.html> (дата звернення: 17.02.2025).

механізму гарантування земельних прав та законних інтересів усіх суб'єктів; по-третє, відбувається стимулювання додержання норм вітчизняного земельного законодавства; по-четверте, спостерігається тенденція до постійного зростання ролі компенсаційного характеру юридичної відповідальності¹.

Разом з тим, названими п'ятьма основними функціями напрями впливу юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин не обмежуються – науковці виокремлюють й деякі інші функції. Так, наприклад, досліджуючи функції адміністративної відповідальності (як виду юридичної відповідальності) за правопорушення у сфері земельних відносин, О. П. Германов виділяє психологічну функцію, яка, на його думку, «... полягає у впливі на психологічний стан як правопорушника, так і інших осіб щодо формування уявлення про негативні наслідки застосування заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин»². Він також поділяє функції адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин на основні й спеціальні, відносячи до першої групи захисну, компенсаційну та психологічну, а до другої – каральну, виховну і превентивну³.

Не заперечуючи можливості існування такої функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, як психологічна, усе ж вважаємо більш логічним розглядати вплив на психологічний стан і правопорушників, й інших суб'єктів більшою мірою інструментом, за допомогою якого реалізуються превентивна (попереджувальна), виховна та стимулююча функції. Відтак, будучи лише інструментом чи засобом (способом) впливу, навряд чи доцільно виокремлювати психологічну функцію як окрему, самостійну.

Так само дискусійним видається й поділ функцій юридичної (зокрема адміністративної) відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин на основні й спеціальні, оскільки роль та значення кожної з них складно

¹ Земельне право України : підруч. / Кер. авт. кол. М. В. Шульга М. В. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с. С. 1.

² Германов О. П. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 185 с. С. 94.

³ Там само. С. 94, 96, 122, 162.

переоцінити, і кожна з них можна віднести до основних. Не зовсім зрозумілими є й застосовані О. П. Германовим критерії для такого поділу.

На думку Г. В. Тищенко, функціями юридичної відповідальності є превентивна (в її ж контексті розглядається стимулююча), компенсаційна та каральна¹. В числі функцій юридичної відповідальності Д. І. Найда називає охоронну, компенсаційну, превентивну, виховну та каральну, зауважуючи, що реалізація їх усіх спрямована на забезпечення правопорядку в суспільних земельних відносинах². Про важливість такої функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення як охоронна говорить Н. Р. Кобецька, вказуючи, що вона направлена на забезпечення захисту й недоторканності прав і законних інтересів осіб³.

С. В. Губарєв виділяє такі функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: забезпечувальну (здійснюється забезпечення охорони та збереження належного стану навколишнього природного середовища загалом та окремих його компонентів (у тому числі землі) зокрема), превентивну, компенсаційну, стимулюючу, виховну і каральну⁴.

Вісім функцій юридичної відповідальності в природоохоронній сфері виокремлює А. Ю. Бойчук, а саме: охоронну, превентивну, каральну, стимулюючу, компенсаційну, виховну, організаційну і політичну⁵. При цьому організаційна функція, на його думку, полягає у «... створенні державних структур, основним завданням діяльності яких є захист природних об'єктів від незаконного використання, знищення, забруднення, погіршення стану та інших протиправних дій та притягнення до юридичної відповідальності осіб, які скоїли

¹ Тищенко Г. В. Екологічне право : навч. посіб. Київ : Юмана, 2001. 256 с. С. 137.

² Найда Д. І. Юридична відповідальність за порушення вимог використання й охорони штучно створених земельних ділянок на землях водного фонду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 214–217. С. 216.

³ Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 352 с. С. 129.

⁴ Губарєв С. В. Юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 74–76. С. 76.

⁵ Бойчук А. Ю. Правове забезпечення функцій юридичної відповідальності за злочини проти довкілля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. № 17. Т. 1. С. 67–70. С. 68.

правопорушення»¹, а політична – це «відображення державної політики в природоохоронній сфері»².

Однак, на нашу думку, виділення організаційної та політичної функції як функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин є дещо дискусійним з наступних міркувань. Виходячи зі змісту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, висвітленого в правовій літературі різними авторами, а також окресленого в даній роботі, наголосимо, що цей інститут спирається на державний примус і застосовується відповідними уповноваженими суб'єктами, наділеними владною компетенцією. Тому створення таких суб'єктів та притягнення ними до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, аж ніяк не можна назвати функцією юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, це швидше організаційна, інституційно-функціональна передумова для забезпечення законності притягнення до відповідальності. Так само недоцільним, вважаємо, є виокремлення політичної функції як «відображення державної політики в природоохоронній сфері», оскільки державна політика як в природоохоронній сфері в цілому, так й у сфері охорони земельних ресурсів, якраз і знаходить свій прояв у всіх решти функціях: каральній, виховній та ін.

Підсумовуючи викладене, на основі опрацювання теоретичних досліджень науковців та аналізу положень вітчизняного екологічного, природоохоронного й земельного законодавства, пропонуємо визначити юридичну відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин як вид юридичної відповідальності, що є комплексним правовим інститутом, який спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів і застосовується відповідними уповноваженими суб'єктами, наділеними владною компетенцією, полягає в обов'язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру як результату вчиненого чи

¹ Там само. С. 69.

² Там само. С. 69.

вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин (а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності), здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності з урахуванням специфіки об'єкта посягання (земля як природний ресурс та об'єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель і є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі й суспільстві належного правопорядку в означених сферах. До основних же функцій як напрямів цільового впливу даного інституту на поведінку суб'єктів з метою досягнення юридичних і загальносоціальних результатів, за допомогою яких розкривається зміст, призначення і правова природа юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, слід віднести такі: 1) відновлювально-компенсаційна; 2) превентивна (попереджувальна, профілактична); 3) виховна; 4) стимулююча; 5) каральна (репресивна, штрафна); 6) охоронна.

1.2. Підстави та класифікація юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин

Притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, як і до будь-якого виду юридичної відповідальності, не відбувається з нічого – для цього обов'язково повинні бути наявними певні підстави. Як слушно зауважує з цього приводу О. І. Якимець, «Як і будь-який інший правовий інститут, інститут юридичної відповідальності, перебуває в стані динаміки, оскільки розширення способів негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, здоров'я та життя людей, ... потребує

кореляції і підстав, і видів відповідальності, що цілком закономірно призводить до виникнення проблем як теоретичного, так і практичного характеру»¹.

В науковій літературі традиційними є положення, відповідно до яких підставою юридичної відповідальності є факт вчинення земельного правопорушення: «Правовою підставою для застосування заходів впливу та притягнення до юридичної відповідальності є вчинення земельного правопорушення, яке передбачає винну протиправну дію або бездіяльність»²; «Юридична відповідальність може настати лише за наявності певного юридичного факту – факту вчинення правопорушення, що є єдиною підставою юридичної відповідальності»³. Однак для цілей дослідження підстав юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин більш прийнятним вважаємо підхід, за якого виділяють правову (юридичну, нормативну) та фактичну підстави, що повністю узгоджується із працями з теорії права.

Так, під підставами негативної юридичної відповідальності (а в межах даної роботи, як зазначалося вище, увага буде приділятися передусім негативній юридичній відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин) розуміють «... сукупність обставин, наявність яких дає можливість уповноваженим органам притягнути особу, яка вчинила протиправне діяння, до юридичної відповідальності або за наявності достатніх підстав звільнити її від такої відповідальності»⁴, тобто це сукупність тих обставин, за наявності яких юридична відповідальність є можливою і належною.

При цьому виокремлюють фактичну підставу, котра являє собою сукупність тих ознак, які утворюють юридичний склад правопорушення⁵, нею є «... наявність

¹ Якимець О. І. Інститут юридичної відповідальності в екологічному праві України: сучасні теоретико-правові проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 196–203. С. 198.

² Земельне право : підруч. / О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк ; за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с. С. 289.

³ Земельне право : навч. посіб. / О. Г. Боднарчук, К. М. Васьківська, А. П. Гаврилішин. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 446 с. С. 181; Корнеев Ю. В. Земельне право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 200 с. С. 104.

⁴ Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. С. 250.

⁵ Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с. С. 214.

складу реально вчиненого правопорушення, щодо якого вся необхідна сукупність передбачених законом елементів є доведеною і за вчинення якого в законі передбачено конкретні санкції (засоби державного примусу)»¹.

Юридична ж підстава юридичної відповідальності включає: 1) обов'язкову наявність правової норми, на основі якої суб'єкт буде притягуватися до юридичної відповідальності; 2) наявність акта правозастосування, у якому відповідним компетентним суб'єктом владних повноважень фіксується обсяг і спосіб притягнення конкретної особи до юридичної відповідальності; 3) відсутність підстав для звільнення суб'єкта від юридичної відповідальності².

В контексті аналізу юридичної підстави в правовій літературі наголошується, що юридична відповідальність пов'язана з використанням легальної процедури обвинувачення у скоєнні правопорушення, а тому пропонується «... а) юридичні підстави притягнення до відповідальності особи, яка вчинила правопорушення. Наявність протиправного вчинку як юридичного факту, правової норми та інших обставин, що становлять підставу для юридичної відповідальності; б) підстави настання юридичної відповідальності для правопорушника, вина якого доведена доказами і знайшла офіційне втілення у вигляді процесуального документа – правозастосовного акта, виданого компетентним державним органом з додержанням усіх вимог до такої процедури (наприклад, вироку суду)»³.

Про юридичний факт (норму права) та юридичний склад (склад екологічного правопорушення) як підставу виникнення правовідносин відповідальності за порушення вимог екологічного законодавства говорять М. В. Краснова та Ю. А. Краснова⁴. Юридичну та фактичну підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення виділяє М. І. Малишко, указуючи, що «Підставою для

¹ Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с. С. 377.

² Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с. С. 214.

³ Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с. С. 378.

⁴ Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 172.

застосування такої відповідальності є факт вчинення екологічного правопорушення, тобто винної протиправної поведінки, яка порушує встановлений нормами права екологічний правопорядок»¹.

Можна стверджувати, що обидві ці підстави називають і Т. К. Оверковська й Н. М. Опольська: «У теоретичному та практичному розумінні проблеми юридичної відповідальності пов'язують із правопорушенням, що є логічно-правовим наслідком неправомірної поведінки особи, який суперечить припису правової норми. Тобто підставою юридичної відповідальності є правопорушення, а саме винне, протиправне діяння, що заподіює шкоду суспільству та вчинене право-дієздатною особою.

Проте притягнення особи до юридичної відповідальності зумовлює виникнення правовідносин, а це відбувається лише в тому випадку, коли конкретне протиправне діяння в якості такого та його юридичні ознаки передбачені в правовій нормі. Також неодмінною умовою цього є наявність у законі прямої вказівки про застосування відповідних заходів впливу до правопорушника, тобто правовою підставою відповідальності є правові норми, які закріплюють у галузі екології санкції за недотримання або порушення цих обов'язків.

Отже, підставою для притягнення до юридичної відповідальності в екологічній сфері є факт вчинення екологічного правопорушення»².

На окрему увагу заслуговує й позиція Д. Ю. Кондратенко і В. С. Сіпко, які фактичною підставою вважають конкретні протиправні, винні дії чи бездіяльність особи, а під правовою підставою розуміють відповідні правові норми, якими передбачаються об'єктивні та суб'єктивні ознаки поведінки особи, та якими те чи інше діяння кваліфікується власне як правопорушення, а також санкції, що підлягають застосуванню до правопорушника. Ці ж автори при дослідженні юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства констатують використання вченими таких категорій, як «юридична підстава» та «правова

¹ Малишко М. І. Екологічне право України : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2001. 392 с. С. 117.

² Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 15-16.

підстава». Причому перша категорія є ширшою, оскільки її елементами є нормативна (правова норма, якою передбачено склад правопорушення) і процесуальна (порядок притягнення винуватого суб'єкта до юридичної відповідальності) підстави¹. Таку ж думку стосовно розмежування нормативної та юридичної підстав юридичної відповідальності поділяє Л. І. Каленіченко².

Досить цікавою є й висловлена в науковій літературі позиція, яку підтримуємо й ми, про потребу в розмежуванні підстав притягнення і підстав настання юридичної відповідальності³. Зокрема, з приводу підстав притягнення до негативної юридичної відповідальності (як сукупності обставин, за наявності яких юридична відповідальність є можливою) виокремлюють фактичну підставу (склад відповідного правопорушення) і нормативну (наявність чіткої правової норми, якою встановлено відповідальність за правопорушення). Стосовно ж підстав настання юридичної відповідальності (як сукупності обставин, за наявності яких юридична відповідальність є належною), до них відносять: 1) фактичну підставу (сам факт вчинення правопорушення); 2) формальну чи нормативну підставу (існування правової норми, якою забороняється певна поведінка та встановлюються визначені санкції); 3) відсутність підстав для звільнення від юридичної відповідальності; 4) процесуальну підставу (наявність правозастосовного акта, тобто акта компетентного органу, наділеного владними повноваженнями, на підставі якого настає юридична відповідальність, визначається вид і міра державного впливу на правопорушника).

Отже, якщо говорити про дві підстави для притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, то обов'язково повинні бути наявні обидві з них – правова (юридична, нормативна) та фактична. І якщо з правовою підставою існує певна визначеність: ч. 1 ст. 211 ЗК

¹ Кондратенко Д. Ю., Сіпко В. С. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 265–267. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/61.pdf (дата звернення: 04.03.2025). С. 266.

² Каленіченко Л. І. Загальнотеоретична характеристика підстав юридичної відповідальності. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 20–24. С. 21.

³ Підстави для притягнення і звільнення від юридичної відповідальності / Теорія держави та права (Лекції). URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4408-pdstavi-dlya-prityagnennya-zvlnennya-vd-yuridichnoyi-vdpovdalnost.html> (дата звернення: 17.02.2025); Галагуза А. В. Настання та притягнення до юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства: практична необхідність у визначенні. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 381–388. С. 384–385.

України містить перелік порушень земельного законодавства, і відповідальність встановлюється відповідно до цивільного, адміністративного, кримінального та іншого законодавства, то з фактичною підставою – фактом вчинення правопорушення – є певні складнощі. Останні зумовлені насамперед невизначеністю, дискусійністю визначення самої категорії «екологічні правопорушення у сфері земельних відносин», що зумовлює необхідність її ґрунтовного дослідження.

Зокрема, з'ясування потребує змістовне наповнення таких понять як «земельне правопорушення», «порушення земельного законодавства», «земельні відносини», «екологічне правопорушення» тощо, а відтак – і категорії «екологічні правопорушення у сфері земельних відносин». Так, А. М. Мірошніченко визначає земельне правопорушення як порушення норм земельного права (за змістом) і як порушення приписів земельного законодавства (за формою)¹.

Земельне правопорушення, на думку низки авторів, «... є винною, протиправною дією чи бездіяльністю, що суперечить правовим нормам раціонального використання земельних ресурсів, перешкоджає здійсненню прав і законних інтересів власників землі та землекористувачів, порушує встановлений державою порядок управління земельним фондом як національним багатством нашої країни»². Практично таке ж визначення пропонують О. Г. Боднарчук, К. М. Васьківська, А. П. Гаврилішин³, Ю. В. Корнєєв⁴, О. О. Погрібний та І. І. Каракаш⁵.

Власне формулювання категорії «земельне правопорушення» пропонується в підручнику із земельного права за редакцією М. В. Шульги: під ним розуміють суспільно шкідливу дію чи бездіяльність, котра не відповідає (суперечить) нормам

¹ Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с. С. 405.

² Земельне право : підруч. / О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк ; за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с. С. 289.

³ Земельне право : навч. посіб. / О. Г. Боднарчук, К. М. Васьківська, А. П. Гаврилішин. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 446 с. С. 181.

⁴ Корнєєв Ю. В. Земельне право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 200 с. С. 104.

⁵ Земельне право України : підруч. / За ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. Київ : Істина, 2009. 600 с.

земельного права, і за скоєння якої винна, деліктоздатна особа несе юридичну відповідальність. Також дослідники наголошують на тому, що земельне правопорушення є результатом протиправної поведінки, а тому породжує охоронні правовідносини, у рамках яких якраз і реалізуються заходи юридичної відповідальності за вчинене особою правопорушення. Аналізуючи сутність земельних правопорушень, вказується, що вони у будь-якому випадку є конкретними діями деліктоздатних суб'єктів, і мають свої, притаманні лише їм особливі ознаки: 1) завжди наявний зв'язок із землею, який може виявлятися у різноманітних формах (псування земель, їх та забруднення, використання не за цільовим призначенням і под.); 2) земельними є тільки ті правопорушення, у яких зв'язок із землею є безпосереднім¹.

Л. В. Мілімко правопорушення у сфері земельних відносин визначає як винну, протиправну дію або бездіяльність, яка «... посягає на охоронювані права власників та користувачів земельних ділянок, порядок раціонального використання, відновлення та охорони земель, управління в цій сфері, що зафіксована як правопорушення у законодавстві, за яке передбачена юридична відповідальність»².

У своєму дисертаційному дослідженні Т. Б. Саркісова розглядає земельне правопорушення в суб'єктивному та об'єктивному значеннях. В контексті останнього авторка такі порушення трактує як соціально-правове явище, як всю «... сукупність порушень у сфері земельних відносин, вчинених у певний період часу, в певному регіоні або державі в цілому з точки зору структури, динаміки та географії»³ та пропонує ввести для їх позначення формулювання «земельна деліктність». А з позицій суб'єктивного підходу Т. Б. Саркісова земельне правопорушення визначає як «...протиправне, як правило, винне, суспільно небезпечне (земельний злочин) або суспільно шкідливе (земельні проступки) діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, що безпосередньо полягає у порушенні

¹ Земельне право : підруч. 3-тє вид., доп. і перероб.; за ред. М. В. Шульги. Харків : Юрайт, 2023. 592 с. С. 377-378.

² Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. 24 с. С. 12.

³ Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 92.

земельно-правової норми, чим посягає на правовий режим землі (загальний об'єкт земельних правопорушень), правовий режим конкретної земельної ділянки або її частини, права суб'єктів земельних правовідносин, земельну ділянку та ґрунти як об'єкт особливої охорони (конкретний об'єкт) і тягне юридичну відповідальність»¹.

Як бачимо, наведене визначення є досить змістовним та передбачає низку ключових характеристик земельного правопорушення. Однак в літературі зустрічаються й значно вужчі формулювання цієї категорії: 1) це є «... негативне соціальне явище, результатом якого стає зазіхання на існуючий у країні земельний правопорядок, що забезпечує раціональне використання та охорону земель, захист прав осіб, які експлуатують земельні ділянки»² або ж 2) земельне правопорушення є суспільно небезпечним (тобто акцент робиться лише на кримінально караних діяннях, а суспільно шкідливі діяння упускаються – Авт.), протиправним діянням (дією чи бездіяльністю), яке порушує земельне законодавство, що призводить до настання негативних наслідків або створює загрозу настання таких наслідків і карається відповідно до закону.

Так само не згадують про суспільну небезпеку як ознаку земельного правопорушення М. В. Краснова та Ю. А. Краснова, розуміючи під ним «... суспільно шкідливу дію чи бездіяльність, що суперечить нормам земельного права, за вчинення якої винна, деліктоздатна особа несе юридичну відповідальність»³, хоча й розглядають таке порушення і як дисциплінарний проступок, і як правопорушення, і як злочин.

Ще одна категорія, змістовне наповнення якої потребує ретельного аналізу для цілей цієї роботи – «екологічне правопорушення». Так, на думку М. В. Красної та Ю. А. Красної, «Екологічне правопорушення – це винна, протиправна, екологічно небезпечна дія чи бездіяльність, яка посягає на встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони довкілля та екологічної безпеки і яка порушує

¹ Там само. С. 92.

² Глян Т. Д. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2023. № 29. С. 90–93. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/07.07.2023/17> (дата звернення: 26.01.2025). С. 91.

³ Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Спеціальна та Особлива частини : підручник. Київ : НУБіП України, 2023. 278 с. С. 29.

екологічні й пов'язані з ними інші права людини і громадянина, суспільства і держави»¹. Примітно, що учені використовують тут не формулювання «суспільно шкідлива» чи «суспільно небезпечна» дія або бездіяльність, а саме «екологічно небезпечна». Зважаючи на те, яку серйозну (а подекуди й практично непоправну) шкоду можуть спричинити екологічні правопорушення, вважаємо такий підхід цілком виправданим.

З цього приводу доречно вказати на властивості (рис) екологічного правопорушення, притаманні й екологічним правопорушенням у сфері земельних відносин, до яких в науковій літературі відносять: 1) екологічну спрямованість (тобто поведінка правопорушника спрямована на негативну зміну стану довкілля, на порушення правового режиму природних ресурсів, у тому числі земельних); 2) екологічну небезпеку (сюди включається не тільки ймовірність порушення екологічних інтересів суспільства, але й підвищена небезпека для існуючих екологічних зв'язків в екосистемах) та 3) екологічну протиправність (її зміст полягає в повному чи частковому невиконанні встановлених вимог, положень, норм екологічного та земельного законодавства, їх ігнорування»².

В цілому ж при характеристиці рис екологічних правопорушень вважаємо необхідним підтримати позицію, яку висловлюють В. В. Пивоваров і В. О. Чепур, наголошуючи на складності цього явища, оскільки крім безпосереднього наслідку у вигляді спричинення шкоди відповідному об'єкту природного середовища, воно має і віддалені у часі наслідки (хвороби та погіршення здоров'я людей, зникнення тваринного та рослинного світів, зменшення запасів природних ресурсів тощо)³. Тут, однак, потрібно зауважити, що обов'язковою ознакою екологічних правопорушень є спричинення шкоди або ж наявність реальної загрози її

¹ Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 173.

² Екологічне право України : підруч. / За ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків : Право, 2005. – 374 с. С. 174.

³ Пивоваров В. В., Чепур В. О. Кримінологічний погляд на корпоративний характер сучасної екологічної злочинності. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 23 (36). С. 50–55. С. 52.

заподіяння, але для земельних правопорушень загалом така ознака не є обов'язковою¹.

Слід звернути увагу й на проведену М. В. Красновою та Ю. А. Красновою класифікацію видів екологічних правопорушень. Розуміючи під останніми категорії протиправних дій чи бездіяльності, які визначаються чинним законодавством, і за які до винуватих осіб можуть бути застосовані заходи державно-правового примусу різного характеру в залежності від таких ознак як характер і ступінь екологічної небезпеки об'єкта, предмет посягання тощо, названі дослідниці за спрямованістю діяння і спричиненими наслідками поділяють екологічні правопорушення на проступки, злочини й делікти. Крім цього, вони пропонують такі класифікації видів екологічних правопорушень: 1) в залежності від галузей екологічного законодавства: «... а) у галузі використання природних ресурсів – земельні правопорушення, водні правопорушення, надрові правопорушення, атмосфероохоронні правопорушення тощо; б) у галузі охорони навколишнього природного середовища – порушення природоохоронних вимог, зокрема щодо охорони природних комплексів і ландшафтів, курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних зон, режиму природно-заповідного фонду, червонокнижних тварин і рослин тощо; в) у галузі забезпечення екологічної безпеки – у процесі будівництва, у промисловості, на транспорті, у військовій сфері, у разі поводження з небезпечними речовинами, матеріалами, відходами і т. ін.; д) у галузі окремих інститутів екологічного права – порушення права власності на природні ресурси, порушення екологічних прав громадян, порушення в галузі екологічного управління, порушення в галузі економіко-правового механізму тощо»².

Усі названі класифікації можуть бути застосовані й до екологічних правопорушень у сфері земельних відносин, оскільки вони можуть вчинятися як стосовно різних категорій земель, визначених вітчизняним законодавством

¹ Земельне право : підруч. / О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк ; за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с. С. 290.

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 173.

(відповідно до ч. 1 ст. 19 ЗК України це можуть бути землі сільськогосподарського призначення, житлової і громадської забудови, природно-заповідного й іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісгосподарського призначення, водного фонду, а також промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення¹), так і поєднуватися зі скоєнням інших правопорушень. До речі, на актуальності розробки в науковому аспекті класифікацій екологічних правопорушень, за які може бути застосована юридична відповідальність, наголошував А. П. Гетьман².

Т. К. Оверковська й Н. М. Опольська під екологічним правопорушенням розуміють «... винне, протиправне, екологічно небезпечне або екологічно шкідливе діяння, що зазіхає на встановлений порядок у сфері екологічної безпеки, природокористування, охорони навколишнього природного середовища, тобто екологічний правопорядок»³.

Дещо подібне визначення екологічного правопорушення пропонують і автори навчального посібника «Екологічне право України в запитаннях та відповідях», визначаючи його як винне, протиправне діяння (дію або бездіяльність), котре порушує встановлений державою правопорядок, права та обов'язки фізичних і юридичних осіб у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення та охорони довкілля, і за вчинення якого законодавством встановлена юридична відповідальність⁴.

Як винну, протиправну, екологічно небезпечну дію чи бездіяльність, що «.. посягають на встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і порушують екологічні та пов'язані з ними

¹ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

² Гетьман А. П. Юридична відповідальність в екологічному законодавстві: проблеми становлення та розвитку / Проблеми правової відповідальності : монографія / За ред.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, В. І. Борисова. Харків, 2014. С. 235–256. С. 255.

³ Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 16.

⁴ Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навч. посіб. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, Г. В. Анісімова та ін. Харків : Одиссей, 2008. 480 с. С. 176.

інші права людини й вимоги екологічної безпеки»¹ описує екологічне правопорушення М. В. Сарапіна.

Ще одне поняття, на яке слід звернути увагу при аналізі мовної конструкції «екологічні правопорушення у сфері земельних відносин» – термін «земельні відносини». На відміну від понять «земельне правопорушення», «порушення земельного законодавства» та «екологічне правопорушення», зміст категорії «земельні відносини» визначається у чинній вітчизняній нормативно-правовій базі. Так, чч. 1-3 ст. 2 ЗК України встановлено, що «Земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї)»².

Попри наявність легального визначення поняття «земельні відносини», визначення його змісту пропонується і в науковій літературі. Наприклад, Л. В. Мілімко, досліджуючи адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин, під останніми розуміє «... врегульовані нормами права суспільні відносини, що виражаються у конкретному зв'язку між уповноваженими та зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних прав, обов'язків, з метою забезпечення прав на земельні ділянки, а також на земельні частки (паї), на інформацію про землі, а також щодо раціонального використання, відновлення, охорони земель як природного ресурсу, у тому числі ґрунтів»³.

Крім цього, висловлюється теза про те, що оскільки в основі земельних відносин лежить власність на землю, то поняттям земельних правовідносин охоплюється широке коло питань економічного (виробничого) і правового характеру, а відтак пропонується розглядати земельні правовідносини у широкому та у вузькому значеннях: «Земельні правовідносини в широкому розумінні – це

¹ Забезпечення екологічної безпеки : курс лекцій / Укладач : М. В. Сарапіна. Харків : НУЦЗУ, 2015. 195 с. С. 162, 163.

² Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

³ Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. 24 с. С. 8.

суспільні відносини з приводу володіння, користування, розпорядження та управління землею на державному, господарському і внутрігосподарському рівнях як об'єктом господарювання, так і засобами виробництва у сільському господарстві», а «Земельні правовідносини у вузькому розумінні являють собою суспільні відносини, що виникають між суб'єктами земельних правовідносин і врегульовані нормами земельного права»¹.

Ураховуючи їх функціональне призначення, земельні відносини (як у широкому, так і у вузькому значеннях) поділяють на регулятивні та правоохоронні. Під першими розуміють врегульовані нормами земельного права суспільні відносини, які знаходять свій прояв у вчиненні їх учасниками позитивних дій. Натомість правоохоронні земельні відносини «... викликаються відхиленнями у поведінці учасника земельних відносин від норми закону. Тому правоохоронні земельні відносини виникають з приводу правопорушень, коли настає необхідність юридичного впливу на порушника земельного законодавства. Названі відносини можуть виникати і при відсутності правопорушення, коли є загроза його настання»². Для цілей даного дослідження мова йде саме про правоохоронні земельні відносини.

Нормативною прогалиною називає О. П. Германов відсутність легального визначення поняття «правопорушення у сфері земельних відносин» в національному законодавстві України в процесі розробки проблематики адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, а тому, спираючись на формулювання земельних відносин, передбачене в ЗК України, пропонує її усунути шляхом закріплення цього терміну в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП України) таким чином: «... правопорушення у сфері земельних відносин (як різновид адміністративного правопорушення) – це протиправне, винне діяння, яке посягає на суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею, і за яке законом

¹ Земельне право : навч. посіб. / О. Г. Боднарчук, К. М. Васьківська, А. П. Гаврилiшин. Ірпiнь : Унiверситет ДФС України, 2021. 446 с. С. 26.

² Там само. С. 27.

передбачено адміністративну відповідальність»¹. Підтримуємо таку позицію дослідника, як і поділяємо його думку з приводу того, що «Поняття «порушення земельного законодавства» можна розглядати як зовнішню форму земельного правопорушення, і на підставі аналізу положень глави 37 ЗК України «Відповідальність за порушення земельного законодавства» можна помітити, що «земельне правопорушення» і «порушення земельного законодавства» співпадають за змістом. ... запропоновано вважати ... (їх – Авт.) синонімічними поняттями»². Вважаємо цю тезу достатнього аргументованою, а відтак у рамках даного дослідження категорії «земельне правопорушення» і «порушення земельного законодавства» використовуватимуться саме як синоніми.

З метою чіткості формулювання поняття «екологічні правопорушення у сфері земельних відносин», потрібно звернутися до наукових розробок стосовно виокремлення у сфері земельних правопорушень саме екологічних правопорушень. Так, у підручнику із земельного права за редакцією О. І. Баїк усі земельні правопорушення поділяються на дві групи: 1) правопорушення, які позбавлені екологічного спрямування та не пов'язані з заподіянням шкоди землі як складовій довкілля (порушують вимоги раціонального використання земель, прав і законних інтересів землевласників та землекористувачів, у тому числі орендарів); 2) правопорушення, вчинення яких пов'язане із заподіянням шкоди землі та які є одночасно екологічними правопорушеннями (як зазначалося вище, спричинення шкоди чи наявність реальної загрози її заподіяння є обов'язковою ознакою екологічних правопорушень, однак для суто земельних правопорушень загалом, тобто які позбавлені екологічного спрямування, така ознака не є обов'язковою).

До першої групи правопорушень відносять наступні: «... нераціональне використання сільськогосподарських земель; використання земельних ділянок не за цільовим призначенням; невиконання обов'язків з приведення земель у стан, придатний для використання їх за цільовим призначенням; самовільне захоплення

¹ Германов О. П. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 185 с. С. 34.

² Там само. С. 34.

земель і самовільне будівництво, не пов'язане із заподіянням шкоди землям; знищення межових знаків; порушення містобудівної документації при відводі земель; порушення строків розгляду заяв про надання земельних ділянок та термінів повернення тимчасово займаних земель; систематичне невнесення плати за землю; перекручення даних державного земельного кадастру і приховування інформації про наявність земель запасу; приховування або перекручення відомостей про стан екологічної, зокрема радіаційної обстановки; відхилення або невчасне виконання вимог органів державного контролю за використанням і охороною земель з усунення порушень земельного законодавства»¹.

Друга група (земельні правопорушення екологічного спрямування) включає такі: «... псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими відходами та стічними водами; використання земель способами, що призводять до зниження родючості ґрунтів та погіршення екологічної обстановки земель; проектування, розміщення, будівництво і введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; невиконання обов'язкових заходів щодо поліпшення земель та охороні ґрунтів від водяної і вітрової ерозії, а також запобіганню інших процесів, що погіршують стан земель; порушення встановленого природоохоронного режиму використання земель»². Сюди ж можна віднести невиконання умов знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту та деякі інші.

Не применшуючи важливість та значення наведеної класифікації (яка, до речі, є традиційною для представників науки земельного права), звертаємо увагу на умовність такого поділу. Як зауважується в науковій літературі, «... усі земельні правопорушення залежно від конкретного виду об'єктів прийнято поділяти умовно на дві групи: власне земельні правопорушення та земельні правопорушення екологічної спрямованості»³.

¹ Земельне право : підруч. / О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк ; за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с. С. 291.

² Там само. С. 291-292.

³ Земельне право : підруч. 3-тє вид., доп. і перероб.; за ред. М. В. Шульги. Харків : Юрайт, 2023. 592 с. С. 379.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне доповнити досліджувану класифікацію ще однією групою земельних правопорушень – земельні правопорушення, які зазвичай не мають екологічного спрямування, однак потенційно можуть його набути. Мова йде, щонайменше, про такі види земельних правопорушень із групи порушень, які позбавлені екологічного спрямування та не пов'язані з заподіянням шкоди землі як складовій довкілля (порушують вимоги раціонального використання земель, прав і законних інтересів землевласників та землекористувачів, у тому числі орендарів): 1) використання земельних ділянок не за цільовим призначенням; 2) приховування або перекручення відомостей про стан екологічної, зокрема радіаційної обстановки; 3) відхилення або невчасне виконання вимог органів державного контролю за використанням і охороною земель з усунення порушень земельного законодавства.

Необхідність виокремлення такої групи можна аргументувати тим, що використання земельних ділянок не за цільовим призначенням може заподіяти шкоду екологічного характеру землі, якщо, наприклад, землі сільськогосподарського, оздоровчого, рекреаційного, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення будуть використані з іншою метою – забудовою, для потреб промисловості, транспорту тощо. Звісно, тут не йде мова про зміну виду використання земельної ділянки в межах однієї категорії земель, оскільки, як засвідчує судова практика, це не є зміною її цільового призначення (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в справі № 916/1998/19 від 14.07.2020)¹.

Ймовірність заподіяння шкоди екологічного характеру землі, земельній ділянці існує й у випадках приховування або перекручення відомостей про стан екологічної, зокрема радіаційної обстановки, а також відхилення або невчасного виконання вимог органів державного контролю за використанням і охороною земель з усунення порушень земельного законодавства.

¹ Справа № 916/1998/19 від 14.07.2020. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90465543> (дата звернення: 11.02.2025).

На підставі викладеного, пропонуємо сформулювати визначення поняття «екологічне правопорушення у сфері земельних відносин» таким чином: це протиправне, винне, екологічно небезпечне (носить характер суспільно шкідливого чи суспільно небезпечного) діяння (дія або бездіяльність), що посягає на правовий режим землі (земельної ділянки, її частини), установлений порядок володіння, користування і розпорядження нею, спричиняє шкоду або створює реальну загрозу її заподіяння, і яке тягне за собою настання юридичної відповідальності.

Отже, як зазначалося вище, факт вчинення екологічного правопорушення у сфері земельних відносин є однією з підстав для настання та для притягнення винуватих осіб до юридичної відповідальності. Відтак, існує потреба в дослідженні видів юридичної відповідальності за такі порушення.

Ч. 1 ст. 211 ЗК України встановлено, що «Громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність...»¹, а ч. 2 цієї ж статті передбачено таке: «Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства»². Отже, традиційними видами юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин є цивільна, адміністративна, кримінальна, а також, в силу положень ч. 2 ст. 211 ЗК України – дисциплінарна. Саме ці чотири види юридичної відповідальності в основному досліджуються у правовій літературі. Їх детальна характеристика й особливості будуть розглянуті в другому розділі дисертації.

Так само аргументами на користь існування чотирьох видів юридичної відповідальності (разом із дисциплінарною, про яку прямо не йдеться у ст. 211 ЗК України), можуть бути положення ч. 1 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: «Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну,

¹ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

² Там само.

цивільну і кримінальну відповідальність»¹ та ч. 2 ст. 56 Закону України «Про охорону земель»: «Застосування заходів дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від відшкодування шкоди, заподіяної земельним ресурсам»².

Наразі слід лише наголосити, що існування цих чотирьох видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин повністю узгоджується із нормами п. 22 ч. 1 ст. 92 Основного Закону нашої держави, у якому встановлено, що виключно законами України визначаються «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них»³.

У рішенні Конституційного Суду України від 30.05.2001 № 7-рп/2001 у справі № 1-22/2001 з цього приводу зазначено таке: «Положення пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України треба розуміти так, що ним безпосередньо не встановлюються види юридичної відповідальності. За цим положенням виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, а також діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями як підстави кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, та відповідальність за такі діяння. Зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами»⁴.

Зважаючи на це, науковці висловлюють думки про існування й інших видів відповідальності (поряд із цивільною, адміністративною, кримінальною та дисциплінарною) за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин.

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

² Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 09.03.2024).

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) : рішення від 30.05.2001 № 7-рп/2001 у справі № 1-22/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text> (дата звернення: 09.09.2024).

В силу існування та дії в нашій країні конституційних положень¹ про те, що земля є об'єктом права власності Українського народу і власність не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству (ст. 13 Конституції України), «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону» (ст. 14 Конституції України), «Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» (ч. 7 ст. 41 Конституції України), окремі автори висловлюють думку про існування конституційно-правової відповідальності за екологічні та земельні правопорушення, а відтак – і про конституційно-правову відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин.

Однак у спеціальній літературі наголошується на неоднаковості таких категорій, як «юридична відповідальність у конституційному праві» та «конституційно-правова відповідальність». Указується, що «Юридична відповідальність у конституційному праві застосовується як у широкому значенні – конституційна, адміністративна та кримінальна за порушення норм чинного конституційного законодавства, так і в вузькому значенні – спеціальний, галузевий вид юридичної відповідальності, передбачений конституційним правом. Таким чином, категорія юридичної відповідальності у конституційному праві є загальною і охоплює конституційно-правову відповідальність. Юридична відповідальність в конституційному праві – це вид суспільних відносин, урегульованих нормами права, зміст яких полягає в заохоченні за належну правомірну поведінку, передбачену конституційно-правовими нормами, чи примусі до виконання приписів конституційних норм права в разі їх порушення, що здійснюються державою в

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

межах чинного національного законодавства»¹, на основі чого робиться висновок про систему, механізм юридичної відповідальності в конституційному праві, який складають у комплексі конституційна, адміністративна, кримінальна тощо відповідальність за порушення конституційно-правових норм.

З цього приводу слушною видається думка фахівців, з якою повністю погоджуємося й ми, про те, що положення ст. 14 Основного Закону стосовно землі утворює конституційну основу для галузевого земельного (а також й екологічного – Авт.) законодавства².

Про існування муніципально-правової відповідальності за земельні правопорушення говорить Т. Б. Саркісова, розуміючи під нею «... правовідносини, що виникають у зв'язку з прийняттям органом місцевого самоврядування незаконного рішення в сфері земельних відносин та застосуванням негативних наслідків у вигляді скасування відповідного протиправного акту, застосування попередження про розпуск ради або санкції у вигляді розпуску ради»³. Аргументуючи потребу у виділенні в числі видів юридичної відповідальності за земельні правопорушення у якості самостійного виду муніципально-правової відповідальності, дослідниця наголошує: «... проблема муніципально-правової відповідальності є особливо актуальною для сфери земельних відносин: назріла потреба у розвитку цього інституту юридичної відповідальності, відходу від принципу «колективної безвідповідальності» та має бути врахована при подальшій розбудові місцевого самоврядування»⁴, передусім з огляду на поширеність вчинення органами місцевого самоврядування земельно-корупційних правопорушень, особливо в частині розпорядження земельними фондами відповідних територій з порушенням вимог чинного законодавства. Доводиться констатувати, що таку тенденцію можемо спостерігати й сьогодні, особливо при вирішенні питань

¹ Самотуга А. В. Конспект лекцій з дисципліни «Конституційно-правова відповідальність». Дніпро, 2019. 244 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/z/zl18.1.pdf> (дата звернення: 25.11.2024). С. 7-8.

² Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с. С. 69.

³ Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 168-169.

⁴ Там само. С. 168.

розпорядження земельними ділянками для громадян з числа пільгових категорій осіб.

На існування господарсько-правової відповідальності за земельні правопорушення вказують А. М. Мірошніченко¹ і Т. Б. Саркісова². У правовій літературі господарсько-правова відповідальність загалом визначається як «... майново-організаційні за змістом і юридичні за формою заходи впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення»³ або ж як «... зафіксована в нормативних актах або передбачена договором міра примусу і негативні (обтяжливі наслідки), які застосовуються до учасника господарських правовідносин, який учинив правопорушення чи не виконав умов господарського договору. Вона виражається в економічних за змістом і юридичних за формою заходах впливу на учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення»⁴.

Виокремлення господарсько-правової відповідальності ґрунтується на низці норм Господарського кодексу України (далі – ГК України). Так, відповідно до ч. 1 ст. 149 ГК України суб'єкти господарювання у своїй господарській діяльності наділені правом використовувати природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування; земля та інші природні ресурси суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності можуть надаватися в користування (ч. 1 ст. 151 ГК України); а серед обов'язків суб'єктів господарювання при використанні ними природних ресурсів вказані такі, як: «використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні) для використання у господарській діяльності; ефективно і економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у

¹ Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с. С. 425.

² Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 169.

³ Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій. Київ : Атіка, 2005. 624 с. С. 318.

⁴ Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В. Господарське право України. Загальна частина : підруч. / За заг. ред. Г. В. Смолина. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 484 с. С. 434.

виробничій діяльності; здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості у процесі господарювання; ... здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів; відшкодовувати збитки, завдані ним власникам або первинним користувачам природних ресурсів»¹. І хоча з 28.08.2025 передбачена втрата чинності² ГК України, однак господарсько-правова відповідальність буде існувати на підставі інших (у тому числі змінених і доповнених) нормативно-правових актів.

Варто зауважити, що окремі вчені відзначають певну подібність господарсько-правової та земельно-правової відповідальності через застосування адміністративно-господарських санкцій (ст. ст. 238-239 ГК України) – зокрема, при вчиненні суб'єктом господарювання земельного правопорушення припинення його права на землю може розцінюватися як «інші адміністративно-господарські санкції, встановлені цим Кодексом та іншими законами» (абз. 13 ч. 1 ст. 239 ГК України)³. Окремою санкцією у рамках господарсько-правової відповідальності можна назвати й обмеження чи зупинення діяльності суб'єкта господарювання у випадку здійснення ним господарської діяльності з порушенням екологічних вимог (ч. 2 ст. 246 ГК України)⁴.

До речі, з приводу земельно-правової та еколого-правової відповідальності серед науковців точиться чи не найбільше дискусій. У правовій доктрині земельно-правову відповідальність, як правило, розглядають «... як специфічний вид юридичної відповідальності, що має місце там, де за земельне правопорушення

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

² Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

³ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

⁴ Там само.

застосовуються специфічні санкції, передбачені земельним законодавством»¹. До таких специфічних санкцій зазвичай відносять припинення прав на земельну ділянку². Прикладом може бути норма п. «г» ч. 1 ст. 141 ЗК України, у якій передбачена така підстава для припинення права користування земельною ділянкою як «використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам»³.

На думку Т. Б. Саркісової, під земельно-правовою відповідальністю слід розуміти «... спеціальний вид юридичної відповідальності за вчинення земельного правопорушення, що полягає у застосуванні до винної особи санкції, передбаченої виключно нормами земельного права, у вигляді припинення права користування на земельну ділянку»⁴. Свою позицію учена обґрунтовує тим, що земельні ресурси, яким спричиняється шкода, мають велике публічне значення, а тому існуючих, «традиційних» видів юридичної відповідальності недостатньо для ефективної боротьби із земельними правопорушеннями.

Водночас окремі дослідники говорять не про окремий вид відповідальності (земельно-правову), а про специфіку застосування за конкретні екологічні (включаючи й земельні) правопорушення вже існуючих видів відповідальності⁵. В цьому контексті не погоджуємося з думкою О. С. Літошенко про те, що «... наразі аргументи на користь виділення окремого виду ... відповідальності за порушення земельного законодавства не є переконливими, а існуючі класичні види юридичної відповідальності – дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна та кримінальна – виглядають такими, що містять достатній інструментарій для забезпечення додержання земельно-правових норм усіма суб'єктами земельних

¹ Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 172.

² Берlach А. І. Проблеми юридичної відповідальності за нераціональне використання землі в сільському господарстві України. *Землепорядний вісник*. 1998. № 4. С. 21–23.

³ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

⁴ Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 175.

⁵ Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с. С. 425.

відносин»¹. Вважаємо, що саме в період війни рф з Україною, а також у повоєнному відновленні нашої держави існування земельно-правової відповідальності з належним теоретичним підґрунтям та розширенням переліку санкцій за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин та їх відповідним правовим закріпленням є вкрай актуальним. Думку з приводу фактичного існування земельно-правової відповідальності підтримують і юристи-практики².

Подібні дискусії щодо (не)виокремлення як окремого виду юридичної відповідальності точаться й стосовно еколого-правової відповідальності. Під еколого-правовою (або ж екологічною) відповідальністю М. В. Краснова пропонує розуміти «... систему правового регулювання компенсації екологічної шкоди, з огляду на виключний компенсаційно-відновлювальний, матеріально-фінансовий характер правовідносин, у яких вони реалізуються. Екологічна відповідальність чітко відмежовується від інших видів юридичної відповідальності за порушення екологічних вимог, передусім особливостями складів екологічних правопорушень, ступенем екологічної небезпеки і заходами державно-правового примусу. Основною метою такої відповідальності є покладання на осіб, винними, чи безвинними діями чи бездіяльністю яких внаслідок порушення вимог екологічного законодавства заподіяна шкода майновим та немайновим охоронювальним благам потерпілих осіб у галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки громадян, обов'язку компенсувати її у повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища, погіршення якості природних ресурсів, а також компенсувати недержані прибутки за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості довкілля, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням»³. Потребу в існуванні

¹ Літошенко О. С. Окремі аспекти політико-правового забезпечення реформування земельних відносин в Україні. *Історико-політичні студії*. 2016. № 2. С. 102–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2016_2_13 (дата звернення: 03.03.2025). С. 108.

² Галагуза А. Деякі проблемні аспекти земельно-правової відповідальності. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 146–149. С. 149.

³ Краснова М. В. Проблеми визначення поняття екологічної відповідальності за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1 (37). С. 216–222. С. 219.

екологічної відповідальності як самостійного виду відповідальності дослідниця додатково обґрунтовує необхідністю адаптації вітчизняної нормативно-правової бази до законодавства ЄС¹.

Цілий комплекс аргументів на користь виділення у якості окремого комплексного правового інституту еколого-правової (екологічно-правової) відповідальності наводять Ю. В. Корнєєв та М. В. Садовський, а саме: 1) специфікою даного виду юридичної відповідальності є її застосування за вчинення екологічного правопорушення; 2) вона належить до форм державного примусу, а тому застосовується державою, органами місцевого самоврядування, роботодавцями; 3) притягнення до неї відбувається у визначеній процесуальній формі (кримінально-правова, адміністративно-правова, цивільно-правова, екологічно-правова й інша, встановлена законом); 4) запровадження еколого-правової відповідальності необхідне через те, що існуючі форми та види юридичної відповідальності не можуть повною мірою забезпечити відшкодування екологічної шкоди, заподіяної природному об'єкту в результаті скоєння протиправного діяння, тобто відновити порушений екологічний правопорядок; за юридичною природою існуючі види та форми юридичної відповідальності здійснюють каральні чи попереджувальні функції або ж спрямовані на відшкодування шкоди майну в рамках цивільно-правових чи трудових правовідносин; 5) однією з особливих рис екологічно-правової відповідальності є наявність спеціальних екологічно-правових заходів впливу на правопорушників.

З урахуванням цього, дослідники пропонують і своє визначення екологічно-правової відповідальності, розуміючи під нею «... врегульований нормами екологічно-процесуального права процес, в ході якого реалізуються матеріальні норми, що ними встановлені заходи державного примусу для осіб, котрі вчинили

¹ Краснова М. В. Екологічна відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу у контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Право України*. 2007. № 3. С. 146–151.

екологічне правопорушення, та який має на меті відшкодування спричиненої екологічної шкоди»¹.

Виходячи з викладеного, як і у випадку із земельно-правовою відповідальністю, повністю поділяємо думку про необхідність виокремлення еколого-правової відповідальності як окремого виду, особливо у контексті теоретичного розроблення проблематики і належного правового закріплення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні.

Інколи видами юридичної відповідальності називають позитивну й негативну (ретроспективну) відповідальність. Однак більш поширеним є підхід, якого дотримуємося й ми, за якого позитивна і негативна юридична відповідальність трактуються як форми, а не види. Так, М. В. Краснова та Ю. А. Краснова позитивну екологічну відповідальність трактують як «... належне, сумлінне, відповідальне ставлення особи до середовища свого існування, його окремих компонентів як природних об'єктів: землі, води, надр, лісів і т. д. Така відповідальність проявляється в активній поведінці за реалізації своїх прав і обов'язків у сфері екології», наголошуючи, що в першу чергу така відповідальність пов'язана із одночасною реалізацією таких принципів екологічного права, як «користувач і забруднювач платять повну ціну» і з поєднанням заходів відповідальності та стимулювання².

Під негативною (ретроспективною) екологічною відповідальністю розуміється відповідальність у її власне юридичному значенні, тобто перенесення особою несприятливих для себе наслідків за вчинення нею негативної, протиправної діяльності чи бездіяльності при взаємодії з навколишнім природним середовищем³.

З огляду на те, що остання – це відповідальність у її юридичному значенні, в межах даного дослідження, як зауважувалося, основа увага приділяється саме негативній (ретроспективній) юридичній відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні.

¹ Корнєєв Ю. В., Садовський М. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (34). С. 13–17. С. 16.

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 170.

³ Там само. С. 170.

Вищевикладене дозволяє констатувати, що екологічні правопорушення у сфері земельних відносин – складна категорія, яка крім загальних ознак правопорушень, які притаманні для будь-якого їх виду, одночасно характеризується специфікою, обумовленою одночасним поєднанням екологічних та земельних аспектів. Тому особливості юридичної природи та змістовного наповнення такого виду правопорушень спричиняють складнощі у притягненні винуватих осіб до того чи іншого виду юридичної відповідальності за їх вчинення: дисциплінарної, адміністративної, кримінальної, цивільної, а також земельно- й еколого-правової.

1.3. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву у сфері земельних відносин

Фактичною підставою юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні, як зазначалося вище, є сам факт вчинення цього правопорушення. Належна правова кваліфікація кожного із екологічних правопорушень земельного законодавства як такого, а також коректність і єдність відповідної правозастосовної діяльності напряду залежать від правильного розуміння наявності чи відсутності складу правопорушення.

Слушною з цього приводу є думка, яку висловлює М. В. Окерешко: «... кожне правопорушення являє собою певний юридичний факт, який має властиве тільки йому поєднання властивостей і особливостей. Зафіксувати ці особливості в правовій формі можливо лише шляхом формулювання типових, універсальних ознак, властивих даному виду правопорушень, абстрагуючись від деталей, що мають другорядне значення. Для цих цілей правовою наукою розроблена категорія «склад правопорушення», що є на сьогоднішній день теоретичною конструкцією, ще не закріпленою в чинному законодавстві. Дана конструкція дозволяє не тільки

кваліфікувати діяння як правопорушення, а й дає підстави для притягнення порушника до юридичної відповідальності»¹.

Дійсно, складно не погодитися, що дослідження юридичного складу екологічних правопорушень у сфері земельних відносин має не лише величезне науково-теоретичне, але й суттєве практичне значення. Таке положення визначається щонайменше трьома ключовими факторами, а саме:

– 1. земля як природний ресурс, визначений на рівні Конституції України основним національним багатством, яке перебуває під особливою державною охороною, відіграє вирішальну роль у забезпеченні екологічної та соціальної стійкості, економічного добробуту нації. Нераціональне, протиправне, неналежне використання земельних ресурсів може призводити до знищення природних біотопів, забруднення довкілля, зменшення аграрної продуктивності тощо, що тягне за собою зазвичай довгострокові несприятливі наслідки для біологічного різноманіття, рослинного і тваринного світів, життєдіяльності людини. Зважаючи на це, розуміння й ґрунтовний аналіз юридичного складу екологічних правопорушень та особливості його прояву у сфері земельних відносин є украй важливим для формування ефективних механізмів їхньому запобіганню та протидії;

– 2. екологічні правопорушення у сфері земельних відносин нерідко проявляються у таких діях, як незаконне зайняття земель та їх подальше нецільове використання, псування сільськогосподарських угідь та інших видів земель, їх забруднення хімічними і радіоактивними речовинами, стічними водами, засмічення відходами (промисловими, побутовими та іншими), незаконна вирубка лісів, порушення інших екологічних умов землекористування, які передбачені законодавством. Подібні діяння порушують екологічну рівновагу, можуть призводити до ірреверсивних змін у ландшафтах, спричиняти інші негативні наслідки екологічного характеру. Відтак, розуміння юридичного складу екологічних правопорушень у сфері земельних відносин сприяє розробці

¹ Окерешко М. В. Поняття і склад адміністративного правопорушення вчиненого лікарем у сфері охорони здоров'я населення. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 80–84. С. 81.

державними органами більш цілеспрямованих політик, здійснювати законодавчі ініціативи, спрямовані на захист земельних ресурсів і запобігання вчиненню екологічних правопорушень, особливо злочинів;

– 3. аналіз юридичного складу екологічних правопорушень у сфері земельних відносин має не лише важливе внутрішньодержавне, але й міжнародне значення. В умовах глобалізованого сучасного світу укладена низка міжнародних угод, конвенцій та інших актів екологічного спрямування, які вимагають від держав забезпечення відповідності їх національного законодавства цим загальноприйнятим світовим співтовариством нормам. Таким чином, ретельне опрацювання юридичного складу екологічних правопорушень у сфері земельних відносин сприяє державам в адаптації свого правового поля, приведенні його у відповідність до міжнародних вимог, у результаті чого підвищується ефективність правозастосування та зміцнюється міжнародна співпраця і взаємодія із земельних та екологічних питань¹.

Особливо актуалізуються питання дослідження юридичного складу екологічних правопорушень за порушення земельного законодавства в умовах війни росії проти України та спричинений цим з 2022 року широкомасштабний екоцид, адже «Військові дії призводять до значних руйнувань екосистем, забруднення ґрунтів і водойм, а також до незаконного використання земельних ресурсів. Ці дії не тільки впливають на навколишнє середовище, але й порушують міжнародне гуманітарне право, яке регулює захист природи під час збройних конфліктів. Розробка правових механізмів для реагування на екологічні кризи та ефективне притягнення до відповідальності винних сторін є критично важливою для відновлення екологічної безпеки і сталого використання земель в постконфліктний період»².

Слід зауважити, що різні аспекти юридичного складу екологічних правопорушень та особливостей їх прояву у сфері земельних відносин були та

¹ Рубльова О. В. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 221–224. URL: http://lsej.org.ua/12_2024/49.pdf (дата звернення: 07.02.2025). С. 221.

² Рубльова О. В. Екологічні права людини крізь призму екологічного правопорушення у сфері земельних відносин. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 8 груд. 2024 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С.146–148. С. 146.

залишаються в колі наукових інтересів представників різних галузей права. У спеціальній літературі досить ґрунтовно аналізувалися теоретичні аспекти складу правопорушення та його елементів, їх практичне значення і застосування, у тому числі при притягненні до різних видів юридичної відповідальності (В. В. Комлик¹, Л. П. Самофалов та О. Л. Самофалов², В. Куц³, І. Денисюк⁴, О. Єфімов⁵, В. А. Миколаєць⁶, В. Мироненко⁷, Н. І. Титова⁸, О. І. Якимець⁹ та інші). Однак, не зважаючи на значну кількість проведених досліджень, варто системно підійти до аналізу юридичного складу екологічних правопорушень у сфері земельних відносин з урахуванням сучасних українських потреб і реалій, адже, як влучно вказує В. В. Комлик: «Відсутність складу правопорушення виключає підстави виникнення юридичної відповідальності та унеможливорює притягнення особи до відповідальності. І навпаки, наявність складу правопорушення є підставою для виникнення юридичної відповідальності, однак може як бути, так і не бути

¹ Комлик В. В. Склад правопорушення: теоретичні підходи та практичні виміри : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 40 с. URL: <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/sklad-pravoporushennya-teoretichni-pidkhodi-ta-praktichni-vimiri> (дата звернення: 08.10.2024).

² Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. Теоретичні аспекти знань про склад правопорушення та їх практичне значення. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 56–60. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32375/1/%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%90%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%20%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%9D%D0%AC%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%20%D0%A1%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94.pdf> (дата звернення: 03.02.2025).

³ Куц В. Сучасні уявлення щодо змісту окремих об'єктивних ознак складу злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2 (14). С. 102–108. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf> (дата звернення: 08.11.2024).

⁴ Денисюк І. Суб'єкти екологічних адміністративних правопорушень: поняття та види. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 8. С. 99–102. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/8/21.pdf> (дата звернення: 27.06.2024).

⁵ Єфімов О. Адміністративна відповідальність посадових осіб та підприємців. *Бухгалтерія*. 2014. № 1-2 (1092-1093). 13 січ. С. 74–78. URL: <http://yefimov.com.ua/?p=1066> (дата звернення: 13.04.2024).

⁶ Миколаєць В. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2022. № 1-2. С. 40–45. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2022/1-2/7.pdf> (дата звернення: 19.12.2024).

⁷ Мироненко В. П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 24–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_6_3 (дата звернення: 04.06.2024).

⁸ Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10–15. URL: https://universum.lviv.ua/previous-site/archive/journal/2003/tytova_3.html (дата звернення: 30.01.2025).

⁹ Якимець О. І. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: загальні положення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 6 (47). С. 79–84. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2022/15.pdf (дата звернення: 26.07.2024).

підставою для притягнення суб'єкта правопорушення до юридичної відповідальності»¹.

У теорії права юридичний склад правопорушення визначається як «... система ознак правопорушення, необхідних і достатніх для застосування заходів юридичної відповідальності»². Юридичний склад будь-якого правопорушення, у тому числі й екологічного у сфері земельних відносин, включає обов'язкові елементи, наявність яких необхідна для настання юридичної відповідальності. До таких елементів належать: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Відтак, юридичний склад екологічних правопорушень у сфері земельних відносин являє собою систему (або сукупність) основних об'єктивних (об'єкт і об'єктивна сторона) та суб'єктивних (суб'єкт і суб'єктивна сторона) ознак, які дозволяють кваліфікувати (характеризують) конкретне діяння саме як екологічне правопорушення у сфері земельних відносин. Такі ознаки (їх сукупність) мають бути необхідними, належними та достатніми для притягнення особи до відповідного виду юридичної відповідальності³. Усі елементи юридичного складу екологічних правопорушень у сфері земельних відносин мають як загальні ознаки, так і особливості, зумовлені специфікою даного виду порушень.

У правовій доктрині під об'єктом правопорушення розуміють зацікавленості, блага суспільства, які охороняються правом та законом. Такими благами можуть бути ті чи інші суспільні відносини, різні соціальні блага, особисті права та свободи, законні інтереси, природне середовище тощо. При цьому зазвичай вирізняють загальний об'єкт правопорушення – охоплює усі охоронювані правом суспільні відносини, та конкретний об'єкт – ті конкретні матеріальні або ж нематеріальні цінності, блага, які можуть бути поставлені під загрозу у результаті вчинення правопорушення.

¹ Комлик В. В. Склад правопорушення: теоретичні підходи та практичні виміри : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 40 с. URL: <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/sklad-pravoporushehnyia-teoretichni-pidkhodi-ta-praktichni-vimiri> (дата звернення: 08.10.2024). С. 46.

² Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. С. 226.

³ Германов О. П. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 185 с. С. 60.

За іншого підходу (який, зокрема, наявний в наукових дослідженнях з адміністративного права) виділяють загальний, родовий і безпосередній об'єкти правопорушень. У даному випадку під загальним об'єктом традиційно розуміють ті суспільні відносини, яким правопорушення завдає шкоди, під родовим – групи однорідних суспільних відносин, які в сукупності складають загальний об'єкт і містяться в Особливій частині Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП України)¹, а під безпосереднім об'єктом – конкретні суспільні відносини, які охороняються законом та яким заподіюється шкода тим чи іншим правопорушенням. Виходячи з цього, в контексті загальної адміністративно-правової тенденції, О. П. Германов у сфері земельних правовідносин пропонує виокремлювати загальний, родовий і безпосередній об'єкти правопорушень².

У той же час, як констатують Т. К. Оверковська й Н. М. Опольська, «В юридичній літературі еколого-правового спрямування пропонується виділяти загальний і спеціальний об'єкти екологічного правопорушення. Загальний об'єкт екологічних правопорушень – це встановлений і закріплений законом екологічний правопорядок. Його основу складає відношення суспільства до екологічної безпеки, раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища. Будь-яке зазіхання на цей правопорядок є протиправним. Загальний об'єкт екологічних правопорушень диференціюється на спеціальні об'єкти, що обумовлено комплексним характером суспільних відносин, пов'язаних з використанням природних ресурсів і охороною навколишнього природного середовища. Як спеціальні об'єкти екологічних правопорушень можна виокремити групи однорідних суспільних відносин, наприклад, щодо охорони і раціонального використання землі, вод, надр, тваринного і рослинного світу, атмосферного повітря тощо»³. Також дослідниці акцентують увагу на існуванні взаємозв'язку між станом довкілля в цілому та окремих природних ресурсів і їхнім впливом на стан життя і

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

² Германов О. П. Характеристика юридичного складу правопорушень у сфері земельних відносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 3. С. 42–50. С. 43–44.

³ Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 19.

здоров'я людей, а тому життя та здоров'я людини пропонують виділяти як об'єкт екологічного правопорушення¹. В узагальненому вигляді об'єкт екологічного правопорушення визначають М. В. Краснова та Ю. А. Краснова, указуючи, що це є «... об'єкт посягання: природні ресурси і комплекси, навколишнє природне середовище, життя, здоров'я та майно людей»².

З позицій земельного права об'єктом земельних правопорушень виступають встановлений земельний правопорядок, права та законні інтереси землевласників, землекористувачів, орендарів, а також інтереси Українського народу³. З цього приводу Т. Б. Саркісова аргументовано говорить про виокремлення загального та конкретного об'єкта земельних правопорушень, розуміючи під першим правовий режим земель («... установлений законодавством порядок, який визначає поведінку суб'єктів земельних відносин щодо землі як об'єкта права власності та користування, відновлення, управління та охорони»), а під другим – правовий режим конкретної, визначеної земельної ділянки (її частини), права землевласників, землекористувачів, у тому числі орендарів та ін.⁴

Отже, складність визначення об'єкта екологічних правопорушень у сфері земельних відносин прямо впливає із складності тих суспільних відносин, на які здійснюється посягання, адже вони пов'язані і з охороною навколишнього природного середовища, і з забезпеченням екоефективного використання природних ресурсів загалом та землі зокрема, і з підтриманням екологічної безпеки, тобто з існуючими, установленими земельним та екологічним правопорядками.

Як зазначалося, традиційним у правовій науці є поділ земельних правопорушень на дві групи: 1) власне земельні правопорушення (наприклад, самовільне зайняття земельної ділянки), які посягають на права і законні інтереси осіб – землевласників, землекористувачів, у тому числі орендарів, та 2) земельні

¹ Там само. С. 20.

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 173.

³ Земельне право : підруч. / О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк ; за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с. С. 290.

⁴ Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 185.

правопорушення екологічного характеру (екологічного спрямування), які стосуються порушення норм не лише земельного, але й екологічного законодавства (наприклад, псування та забруднення земель), результатом учинення яких є негативний вплив на стан довкілля, погіршення умов життєдіяльності та можливостей подальшого повноцінного використання землі.

З позицій впливу на безпосередній об'єкт правопорушення самовільне зайняття земельної ділянки може проявлятися через її забудову, а якщо таке самовільне зайняття супроводжується хімічним, радіоактивним забрудненням, засміченням відходами (промисловими, побутовими тощо), їх слід розглядати саме як екологічні правопорушення у сфері земельних відносин.

Таким чином, розуміння специфіки, особливостей об'єкта і юридичної природи правопорушення є ключовим фактором для адекватної, коректної, правильної правової кваліфікації таких діянь і застосування за його скоєння відповідних заходів відповідальності. Це також дозволяє чітко відмежовувати дане конкретне правопорушення від інших видів земельних чи екологічних правопорушень (зокрема тих, які посягають на: земельні відносини майнового характеру, суспільні відносини у сфері управління земельними ресурсами, встановлений порядок розпорядженням землею і под.).

Крім цього, оскільки загальним об'єктом у юридичному складі екологічного правопорушення у сфері земельних відносин є існуючі земельний та екологічний правопорядки, а конкретним об'єктом, за визначеннями різних авторів, – правовий режим конкретної, визначеної земельної ділянки (її частини) або ж сама земля (земельна ділянка, її частина), потрібно звернути увагу на визначення категорії «земля».

Справедливим та украй слушним з цього приводу є твердження А. М. Мірошниченка про те, що «Поняття «земля» в залежності від контексту використовується у багатьох розуміннях: (1) як планета, (2) як суходіл, (3) як ґрунти – верхній шар земної поверхні, придатний для життя рослин, (4) як економічна категорія – загальний засіб праці і основний засіб виробництва у

сільському господарстві, (5) як територія з угіддями, якою хтось володіє, територія з правовим режимом, тощо»¹.

Дещо ширше категорію «земля» визначають М. В. Краснова та Ю. А. Краснова: «Поняття «земля» широке і багатогранне, тому розглядається як: третя від Сонця планета Сонячної системи, домівка людства; родючий верхній шар літосфери; природний ресурс; національне багатство; джерело матеріальних благ; територіальний базис для розміщення споруд і комунікацій; основа життєдіяльності людини; об'єкт управління; об'єкт правовідносин; особливий товар»².

Легальне визначення землі міститься у Законі України «Про охорону земель», у п. 14 ч. 2 ст. 1 якого передбачено: «земля – поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею»³. Важливо, що в екологічному праві категорія «земля» традиційно використовується для позначення земної поверхні без вказівки на її поділ на земельні ділянки, однак у конкретних екологічних правовідносинах (наприклад, в охоронних, якими є відносини щодо застосування до порушника заходів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин) земля частіше виступає як земельна ділянка (ділянки).

Згідно з ч. 1 ст. 79 ЗК України «Земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами»⁴, а відповідно до ч. 2 цієї ж статті «Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб»⁵.

¹ Мірошниченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с. С. 16.

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Спеціальна та Особлива частини : підручник. Київ : НУБіП України, 2023. 278 с. С. 9.

³ Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 09.03.2024).

⁴ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

⁵ Там само.

Оскільки у розрізі об'єкта екологічних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні посягання може здійснюватися на поверхневий (грунтовий) шар земельної ділянки, необхідно з'ясувати зміст і цієї категорії (це, наприклад, правопорушення, передбачене в п. «и» ч. 1 ст. 211 ЗК України – порушення умов зняття, збереження та використання родючого шару ґрунту). У ч. 2 ст. 1 Закону України «Про охорону земель» встановлено: «ґрунт – природно-історичне органічно-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості»¹ та «забруднення ґрунтів – накопичення в ґрунтах речовин, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості»². Примітно, що на відміну від землі чи земельної ділянки як нерухомих об'єктів, ґрунт належить до категорії об'єктів рухомих.

Важливість та необхідність дослідження особливостей правової охорони ґрунтів у контексті тематики нашої роботи підкреслюється констатованим М. В. Красновою та Ю. А. Красновою фактом про те, що «Усі передбачені земельним законодавством вимоги щодо раціонального використання та охорони земель повною мірою стосуються і ґрунтів»³. Однак дослідниці наголошують на специфіці їх правового регулюванні, охорони та використання, що проявляється у такому: 1) забезпечення підвищеної правової охорони земель, які вкриті цінними (в екологічному, економічному, сільськогосподарському та соціальному значеннях) видами ґрунтів; 2) правове регулювання використання земель, яке пов'язане із відокремленням ґрунтового покриву (як рухомого об'єкта) від материнської основи (землі як нерухомого об'єкта) та його перенесенням на інші землі⁴.

Дійсно, перша особливість правового регулювання, охорони і використання ґрунтів значною мірою зумовлює існування у національному земельному законодавстві особливо цінних земель та особливу увагу до них з боку держави. До

¹ Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 09.03.2024).

² Там само.

³ Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Спеціальна та Особлива частини : підручник. Київ : НУБіП України, 2023. 278 с. С. 27.

⁴ Там само. С. 27.

такого виду земель, в силу положень ч. 1 ст. 150 ЗК України, відносяться: «а) у складі земель сільськогосподарського призначення: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерново-буроземні глибокі і середньо глибокі ґрунти; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму, дернові глибокі ґрунти Закарпаття; б) торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини, торфовища у складі водно-болотних угідь міжнародного значення; в) землі, надані в постійне користування НВАО «Масандра» та підприємствам, що входять до його складу; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; г) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, землі історико-культурного призначення»¹.

Інша ж особливість правового регулювання, охорони і використання ґрунтів визначається тим, що ґрунт як природну субстанцію та рухомий об'єкт можна відокремити від основи (землі як нерухомого об'єкта), що «... може негативно позначитися на їх природних властивостях, зокрема на виконанні ґрунтами екологічної, сільськогосподарської та інших функцій»².

Другим елементом юридичного складу екологічного правопорушення у сфері земельних відносин є об'єктивна сторона, під якою розуміють «... комплекс ознак, які визначають зовнішню характеристику правопорушення: протиправне діяння, шкідливий наслідок, спричинений цим діянням та причинно-наслідковий зв'язок між ними»³.

Об'єктивна сторона земельних правопорушень з позицій земельного права «... полягає у протиправності поведінки, порушенні вимог земельного законодавства. Земельне правопорушення може бути вчинене як шляхом активних дій (знищення

¹ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Спеціальна та Особлива частини : підручник. Київ : НУБіП України, 2023. 278 с. С. 28.

³ Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с. С. 207.

межових знаків), так і в результаті бездіяльності (невиконання заходів щодо охорони земель). Земельні правопорушення можуть також одночасно бути наслідком дії або бездіяльності: втрата ґрунтової родючості внаслідок неправильного обробітку землі (дія) і невжиття заходів щодо охорони земель від руйнівних процесів (бездіяльність)»¹.

З точки зору екологічного права (оскільки мова йде про екологічні правопорушення у сфері земельних відносин) до об'єктивних ознак екологічного правопорушення відносять: 1) дію або бездіяльність (як складові діяння), 2) протиправність та екологічну спрямованість діянь, їх небезпеку, 3) обов'язковою ознакою є настання екологічної шкоди (майнової, моральної), а також 4) причинно-наслідковий зв'язок між діянням та настанням (спричиненням) шкоди.

Отже, специфіка прояву екологічних правопорушень у сфері земельних відносин визначається використанням земель такими способами, які суперечать установленим правилам, та передбачає активну протиправну поведінку суб'єкта (дію) або пасивну протиправну поведінку – бездіяльність, тобто невчинення тих дій, які суб'єкт повинен був вчинити в силу нормативних приписів. Прикладом протиправної дії може бути порушення, передбачене п. «в» ч. 1 ст. 211 ЗК України – «псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами»², а прикладом бездіяльності – «непроведення рекультивації порушених земель»³ (п. «ж» ч. 1 ст. 211 ЗК України).

У випадку бездіяльності мова йде про ситуації, коли землевласник чи землекористувач не виконує ті необхідні дії з метою захисту якості земельних ресурсів, які він повинен був виконати. Зокрема, така бездіяльність може проявлятися у вигляді відсутності техніко-економічних обґрунтувань або проектно-кошторисної документації для заходів, які спрямовані на запобігання псуванню

¹ Земельне право : підруч. / О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк ; за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с. С. 290.

² Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

³ Там само.

земель. Подібне невиконання нерідко призводить до порушення природного стану земельних ресурсів та створює як реальну, так і потенційну загрозу для довкілля і здоров'я людини. В цілому така бездіяльність є результатом недодержання вимог природоохоронних заходів та відсутності належного контролю з боку посадових та інших уповноважених осіб, що й призводить до правопорушень¹.

Примітно, що окремі екологічні правопорушення у сфері земельних відносин можуть скоюватися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності – наприклад, псування земель, яке в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» визначається як «... порушення природного стану земель, яке здійснюється без обґрунтованих проектних рішень, погоджених та затверджених в установленому законодавством порядку, забруднення їх хімічними, біологічними та радіоактивними речовинами, в тому числі тими, що викидаються в атмосферне повітря, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, неочищеними стічними водами, порушення родючого шару ґрунту, невиконання вимог встановленого режиму використання земель, а також використання земель у спосіб, що погіршує їх природну родючість»².

У будь-якому випадку і дія, і бездіяльність при вчиненні екологічних правопорушень у сфері земельних відносин завжди носять протиправний характер. Протиправність є важливою характеристикою таких порушень, адже правопорушенням виступає не будь-яке діяння, а лише те, котре вчиняється з порушенням установлених чинним законодавством земельних та екологічних норм. Так, у випадку вчинення такого правопорушення як забруднення земель відходами, протиправність останнього, крім іншого, зумовлена положеннями ч. 1 ст. 13 Закону України «Про управління відходами»: «Відходи збираються, перевозяться та оброблюються залежно від їх виду, складу і властивостей у спосіб, що: 1) сприяє їх подальшому відновленню; 2) є безпечним для здоров'я людини та не завдає шкоди

¹ Рубльова О. В. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 221–224. URL: http://lsej.org.ua/12_2024/49.pdf (дата звернення: 07.02.2025). С. 223.

² Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003 № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

навколишньому природному середовищу, у тому числі: не становить загрози забруднення води, атмосферного повітря, ґрунту, для рослин і тварин, не спричиняє негативного впливу (незручностей) через шум і запах; не спричиняє негативного впливу на землі сільськогосподарського призначення, природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні; 3) відповідає встановленим стандартам або нормативам шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів та найкращим доступним технологіям і методам управління»¹.

Важливою об'єктивною ознакою екологічного правопорушення, поряд із протиправністю, є екологічна спрямованість діянь, їх небезпека. У правовій літературі зазначається, що «... при визначенні ступеня суспільної небезпеки необхідно враховувати не лише настання реальних шкідливих наслідків, але й тих, які могли настати. Так, небезпека для довкілля може проявлятися в настанні або загрозі настання таких наслідків, як загибель рослин чи тварин, лісового фонду; деградація земель; зменшення земельного покриву, що впливає на виробництво сільськогосподарської продукції; зміна клімату; настання змін хімічного, фізичного і біологічного складу земель тощо. Отже, суспільно небезпечним діянням, що призводить до погіршення стану навколишнього природного середовища або вимог природокористування слід вважати порушення спеціальних правил забезпечення екологічної безпеки у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища»². Однак у контексті екологічних правопорушень земельного законодавства більш вдалим видається виокремлення такої об'єктивної ознаки, як екологічна небезпечність, а про суспільну небезпечність чи суспільну шкідливість варто говорити відносно діянь, які, наприклад, караються в кримінальному або адміністративному порядку.

Об'єктивна сторона екологічного правопорушення у сфері земельних відносин також характеризується шкодою або ж загрозою заподіяння шкоди землі як природному ресурсу, довкіллю чи здоров'ю людини. З цього приводу слід

¹ Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

² Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 26.

зауважити, що шкода, яка заподіюється внаслідок порушень екологічного законодавства природним ресурсам, у тому числі й землі, має свої особливості та може проявлятися у багатьох, унікальних формах. Вона «...може виступати як зменшення природних ресурсів внаслідок їх знищення, пошкодження, виснаження природних об'єктів, забруднення та засмічення навколишнього природного середовища та його окремих елементів, а також негативні зміни природного середовища в результаті впливу на нього людської діяльності, створення умов, що порушують екологічну рівновагу тощо»¹.

З юридичної точки зору шкода розглядається як негативні наслідки діяння (дій або бездіяльності), яких можна було б уникнути, не порушуючи при цьому екологічного балансу екосистеми та існуючого співвідношення між економічними та екологічними інтересами суспільства.

Окремі вчені під екологічною шкодою розуміють «... негативний вплив на навколишнє природне середовище, який викликаний антропогенною діяльністю людини і пов'язаний із забрудненням навколишнього природного середовища, виснаженням природних ресурсів, пошкодженням або руйнуванням екологічних систем»². Подібну думку висловлює О. О. Веклич, указуючи, що екологічною шкодою є будь-яке погіршення стану довкілля, котре відбулося у результаті порушення установлених правових екологічних вимог, і проявляється така шкода у різних формах: забруднення навколишнього середовища та його об'єктів, знищення, пошкодження, псування або ж виснаження природних ресурсів, руйнування екосистем і под³.

М. М. Сірант зазначає таке: «... поняття шкоди навколишньому природному середовищу в законодавстві необхідно сформулювати як будь-яке погіршення стану навколишнього середовища, що відбулося внаслідок порушення еколого-правових

¹ Там само. С. 26.

² Якимець О. І. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: загальні положення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 6 (47). С. 79–84. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2022/15.pdf (дата звернення: 26.07.2024). С. 81–82.

³ Веклич О. О. Базові інноваційні підходи до формування компенсаційного механізму відшкодування збитків від погіршення/знищення екосистемних послуг. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/3.pdf (дата звернення: 13.08.2024).

вимог, яке спричинило деградацію природних екологічних систем і (або) виснаження природних ресурсів, і (або) здійснило негативний вплив на стан здоров'я людини. Це приводить до необхідності в законодавстві при визначенні поняття шкоди навколишньому природному середовищу враховувати опосередкований негативний вплив на здоров'я людини»¹. Також науковиця вказує на подібність категорій «школа навколишньому природному середовищу» та «екологічна школа».

Варто зауважити, що в ключовому акті природоохоронного законодавства – Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»² – використовуються різні формулювання: «школа, заподіяна порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища» (п. «і» ч. 1 ст. 3), «школа, заподіяна внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище» (п. «з» ч. 1 ст. 9), «школа, заподіяна забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище» (п. «д» ч. 1 ст. 12) та ін., однак у доктрині екологічного права поширеним є поняття «екологічна школа».

Шкоду в контексті правопорушень у сфері земельних відносин традиційно розглядають з урахуванням її поділу на економічну та власне екологічну. Остання зумовлює порушення екологічних інтересів суспільства, екологічних прав людини³ і негативно впливає на різноманітні процеси у біосфері. Своєю чергою, економічна школа стосується майнових інтересів власників землі, землекористувачів, і проявляється у вигляді спричинення їм прямих та непрямих збитків.

У зв'язку з цим варто окреслити відмінності між такими категоріями, як «школа» і «збитки». Як засвідчують матеріали судової практики, «Розглядаючи різницю між поняттями «збитки» і «школа», суд зазначає, що під шкодою прийнято розуміти втрати, яких зазнала потерпіла сторона у формі знищення або

¹ Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 14. С. 76–84. С. 83.

² Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

³ Shevchuk L. Environmental rights of citizens and legal safeguards for their protection: challenges for the future. *Futurity Economics & Law*. 2021. №2 (1). P. 4–12. P. 4. URL: <https://www.futurity-econlaw.com/index.php/FEL/article/view/9> (дата звернення: 18.12.2024).

пошкодження майна внаслідок протиправної поведінки іншої особи. Шкода це зменшення кількості майнового блага (внаслідок знищення майна, втрата можливості отримати майно, яке особа неодмінно отримала б за нормального перебігу подій) або погіршення його якості (пошкодження речі, зіпсуття, приведення її у стан, у якому вона не здатна виконувати всі свої функції). Збитки це грошова оцінка (еквівалент) заподіяної матеріальної шкоди...»¹.

Якщо ж шкоду розглядати у розрізі екологічних правопорушень земельного законодавства, то, як вдало формулює М. М. Сірант, «... екологічна шкода безпосередньо посягає на екологічні, а не на майнові інтереси. Шкода навколишньому середовищу поділяється на два види – екологічну й економічну. Екологічна шкода порушує екологічні інтереси суспільства в забезпеченні здорового, сприятливого для життя, продуктивного навколишнього середовища. Матеріальним об'єктом посягання слугує якість навколишнього середовища, стан екологічних систем, ті обмінні процеси, які протікають у біосфері, постійно і незмінно відтворюють життя у всіх формах прояву. У свою чергу, економічна шкода завдається майновим правам та інтересам природокористувачів. Шкода може виражатися в нанесенні майнової шкоди (загибелі, пошкодженні, знищенні матеріальних цінностей) або в неотриманні передбачуваного доходу»².

Подібну позицію розділяє й М. В. Краснова, на думку якої під екологічною шкодою потрібно розглядати чисту шкоду, яка заподіюється природним ресурсам, котрі не мають власників; шкоду, яка не пов'язана зі спричиненням шкоди суб'єкту або майну, а також шкоду, яка заподіюється природним ресурсам, що знаходяться у власності фізичних або юридичних осіб, і яка перевищує ринкову вартість таких ресурсів³. Відтак, учена пропонує регламентувати відшкодування матеріальної шкоди із застосуванням норм цивільного права, а екологічної – екологічного права. Ця думка підтримується більшістю дослідників, поділяємо її й ми.

¹ Справа № 904/8925/21 від 22.12.2021. Господарський суд Дніпропетровської області. YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102262443/> (дата звернення: 11.02.2025).

² Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 14. С. 76–84. С. 79.

³ Краснова М. В. Методи підрахунку шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, та їх правові засад. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 2. С. 66–70. С. 67-68.

В частині співвідношення екологічної та економічної шкоди за правопорушення на особливу увагу заслуговує таке твердження: «Екологічна шкода спричиняє шкоду неекологічного характеру в зв'язку з тим, що більшість природних об'єктів мають власників і користувачів і є засобом вилучення певних матеріальних благ, однак зниження економічної цінності природних ресурсів внаслідок вчинення екологічного правопорушення за суттю відрізняється від традиційного поняття економічної шкоди. Якщо розділяти економічну й екологічну цінність природних об'єктів, то на практиці особа, котра застосовує право, може зосередитися на охороні економічної цінності, ігноруючи екологічну складову частину.

Такий підхід може призвести до зменшення екологічної цінності природних ресурсів щодо збільшення ринкової вартості. Виходячи із зазначених підходів, не ясно, чи потрібно відносити до екологічної шкоди збиток, заподіяний природним об'єктам, що перебувають під загрозою зникнення, рослинам і тваринам, які не мають ринкової вартості у зв'язку з виключенням із господарського обороту, але становлять економічну й екологічну цінність. Екологічна цінність таких природних ресурсів може охоронятися за допомогою екологічного права, а їхня економічна цінність, яка не виражається в ринковій вартості, не регулюється ні екологічним, ні цивільним правом»¹.

Слушною з цього приводу є й висловлена Ю. С. Шемшученком та підтриману Т. Б. Саркісовою думка про те, що та шкода, яка є результатом скоєння екологічних правопорушень у сфері земельних відносин (забруднення та засмічення земель, псування або знищення родючого шару ґрунту тощо), тобто які пов'язані з невиконанням вимог закону стосовно охорони земель, є одночасно економічною та екологічною шкодою².

У зв'язку з цим можемо констатувати унікальність тієї екологічної шкоди та збитків, які спричиняються чи можуть заподіюватися у земельних відносинах. Ця унікальність проявляється в тому, що шкода завдається не лише конкретному

¹ Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 14. С. 76–84. С. 80.

² Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 100.

власнику (землекористувачу, у тому числі орендареві), але й усьому суспільству (адже, наприклад, хімічне, радіоактивне чи інше забруднення ґрунтів може стати причиною вирощування токсично й хімічно забрудненої сільськогосподарської продукції, що у подальшому обов'язково негативно вплине на стан здоров'я людей). Специфіка цього виду шкоди полягає й у тому, що її дія може стати очевидною не одразу, а через багато років, а то й десятиліть.

У складі об'єктивної сторони юридичного складу екологічних правопорушень у сфері земельних відносин необхідною є наявність причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями (діями чи бездіяльністю) та їх наслідками, який демонструє, що шкода є об'єктивним результатом протиправної поведінки правопорушника. Якщо ж такий зв'язок відсутній, то спричинення шкоди навколишньому природному середовищу або землі як природному ресурсу не може бути кваліфіковане як правопорушення. Крім цього, у складі об'єктивної сторони виділяють час, місце, умови, способи та засоби вчинення земельного правопорушення. Ці ознаки зазвичай є факультативними, а обов'язкового характеру вони набувають лише за прямої вказівки на них у диспозиції відповідної норми закону.

Третій елемент у юридичному складі екологічного правопорушення земельного законодавства – суб'єкт правопорушення, під яким, з позицій загальної теорії права, розуміється деліктоздатна фізична чи юридична особа (тобто та особа, яка може нести юридичну відповідальність) – як загальний суб'єкт. Окремі правопорушення можуть характеризуватися наявністю спеціального суб'єкта, котрий володіє специфічною характеристикою (прикладом можуть бути військовослужбовці, посадові чи службові особи та ін.)¹.

В галузевому законодавстві традиційним є підхід, за якого суб'єктом екологічних правопорушень у сфері земельних відносин виступають переважно фізичні особи, а у разі скоєння кримінально караних діянь – виключно фізичні особи. Цивільні проступки у цій сфері можуть бути вчинені юридичними особами, а

¹ Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с. С. 206.

суб'єктом міжнародного правопорушення також може виступати й держава. Останнє положення є особливо актуальним у зв'язку з військовою агресією РФ проти України та оголошеним воєнним станом в нашій державі, а також зважаючи на перспективи відшкодування шкоди і компенсації збитків різного характеру з боку Росії.

Як слушно зауважують Т. К. Оверковська й Н. М. Опольська, «Вирішуючи питання про застосування правових санкцій, необхідно з'ясовувати правомірність їх застосування до конкретної особи. Відповідальність може бути застосована до особи, яка здатна контролювати свою поведінку, розуміє протиправність своїх дій, діє свідомо і добровільно, досягла певного віку, не позбавлена тих чи інших прав судом, тобто є деліктоздатною, а відтак – зобов'язана вживати заходів щодо запобігання негативному і екологонебезпечному впливу своєї діяльності на природу та сприяти ліквідації наслідків цього впливу»¹.

На нашу думку, ідентифікація суб'єктів екологічних правопорушень земельного законодавства є ключовою для того, аби забезпечити застосування відповідальності та додержання правопорядку у національній сфері земельних відносин. Так, до загальних суб'єктів правопорушень відносять тих, які є фізичними особами (громадянами України, іноземцями, особами без громадянства) з відповідним віковим порогом та психічною осудністю. Під фізичними суб'єктами в науці екологічного права розуміють осіб, котрі досягли віку, визначеного законодавством для притягнення до юридичної відповідальності, які мають право- та дієздатність, а також є осудними. Юридичні ж особи зазвичай несуть відповідальність у сфері екології як спеціальні природокористувачі, забруднювачі довкілля².

До другої групи суб'єктів екологічних правопорушень відносять спеціальних суб'єктів – тих посадових і службових осіб, які характеризуються додатковими ознаками, котрі відображають їхній спеціалізований правовий статус або специфічні повноваження, пов'язані з екологічним регулюванням у сфері земельних відносин

¹ Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 24.

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 172.

(вони реалізують свої повноваження у сфері екології відповідно до посадових інструкцій, законодавчих вимог про державних службовців, посадових осіб і под.). Названа категорія суб'єктів може включати кадастрових реєстраторів, посадових і службових осіб місцевих державних адміністрацій тощо, які займаються питаннями земельної політики і використанням природних ресурсів загалом і земельних зокрема.

Названі та деякі інші категорії суб'єктів, передусім посадові та службові особи, відіграють суттєву роль в процесі запобігання та контролю екологічних порушень у сфері земельних відносин через те, що вони нерідко є відповідальними за виконання й додержання законодавства з цих питань (наприклад, при здійсненні господарської діяльності), а тому чіткість у розмежуванні фізичних і юридичних осіб як суб'єктів відповідальності є важливою для забезпечення ефективності у регулюванні використання земель.

Останнім, четвертим елементом у юридичному складі екологічних правопорушень земельного законодавства є суб'єктивна сторона, яка визначається психологічним ставленням суб'єкта до свого протиправного діяння (активної чи пасивної поведінки) та його наслідків. Суб'єктивна сторона складається із обов'язкового елемента – вини у формі умислу (прямого чи непрямого) або необережності (самовпевненості чи недбалості), а також факультативних (необов'язкових) елементів – мети й мотиву. Останні, як і у випадку з об'єктивною стороною правопорушень та її факультативними ознаками, набувають характеру обов'язкових за умови, якщо прямо передбачені у диспозиції відповідної норми.

Умисел як форма вини поділяється на прямий (особа бажає настання протиправних наслідків) і непрямий (особа не бажає настання протиправних наслідків, але свідомо їх допускає). Необережність, у свою чергу, поділяється на протиправну самовпевненість (особа легковажно розраховує на ненастання наслідків) і недбалість (особа не усвідомлює можливих наслідків своїх діянь, хоча повинна була й могла це зробити).

Безумовно, найбільшу небезпеку для навколишнього природного середовища загалом та земельних ресурсів зокрема, для екосистем, для життя і здоров'я людей становлять протиправні дії, які вчиняють з прямим умислом. Законодавством передбачається, що певні екологічні правопорушення у сфері земельних відносин є такими лише за наявності умислу (наприклад, умисне знищення охоронюваних природних територій), однак деякі можуть вчинятися і з необережності.

Слід наголосити, що юридична відповідальність за екологічні правопорушення може наставати навіть без вини особи, якщо шкода спричинена джерелом підвищеної небезпеки, крім випадків, коли шкода була спричинена стихійними природними явищами чи умисними діями потерпілих. Шкода, завдана в стані крайньої необхідності, також передбачає можливість її відшкодування.

З цього приводу потрібно звернути увагу на позицію М. В. Краснової, яка до суб'єктивних ознак екологічних правопорушень відносить винуватість у формі умислу чи необережності, а також наявність екологічного ризику, тобто відсутності вини володільців джерел і об'єктів підвищеної екологічної небезпеки¹.

Грунтовні визначення змісту цих категорій пропонує Ю. А. Краснова в контексті дослідження теоретичних основ екологічної безпеки, а саме: «екологічний ризик – це імовірність настання певної негативної події внаслідок здійснення екологічно небезпечної діяльності або стихійного лиха на навколишнє природне середовище, що може призвести до забруднення навколишнього природного середовища та заподіяння шкоди життю та здоров'ю людей», «джерело підвищеної екологічної небезпеки – це конкретний вид діяльності екологічного характеру (в тому числі й прийняття екологічно важливих рішень органами державної влади чи місцевого самоврядування або господарюючими суб'єктами, які здійснюють промислову або виробничу діяльність різного ступеня небезпеки), як правило, правомірний, що пов'язаний з об'єктом підвищеної небезпеки (його використанням, застосуванням, утворенням, створенням, транспортуванням, зберіганням,

¹ Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 172.

розміщенням, утилізацією тощо» і «об'єкт підвищеної екологічної небезпеки – це фактори шкідливого хімічного, фізичного або біологічного впливу, матеріально-технічні об'єкти, що можуть утворювати або утворюють шкідливий вплив на довкілля та життя і здоров'я людей»¹.

Резюмуючи, доцільно зазначити наступне. Законне та ефективне застосування правових санкцій за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин вимагає встановлення факту вчинення порушення та наявності усіх елементів його юридичного складу: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Об'єктами таких правопорушень є суспільні відносини, пов'язані з довкілля, ефективним використанням природних ресурсів, підтриманням екологічної безпеки, а також безпосередньо самі земельні ділянки та їх екосистеми. Об'єктивна сторона проявляється у формі протиправного діяння (дії або бездіяльності), шкоди та причинно-наслідкового зв'язку між ними. Суб'єкти екологічних правопорушень у сфері земельних відносин включають фізичних осіб з відповідним віковим порогом і психічною осудністю (загальні суб'єкти) та спеціальних суб'єктів (службові й посадові особи та ін.), а також юридичних осіб. Обов'язковими елементами суб'єктивної сторони екологічних правопорушень у сфері земельних відносин є вина у формі умислу чи необережності та екологічний ризик.

¹ Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти. Монографія. Київ : НУБіП України, 2017. 589 с. С. 483.

РОЗДІЛ 2

ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

2.1. Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин

У традиційному «квартеті» видів юридичної відповідальності, до яких можуть притягуватися винуваті особи у разі вчинення ними екологічних правопорушень у сфері земельних відносин, окреме місце (поряд із адміністративною, кримінальною і цивільною), належить дисциплінарній відповідальності.

З позицій теорії права під нею розуміють «... застосування до працівника в порядку та на умовах, передбачених законодавством про працю, дисциплінарних стягнень у вигляді обмежень особистого або організаційного характеру»¹. При цьому виокремлюється загальна і спеціальна дисциплінарна відповідальність. Якщо перша прямо передбачається нормами трудового законодавства (передусім Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) і правилами внутрішнього трудового розпорядку, то друга визначає особливості правового статусу окремих груп працівників та здійснюється у порядку підлеглості, відповідно до дисциплінарних статутів, а також на підставі окремих нормативно-правових актів².

Подібний підхід до визначення дисциплінарної відповідальності поділяють і фахівці з трудового права, визначаючи її як самостійний вид юридичної відповідальності за трудовим правом, який полягає в «...обов'язку працівника нести відповідальність за вчинене ним порушення трудової дисципліни перед

¹ Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. С. 244.

² Там само. С. 244.

роботодавцем і понести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами трудового права»¹ та виділяючи загальну (санкції застосовуються до усіх працівників) спеціальну (застосовується на підставі окремих нормативно-правових актів: статутів, положень, законів та розповсюджується тільки на визначене коло працівників) дисциплінарну відповідальність.

Дисциплінарну відповідальність визначають і як «... передбачений нормами трудового права особливий правовий стан суб'єктів охоронних правовідносин, який виявляється в тому, що роботодавець дає негативну оцінку протиправній поведінці працівника та реагує на неї визначеними законом примусовими заходами»² або як «...вид юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку працівника, який вчинив дисциплінарний проступок, відповідати за свої протиправні дії в межах стягнень, установлених трудовим законодавством»³. Такий підхід повністю відповідає судовій практиці, адже Верховний Суд у справі № 133/2002/16-ц від 05.03.2020 з приводу дисциплінарної відповідальності констатував таке: «У сфері виконання найманої праці вона полягає в обов'язку працівника, який вчинив дисциплінарний проступок, давати звіт перед роботодавцем за свої протиправні дії та нести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами трудового законодавства»⁴.

Доцільно зауважити, що дисциплінарну відповідальність не слід плутати із відповідальністю в трудовому праві, оскільки остання, крім дисциплінарної, включає також і матеріальну відповідальність як обов'язок кожної із сторін трудових правовідносин (тобто працівника і роботодавця) відшкодувати шкоду, заподіяну іншій стороні у результаті невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків у встановлених законодавством розмірах та порядку⁵.

¹ Трудове право України : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. і доп. / За ред. П. Д. Пилипенка. Київ : Істина, 2007. 208 с. С. 152.

² Щербина В. І., Соцький А. М. Трудове право України: підруч. Чернівці : Технодрук, 2021. 552 с. С. 459.

³ Трудове право України : навч. посіб. / За ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с. С. 364.

⁴ Справа № 133/2002/16-ц від 05.03.2020. Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88103217> (дата звернення: 06.03.2025).

⁵ Трудове право України : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. і доп. / За ред. П. Д. Пилипенка. Київ : Істина, 2007. 208 с. С. 158-159.

На відміну від матеріальної, дисциплінарна відповідальність є односторонньою, оскільки роботодавець за порушення своїх обов'язків перед працівником у дисциплінарному порядку не відповідає. Роботодавець може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності перед вищестоящими в порядку підпорядкування, підлеглості органами, однак і в такому випадку ця відповідальність буде односторонньою. У рамках забезпечення трудової дисципліни, відповідно до ч. 2 ст. 140 КЗпП України, до окремих несумлінних працівників у необхідних випадках застосовуються заходи дисциплінарного впливу¹.

У рамках нашого дослідження розгляду підлягає саме дисциплінарна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, до якого можуть притягуватися винуваті суб'єкти у разі скоєння ними екологічних правопорушень у сфері земельних відносин. І хоча у ст. 211 ЗК України про дисциплінарну відповідальність не йдеться, однак пряма вказівка на неї міститься у ч. 1 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і в ч. 2 ст. 56 Закону України «Про охорону земель».

З точки зору екологічного права «дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення – це різновид юридичної відповідальності, яка застосовується до винних осіб за протиправні дії, що порушують екологічні вимоги в процесі невиконання функціональних обов'язків та інших вимог дисципліни праці, пов'язаних з використанням природних ресурсів, охороною навколишнього природного середовища та забезпеченням екологічної безпеки»². В земельному ж праві вона «... являє собою застосування до осіб, які перебувають у трудових відносинах з підприємством, установою чи організацією, винних у скоєнні дисциплінарних проступків земельно-правового характеру, заходів особистого впливу у вигляді накладення дисциплінарних стягнень, передбачених трудовим законодавством»³.

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 174.

³ Земельне право : підруч. 3-тє вид., доп. і перероб.; за ред. М. В. Шульги. Харків : Юрайт, 2023. 592 с. С. 386.

Як справедливо відзначається у правовій літературі, підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності у трудовому праві є вчинення дисциплінарного проступку як протиправного винного невиконання чи неналежного виконання працівником покладених на нього трудових обов'язків у формі дії або бездіяльності. Елементами юридичного складу дисциплінарного проступку при цьому є: об'єкт (дисципліна праці, внутрішній трудовий розпорядок), об'єктивна сторона (діяння (дія чи бездіяльність), тобто власне невиконання чи неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків), суб'єкт (фізична особа, яка перебуває у трудових правовідносинах із роботодавцем) і суб'єктивна сторона (вина у формі умислу або необережності)¹. Діяння як дисциплінарний проступок не може кваліфікуватися як таке за відсутності хоча б одного із названих елементів.

Однак у контексті екологічних правопорушень у сфері земельних відносин дисциплінарна відповідальність загалом, як і її підстави, має низку особливостей. Так, в екологічній сфері до даного виду відповідальності можуть притягуватися лише ті працівники, до обов'язків яких належить виконання й дотримання норм екологічного законодавства. Відтак, якщо працівник не виконує вимоги законодавства стосовно охорони і збереження земельних ресурсів як складової навколишнього природного середовища, вимог щодо забезпечення екологічної безпеки тощо, то це одночасно повинно бути й невиконанням працівником своїх трудових обов'язків (тобто тих, які визначаються укладеним ним в установленому порядку трудовим договором чи контрактом)².

Таким чином, для кваліфікації дисциплінарного проступку як такого при вирішенні питання притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства має бути збіг кількох порушень: невиконання чи неналежне виконання працівником своїх трудових функцій (обов'язків), а також порушення екологічного та земельного законодавства.

¹ Трудове право України : навч. посіб. / За ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с. С. 364. С. 364.

² Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 100.

Доречною з цього приводу буде висловлена В. І. Андрейцевим думка про можливість та доцільність існування такого виду правопорушення, як «дисциплінарний проступок у сфері земельних відносин»¹ з огляду на специфіку об'єкт посягання, яким виступають трудова дисципліна і правовий режим земельної ділянки (її частини). Про подвійність об'єкта посягання, яка справляє значний вплив на особливості об'єктивної сторони такого виду правопорушень, говорить і Т. Б. Саркісова, указуючи, що «... для притягнення винної особи до дисциплінарної відповідальності за порушення земельного законодавства обов'язково, щоб протиправність дій особи була передбачена як нормами земельного законодавства, так і нормами трудового або аграрного права»².

У випадку ж із дисциплінарною відповідальністю за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин можна констатувати необхідність наявності потрібного об'єкта посягання: протиправність означеного діяння має передбачатися одночасно нормами трудового, земельного та екологічного права. Саме у цьому, на нашу думку, й полягає унікальність досліджуваного виду юридичної відповідальності.

Специфіка об'єкта посягання справляє певний вплив і на суб'єкта дисциплінарного проступку. Як зауважують Т. К. Оверковська й Н. М. Опольська, «... суб'єктом дисциплінарної відповідальності може бути особа (працівник) в обов'язки якої входило, наприклад, виконання заходів по охороні та раціональному використанню природних ресурсів; по проведенню заходів, що пов'язані з підвищенням родючості ґрунтів тощо. Тобто суб'єкт дисциплінарної відповідальності повинен мати трудову правосуб'єктність у сфері раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки»³.

¹ Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій в схемах: Загальна частина : навч. посіб. для юрид. фак. вузів. Київ : Вентурі, 1996. 208 с. С. 195.

² Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 162.

³ Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 100.

Важливо, що, на відміну від адміністративної чи кримінальної відповідальності, де склади конкретних правопорушень чітко закріплені у диспозиціях відповідних статей КпАП України чи Кримінального кодексу України (далі – КК України), стосовно дисциплінарної відповідальності немає такого окремого нормативно-правового акту. У зв'язку з цим підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин можуть бути, наприклад, діяння, закріплені у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а саме: порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки стосовно земель; порушення вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля, у тому числі подання завідомо неправдивого звіту з оцінки впливу на довкілля чи висновку з оцінки впливу на довкілля; неврахування у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля та невиконання екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля; порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; допущення наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на довкілля; перевищення лімітів та порушення інших вимог використання природних (у тому числі земельних) ресурсів; самовільне спеціальне використання природних ресурсів; невжиття заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище загалом і землю зокрема; невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища; порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, небезпечних хімічних речовин, радіоактивних речовин та відходів; невиконання вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до

Червоної книги України; відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан довкілля, про джерела забруднення, приховування випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікація відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення; порушення природоохоронних вимог під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами¹ та ін.

Наведений перелік, звісно, є примірним, оскільки, як влучно зазначається у наукових джерелах, з урахуванням широкого кола трудових обов'язків, які покладаються на різних працівників, усі види дисциплінарних проступків на законодавчому рівні неможливо передбачити, тим більше зважаючи на складність об'єкта посягання у таких порушеннях². Разом з тим, можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності також передбачається і в деяких інших актах екологічного законодавства, які визначають свої галузеві підстави для притягнення працівників до такого виду відповідальності³.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 57 Закону України «Про управління відходами» за вчинення порушень у сфері управління відходами особи можуть притягуватися до дисциплінарної відповідальності за: здійснення операцій у сфері управління відходами без відповідного дозволу на їх здійснення або ж недотримання умов наданого дозволу; порушення установлених вимог щодо передачі відходів суб'єктам господарювання у сфері управління відходами; порушення встановленого порядку управління відходами, що призвело до негативного впливу на здоров'я людей, забруднення навколишнього природного середовища та завдало економічних збитків; порушення установлених правил та режиму експлуатації установок і виробництв з оброблення відходів, полігонів для їх захоронення; порушення порядку ввезення в Україну, вивезення і транзиту відходів через територію держави; приховування, викривлення або відмову від надання повної та достовірної

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

² Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 163.

³ Кохан Н. В. Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення. *Екологічне право України*. 2016. № 3-4. С. 43-48. С. 45.

інформації за запитами посадових осіб і зверненнями щодо безпечності утворення відходів та управління ними, у тому числі про аварійні скиди відходів та їх наслідки (зокрема в розрізі порушення порядку доступу до екологічної інформації)¹ та ін.

Дисциплінарну відповідальність згідно із законом тягнуть за собою порушення законодавства у сфері використання ядерної енергії персоналом та посадовими особами ядерної установки, об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, джерел іонізуючого випромінювання, персоналом і посадовими особами підприємств, установ та організацій, що здійснюють будь-яку іншу діяльність у сфері використання ядерної енергії згідно з ч. 1 ст. 81 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»².

Види таких правопорушень у сфері використання ядерної енергії закріплені у ч. 2 цієї ж статті закону, у тому числі: «... порушення норм і правил з ядерної та радіаційної безпеки; недотримання вимог щодо розміщення ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання; поставка, монтаж та введення в експлуатацію несправного обладнання ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання; прийняття в експлуатацію ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання без реалізації заходів щодо забезпечення захисту персоналу цих установок, населення прилеглих районів та навколишнього природного середовища; невиконання службових обов'язків у критичних ситуаціях, що призвело або могло призвести до людських жертв чи радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища; пряме чи опосередковане примушування посадовими особами оперативного персоналу до порушення регламенту та інструкцій з експлуатації ядерної установки, джерела іонізуючого випромінювання; ухилення від виконання своїх обов'язків згідно з діючим планом захисту населення та персоналу на випадок аварії; приховування факту про виникнення аварії на ядерній установці, джерелі іонізуючого випромінювання або несвоєчасне інформування про це органів державної влади та самоврядування; приховування та перекручення інформації про

¹ Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

² Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.10.2024).

аварію або інших даних, які впливають на оцінку безпеки; приховування інформації про стан радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища, а також надання умисно неправдивої інформації про стан радіаційної обстановки; необґрунтований або умисний викид радіоактивних речовин в атмосферу, водне середовище та надра в кількостях, що перевищують гранично допустимі рівні»¹ тощо.

На відміну від складів дисциплінарних проступків, заходи стягнення, які можуть бути застосовані до працівників за порушення трудової дисципліни, чітко закріплені у правових актах. До них, зокрема, згідно з положеннями ч. 1 ст. 147 КЗпП України належать догана та звільнення².

Отже, до дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин у вигляді винесення догани чи застосування звільнення можуть бути притягнуті, наприклад, посадові особи за прийняття незаконних рішень щодо розпорядження і використання земельних ресурсів з порушенням вимог екологічного й природоохоронного законодавства³, а також працівники, винуваті у невиконанні покладених на них трудових обов'язків щодо безпосередньої охорони та використання природних об'єктів (передусім земельних ресурсів), в порушенні процесів виконання робіт, у недотриманні технологічної дисципліни їх виконання, належної організації землекористування, а також неналежному проведенні чи непроведенні заходів, пов'язаних із підвищенням родючості ґрунтів і под.

Одночасно, в силу положень ч. 2 ст. 147 КЗпП України, окрім догани та звільнення, для окремих категорій працівників можуть передбачатися й інші дисциплінарні стягнення, передбачені законодавством, статутами і положеннями про дисципліну⁴.

¹ Там само.

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

³ Самородов А. С. Відповідальність посадових осіб місцевих державних адміністрацій за порушення у сфері земельних відносин. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 1 (9). 12 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_16 (дата звернення: 29.08.2024). С. 2-3.

⁴ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 66 Закону України «Про державну службу» до державних службовців може бути застосований один із таких видів дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) попередження про неповну службову відповідність; 4) звільнення з посади державної служби¹. Відповідно до ч. 1 ст. 58 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (зауважимо, що цей акт набирає чинності через шість місяців з дня його опублікування, але не раніше ніж через шість місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні) до службовців місцевого самоврядування може бути застосований один із таких видів дисциплінарних стягнень, як: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) звільнення з посади². У нині ж чинному Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2021 № 2493-III окремо види дисциплінарних стягнень не закріплені³.

На військовослужбовців, згідно з положеннями п. 48 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, за вчинення дисциплінарних проступків (у тому числі за екологічні правопорушення) можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); 5) попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби); 6) пониження в посаді; 7) пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); 8) пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу); 9) звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які

¹ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 18.01.2025).

² Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 02.05.2023 № 3077-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text> (дата звернення: 21.01.2025).

³ Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2021 № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 21.01.2025).

проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів)¹.

На працівників служб, згідно з п. 2 розділу V «Дисциплінарні стягнення» Статуту про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб, можуть накладатися такі види дисциплінарних стягнень, як зауваження, догана, звільнення (розірвання контракту)². Різноманітністю характеризуються й дисциплінарні стягнення, які можуть бути застосовані за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні до інших категорій працівників відповідно до їх дисциплінарних статутів і положень про дисципліну.

У цьому контексті слід звернути увагу й на норми ч. 5 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» про те, що застосування заходів дисциплінарної відповідальності не звільняє винуватих осіб від компенсації шкоди, яка заподіяна забрудненням довкілля та погіршенням якості природних ресурсів, також ч. ч. 7 і 8 цієї ж статті: «Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, згідно з рішеннями їх органів управління позбавляються премій за

¹ Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 17.02.2025).

² Статут про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.2000 № 1540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2025).

основними результатами господарської діяльності повністю або частково. Порядок позбавлення премій визначається законодавством України»¹.

В окремих наукових джерел стосовно останнього наведеного положення вказується таке: «Як різновид дисциплінарної міри відповідальності, до посадових осіб і спеціалістів, винних у порушенні екологічних вимог, за рішенням їх управлінських органів застосовують депреміювання, тобто повне або часткове позбавлення премій за підсумками року, наприклад, за невиконання планів і заходів щодо охорони навколишнього середовища або за порушення природоохоронного законодавства. Цей вид стягнення є більш ефективним та доцільним для профілактичного впливу, ніж звільнення працівника»².

Не можемо погодитися з таким твердженням, натомість вважаємо необхідним з цього приводу підтримати позицію І. І. Каракаша, який зауважує, що «Позбавлення премій за порушення вимог природноресурсового й екологічного законодавства не можна відносити до видів трудової відповідальності. Безумовно, депреміювання є важливим заходом впливу на посадових осіб та фахівців, що спрямовано на забезпечення раціонального природокористування, ефективної охорони довкілля та належної екологічної безпеки. Однак депреміювання за правовим змістом та положеннями трудового законодавства не є мірою дисциплінарної відповідальності. У подібних випадках працівникам не надається те, чого вони не заслужили, що в строго правовому розумінні не є юридичною відповідальністю»³.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони юридичного складу дисциплінарного проступку при скоєнні екологічних правопорушень земельного законодавства є час їх вчинення. Як зауважує з цього приводу Т. Б. Саркісова: «На відміну від інших видів відповідальності дисциплінарні стягнення застосовуються

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

² Петлюк Ю. С. Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення: окремі правові аспекти. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3(25). С. 192–193. С. 193; Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 352 с. С. 136.

³ Каракаш І. І. Види юридичної відповідальності та особливості їх застосування за порушення природноресурсового й екологічного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 430–442. С. 441.

лише за ті правопорушення, які були вчинені в робочий час при виконанні трудових обов'язків. В іншому разі особу, винну у вчиненні земельного правопорушення, може бути притягнуто лише до інших видів відповідальності (адміністративної, кримінальної, цивільно-правової тощо)»¹.

В силу положень ст. ст. 147¹-149 КЗпП України дисциплінарні стягнення за вчинення дисциплінарних проступків (у тому числі тих, які поєднуються із скоєнням екологічних правопорушень у сфері земельних відносин) застосовуються тим органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) того чи іншого працівника. Конкретне дисциплінарне стягнення застосовується роботодавцем безпосередньо за фактом виявлення такого проступку з урахуванням таких часових рамок – не пізніше одного місяця з дня його виявлення та не пізніше шести місяців з дня вчинення. За кожен випадок порушення трудової дисципліни може бути застосоване тільки одне дисциплінарне стягнення, а при обранні його виду слід враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку, спричинену шкоду, обставини скоєння і попередню роботу працівника. Кожен вид дисциплінарного стягнення оголошується у відповідному наказі (розпорядженні) роботодавця й повідомляється працівникові під розписку².

Підсумовуючи викладене та узагальнюючи наявні в спеціальній літературі дослідження, присвячені проблематиці дисциплінарної відповідальності, можна виокремити такі її ознаки при вчиненні екологічних правопорушень у сфері земельних відносин: 1) дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення земельного законодавства настає тільки за порушення, скоєні працівником у процесі виконання ним своїх трудових обов'язків, визначених у трудовому договорі (контракті), правилах внутрішнього трудового розпорядку, статутах і положення про дисципліну; 2) застосовується у випадках, передбачених чинним законодавством, шляхом накладення дисциплінарних стягнень; 3) її підставою є невиконання або ж неналежне виконання працівником своїх обов'язків,

¹ Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 163.

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

а протиправність вчиненого працівником діяння повинна передбачатися одночасно нормами трудового, земельного та екологічного права; 4) застосовується органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження, призначення на посаду) працівника або органами, вищими у порядку підлеглості щодо названих органів.

В цілому ж дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин стимулює правопорушників до належного виконання своїх трудових обов'язків, пов'язаних із дотриманням норм екологічного законодавства, охорони та збереження земельних ресурсів як складової навколишнього природного середовища, вимог щодо забезпечення екологічної безпеки тощо, сприяє покращенню їх трудової дисципліни і запобіганню вчинення ними дисциплінарних проступків.

2.2. Особливості адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства

Найбільш поширеним видом юридичної відповідальності, котра носить каральний характер, і до якої притягуються особи, винуваті у вчиненні екологічних правопорушень земельного законодавства, є адміністративна.

Саме інституту адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин належить провідне місце в системі інструментів, за допомогою якого «... здійснюється правове забезпечення раціонального використання та охорони земель, і котрий спрямований на стимулювання додержання законності й правопорядку в сфері земельних відносин, усунення порушень земельного законодавства і відновлення порушених прав різних суб'єктів, а також запобігання скоєнню відповідних правопорушень»¹.

¹ Рубльова О. В. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: деякі питання. *Соціально-гуманітарний вісник* : збірник наукових праць. 2025. Вип. 52. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 38–39. С. 38.

Як зазначалося вище, наведений у ч. 1 ст. 211 ЗК України перелік порушень земельного законодавства, за які винуваті особи (фізичні, юридичні) можуть притягуватися до юридичної відповідальності, не дає чіткого уявлення про те, нормами якої галузі права (цивільного, адміністративного або ж кримінального) встановлена відповідальність за ті чи інші протиправні діяння, що змушує звертатися безпосередньо до положень КпАП України.

Саме в цьому акті розміщена низка юридичних складів екологічних правопорушень у сфері земельних відносин, та санкції та за їх вчинення. Так, у Главі 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини» КпАП України¹ передбачена можливість притягнення до відповідальності за такі протиправні діяння, як: 1) «псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами» (ч. 1 ст. 52); 2) «невжиття заходів по боротьбі з бур'янами» (ч. 2 ст. 52); 3) «використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень» (ч. 1 ст. 53) та ряд інших.

Відтак, аналіз особливостей адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства в Україні потребує ґрунтовного дослідження теоретико-правових засад змісту й специфіки цього виду юридичної відповідальності та застосовуваних у його рамках стягнень, виходячи із їх розуміння у правовій літературі. Наприклад, М. В. Краснова та Ю. А. Краснова адміністративну відповідальність за екологічні правопорушення визначають як «... різновид суспільних відносин, у яких застосовуються заходи адміністративного

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

впливу (стягнення) за винні й протиправні діяння, що порушують установлений законодавством порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та екологічні права громадян»¹.

Л. В. Мілімко формулює визначення адміністративної відповідальності у сфері земельних відносин як «... виконання суб'єктом, який вчинив адміністративний проступок у сфері земельних відносин, примусово застосованих до нього, за визначеною процедурою, заходів впливу, встановлених державою і реалізованих спеціально уповноваженими органами чи посадовими особами з метою охорони земельних відносин, попередження правопорушень та виховання і покарання винного»².

З точки зору О. В. Стукаленка «... адміністративна відповідальність настає за винні і протиправні порушення земельного законодавства, вчинені умисно або з необережності у використанні і охороні земель, що за ступенем своєї небезпеки не потребують кримінального переслідування»³. До речі, таке твердження стосовно того, що вчинене діяння не тягне за собою кримінальної відповідальності, досить часто зустрічається у наукових працях. Попри певну «розмитість» цього формулювання, воно, на нашу думку, є одним із важливих критеріїв, за допомогою якого адміністративні проступки відмежовуються від кримінально караних діянь, а відповідно до правопорушників застосовуються й заходи адміністративного чи кримінально-правового впливу.

Слід також акцентувати увагу на тому, що проблеми розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин наявні як у теоретичних дослідженнях⁴, так і в

¹ Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 175.

² Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. 24 с. С. 16.

³ Стукаленко О. В. Адміністративна відповідальність за порушення норм земельного законодавства (матеріальний і процесуальний аспекти). *Правова держава*. 2002. № 5. С. 193–198. С. 194.

⁴ Петков В. П., Комар А. Ю. Земельні правопорушення: розмежування кримінальної, адміністративної і дисциплінарної відповідальності. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 1 (15). С. 158–174.

правозастосовній діяльності через певну подібність складів порушень, караних у адміністративному чи кримінальному порядках.

Однак подекуди науковці досить чітко окреслюють межі цих двох видів юридичної відповідальності: «Різниця між цими двома видами відповідальності полягає в серйозності порушень та наслідків, що випливають з них. Адміністративна відповідальність часто пов'язана з порушеннями, які не ведуть до глибоких чи тривалих змін у стані земель, тоді як кримінальна відповідальність призначена для реагування на більш серйозні зловживання, що мають значний негативний вплив на земельні ресурси та екологічну безпеку. Обидва види відповідальності мають на меті захистити права та інтереси громадян, забезпечити дотримання земельного законодавства та сприяти сталому використанню земельних ресурсів»¹.

Т. К. Оверковська та Н. М. Опольська висловлюють тезу про те, що «Адміністративна відповідальність виступає одним із репресивних видів юридичної відповідальності і пов'язана із застосуванням уповноваженими державними органами, посадовими особами адміністративних стягнень до суб'єктів, винних у вчиненні адміністративного проступку в галузі раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки життя і здоров'я людей та довкілля»².

Власне визначення адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин пропонує О. П. Германов, розуміючи під нею «... негативну форму реагування з боку органів держави на протиправне, винне діяння, яке посягає на суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею, і за яке законодавством передбачено застосування заходів адміністративного примусу у вигляді накладання адміністративних стягнень»³.

На думку Л. В. Хижньої, «... адміністративну відповідальність у сфері захисту довкілля необхідно визначити як сукупність адміністративних процедур, що

¹ Демчук А. М., Ленгер Я. І. Адміністративна та кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. Нове українське право. 2024. Вип. 5. С. 60–65. С. 64.

² Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 34.

³ Германов О. П. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 185 с. С. 89.

передбачають своїм результатом застосування до особи (фізичної чи юридичної), внаслідок діяльності якої заподіяно шкідливий вплив на довкілля адміністративних санкцій»¹.

І. В. Федорчак під адміністративною відповідальністю у сфері земельних відносин розуміє «... примусове виконання за спеціально визначеною процедурою суб'єктом адміністративного правопорушення у сфері земельних правовідносин застосованих до нього заходів адміністративно-правового впливу, встановлених державою й реалізованих спеціально уповноваженими органами чи посадовими особами з метою охорони земельних правовідносин, попередження правопорушень, виховання та покарання винної особи»².

Нерідко юридична природа, сутність і зміст адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства в юридичній літературі розкриваються шляхом вказівки на її ознаки (властивості) та через характеристики елементів юридичного складу адміністративного проступку як підстави для притягнення до такої відповідальності.

При цьому науковцями підкреслюється, що «Проблеми сучасної нормотворчості в сфері регулювання адміністративної відповідальності в галузі використання та охорони землі носять різноплановий характер. Так, норми, що регламентують зазначену сферу суспільних відносин містяться в різних нормативно-правових актах. Дана обставина виключає можливість повноцінного правового регулювання відповідальності за земельні правопорушення, а відповідно і зміцнення законності та правопорядку в галузі використання та охорони земель»³.

На нашу думку, не можна із таким твердженням погодитися повністю, оскільки в контексті адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства знову слід говорити про її специфіку: у даному разі мова знову йде про «тріаду» правових норм, які характеризують протиправність

¹ Хижня Л. В. Адміністративна відповідальність за вчинення правопорушень у сфері захисту довкілля в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2020. 263 с. С. 61.

² Федорчак І. В. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності у сфері земельних правовідносин. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 4. С. 136–138. С. 126.

³ Гоштинар С. Проблеми адміністративної відповідальності за земельні правопорушення в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. Вип. 2. С. 48–51. С. 49.

учиненого діяння (тобто це є норми адміністративного, земельного й екологічного галузей права).

Ознаки адміністративної відповідальності в узагальненому, комплексному вигляді формулює Л. Мілімко «... можна вивести основні її ознаки: вона є нормативно визначеною; є наслідком адміністративного правопорушення; це засіб охорони встановленого державою правопорядку; супроводжується державним і громадським осудом діяння і правопорушника, що його вчинив; застосовується спеціально уповноваженими на те органами або посадовими особами; це примусовий захід результатом якого є негативні для правопорушника (моральні або матеріальні) наслідки; до правопорушника застосовуються санкції, що визначені правовими нормами; реалізується за відповідною процедурою»¹.

Крім загальних рис, притаманних інституту адміністративної відповідальності загалом, адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин характеризується своїми властивостями, унікальність яких обумовлюється специфікою суб'єктів деліктних правовідносин, об'єкта посягання у юридичному складі правопорушень і застосовуваних за їх вчинення стягнень.

Аналіз висвітлених у наукових розробках дослідників² ознак адміністративної відповідальності як за екологічні, так і за земельні правопорушення, дозволяє сформулювати систему ознак такого виду відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства: 1) настає у разі порушення не всіх правових норм адміністративного, земельного, екологічного та/або інших галузей права, які регулюють екологічні, природоохоронні земельні відносини, а лише тих, які визначені законодавством як власне адміністративні правопорушення, і за які передбачена адміністративна відповідальність у КпАП України; 2) притягненню до неї підлягають усі суб'єкти, котрі порушили загальнообов'язкові правила,

¹ Мілімко Л. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1 (145). С. 35–38.

² Книш В. І. Особливості адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 68–71; Мілімко Л. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1 (145). С. 35–38; Богданов А. П. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 4. С. 65–69.

установлені для всіх громадян, причому незалежно від того, являються вони землевласниками чи землекористувачами, або ж є третіми особами (тобто тими, які не мають земельних ділянок ні у власності, ні в законному землекористуванні); 3) до суб'єктів, які притягуються до адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, належать ті, в яких немає стійких зв'язків організаційного характеру із суб'єктами примусу (наділеними владними повноваженнями); 4) у визначених законодавством випадках деякі категорії фізичних осіб (зокрема, але не виключно, це можуть бути військовослужбовці) при скоєнні адміністративних правопорушень протиправного екологічного спрямування у сфері земельних відносин притягуються до дисциплінарної відповідальності, у той час як за загальними правилами за вчинення таких діянь передбачена адміністративна відповідальність (відповідно до ч. 1 ст. 15 КпАП України «Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейські несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами»)¹; 5) згідно з положеннями ст. 23 КпАП України мірою відповідальності, що «...застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами»², є адміністративне стягнення. Невичерпний перелік останніх закріплений у ст. 24 КпАП України; 6) до суб'єктів, які наділені правом притягати винуватих осіб до адміністративної відповідальності за вчинені екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, належать спеціально уповноважені органи влади та їх посадові особи.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

² Там само.

Основним видом адміністративного стягнення (тобто тим, який найчастіше застосовується), є штраф. Аналіз розмірів штрафів, які в КпАП України, однак, дає підстави говорити про неспіврозмірність штрафів та вчинених правопорушень. У зв'язку з цим доцільно, на нашу думку, збільшити розміри штрафів як адміністративних стягнень за вчинення екологічних правопорушень земельного законодавства загалом та за скоєння їх у період дії воєнного стану зокрема.

Окремо слід зауважити, що при вирішенні питань притягнення до адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства на практиці непоодинокими є випадки некоректного застосування деяких статей. Значною мірою це зумовлено неповнотою формулювання диспозицій окремих складів правопорушень, коли «... відсутні ключові формулювання, які б дозволяли однозначно кваліфікувати те чи інше порушення на практиці»¹.

Відтак, виникає необхідність звернення до інших нормативних актів з метою з'ясування змісту та характеристик протиправних діянь. Наприклад, при застосуванні ч. 1 ст. 52 КпАП України необхідно ураховувати норми абз. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», яким встановлено, що під забрудненням земель розуміється «накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок антропогенного впливу пестицидів і агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких перевищує природний фон, що призводить до їх кількісних або якісних змін»².

Подібна ситуація складається й при застосуванні ч. 2 ст. 52 КпАП України: у такому випадку потрібно спиратися на норму абз. 8 ч. 1 ст. 1 цього ж закону: «невжиття заходів щодо боротьби з бур'янами – допущення появи небажаної трав'янистої рослинності, яка негативно впливає на розвиток культурних рослин,

¹ Рубльова О. В. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: деякі питання. Соціально-гуманітарний вісник : збірник наукових праць. 2025. Вип. 52. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 38–39. С. 39.

² Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003 № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

призводить до поширення шкідників і хвороб або не дає можливості використовувати землі за призначенням»¹.

Отже, подальший розвиток правового регулювання адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні вбачається у його удосконаленні в частині детально продуманого формулювання диспозицій відповідних статей КпАП України задля забезпечення однозначності їх розуміння й правильності та коректності використання у правозастосовній діяльності. Перегляду потребують і розміри штрафів як адміністративних стягнень при притягненні винуватих суб'єктів до юридичної відповідальності за скоєні правопорушення.

2.3. Специфіка притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин

Основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави, як це визначено в ч. 1 ст. 14 Основного Закону України, є земля². Визначальні роль та значення землі як природного ресурсу й основи для життєдіяльності людини та суспільства обумовлюють необхідність створення з боку держави такої системи правових, організаційних, економічних та інших заходів, які були б здатні ефективно забезпечити її захист, збереження і відтворення, що досягається при вирішенні завдань із охорони земель, визначених у ст. 163 ЗК України.

Сама ж охорона земель, відповідно до ст. 162 ЗК України, – «... це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення

¹ Там само.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення»¹.

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28.02.2019, констатується, що «Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного»². Відтак, завдання проблематики охорони земель та її належне правове закріплення набувають пріоритетного значення в умовах сьогодення.

В числі засад державної екологічної політики, визначених вітчизняним законодавцем, – «досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 році; сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження; забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства»³.

Як слушно зауважується з цього приводу в науковій літературі, «Ураховуючи те, що регулятивне законодавство не містить усього арсеналу заходів, покликаних впливати на суб'єктів земельних правопорушень, у переважній своїй більшості правові заходи боротьби з порушниками земельного законодавства знаходять своє втілення в нормах охоронних галузей права – кримінального та адміністративного»⁴. З цього приводу цілком аргументовано можна стверджувати, що саме кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення земельного законодавства є тим

¹ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

² Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

³ Там само.

⁴ Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с. С. 7.

інструментом, за допомогою якого (поряд із цивільною, дисциплінарною та адміністративною) найбільш повно забезпечується охорона існуючих земельного та екологічного правопорядків.

Зокрема, чинний КК України) містить Розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля»¹, у котрому закріплені норми, якими встановлена відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь у сфері земельних відносин (наприклад, «Приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель» (ст. 238); «Забруднення або псування земель» (ст. 239); «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля» (ст. 239¹); «Незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах» (ст. 239²) та ін.).

Указаний підхід українського законодавця до встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у сфері земельних відносин є цілком виправданим, на чому неодноразово акцентувалася увага в науковій літературі.

Так, серед необхідних і достатніх підстав для криміналізації охорони якісного стану земель вказуються наступні: «1) високий ступінь суспільної небезпечності забруднення або псування земель; 2) збільшення та поширення негативного антропогенного навантаження на землю; 3) наявність умов вчинення забруднення або псування земель, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності; 4) необхідність кримінально-правової гарантії охорони відповідних конституційних прав та положень; 5) потреба у забезпеченні глобальної екологічної безпеки»².

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

² Рубльова О. В. До питання кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XXI Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 13-14 вересня 2024 р. / Уклад. Джурак Л. М. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 69–71. С. 70; Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 83-84.

Таким чином, у контексті кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин мова про таку її фактичну підставу, як вчинення кримінального правопорушення, під яким, відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України розуміється «... суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення»¹. Самі ж кримінальні правопорушення, згідно з ч. 1 ст. 12 КК України діляться на кримінальні проступки і злочини. Такий поділ здійснений на підставі диференціації покарань, що передбачені кримінальним законом і застосовуються за скоєння того чи іншого кримінального правопорушення.

Ураховуючи екологічне спрямування кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, в наукових розробках виокремлюють такі основні їх ознаки: 1) це є суспільно небезпечні діяння (дія чи бездіяльність) – за допомогою саме цієї властивості кримінальні правопорушення відмежовують від інших протиправних діянь, відповідальність за які передбачена нормами інших галузей права (трудового, цивільного, адміністративного); 2) високий ступінь суспільної небезпеки аналізованих правопорушень зумовлений специфікою об'єкта посягання є – земля як природний ресурс та екологічний правопорядок, а також заподіюється шкода чи створюється реальна загроза заподіяння шкоди життю і здоров'ю людей; 3) екологічні кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин є протиправними та прямо забороненими кримінальним законом; 4) екологічні правопорушення є винними діяннями².

Слід звернути увагу на те, що низка закріплених в КК України норм стосовно відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин досить часто й достатньо обґрунтовано піддаються критиці з боку як науковців-теоретиків, так і фахівців-практиків.

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

² Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 90.

Так, М. Сірант зауважує: «У КК України встановлено кримінальну відповідальність за діяння, які посягають на окремі елементи навколишнього середовища ... Коло протиправних дій щодо конкретного виду природного ресурсу не виражено повною мірою. Такий стан правового регулювання суперечить принципу пропорційності між злочином і покаранням, залежно від ступеня суспільної небезпеки, призводить до того, що за значні злочини винний несе легке покарання»¹. Також, за результатами аналізу норм ст. ст. 239 та 2391 КК України науковиця наголошує на тому, що зазначені в диспозиціях указаних статей дії не конкретизовані, що «... призводить до неможливості притягнення до відповідальності осіб за псування земель, внаслідок застосування ними добрив, стимуляторів росту рослин та інших біологічних речовин. На практиці забруднення, отруєння та інші види псування землі явища досить поширені»².

На нашу думку, удосконалення потребують окремі статті КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за спричинення шкоди як результату скоєного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин. Зокрема, видається доцільним при конструюванні кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень урахувати темпоральні (часових) – тобто довго-, середньо- і короткострокові наслідки, а також просторові (загально-державні, регіональні, локальні) критерії спричиненої екологічної шкоди та її наслідків.

Деякі пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правової охорони земель та про відповідне її закріплення в нормах вітчизняного законодавства вносить Р. О. Мовчан. Дослідивши відповідний зарубіжний досвід правового регулювання, учений вказує на необхідність враховувати деякі положення іноземного кримінального законодавства у тій частині, що відповідальність за забруднення природних ресурсів не має бути пов'язана із порушенням спеціальних правил; диференціюватися повинна відповідальність за умисні й необережні прояви

¹ Сірант М. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. *Національний юридичний журнал: Теорія і Практика*. 2020. № 1. С. 161–166. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/1/36.pdf> (дата звернення: 06.09.2024). С. 163.

² Там само. С. 163.

забруднення, а також те, що відповідальність за прояви псування земель, вчинені у зоні надзвичайної екологічної ситуації, потребує посилення¹.

Підсумовуючи вищевикладене, акцентуємо увагу на необхідності часткового перегляду чинного кримінального законодавства щодо встановлення відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. Удосконалення, зокрема, потребують статті КК України про відповідальність за забруднення і псування земель, зниження рівня їх родючості тощо, які вчинені в умовах воєнного стану. Крім цього, вважаємо, що передбачені за кримінальні правопорушення санкції повинні бути більш жорсткими.

2.4. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства

Право кожної людини на екологічно безпечне довкілля, яке не заподіює шкоди її життю та здоров'ю та, а також на відшкодування шкоди, завданої у результаті порушення цього права, проголошене у ч. 1 ст. 50 Основного Закону нашої держави, а також низка положень інших вітчизняних правових актів щодо заборони спричинення шкоди навколишньому природному середовищу, протидії негативному впливу на екологічні умови чи природні характеристики землі як основного національного багатства, повністю узгоджуються із проголошеними резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від 25.09.2015 № 70/1 глобальними Цілями сталого розвитку до 2030 року².

З метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку, для досягнення зростання рівня та якості життя населення, а також додержання конституційних прав і свобод людини в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» встановлено необхідність

¹ Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 38 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/movchan-r.o.-kriminalna-vidpovidalnist-za-zlochiny-u-sferi-zemelnih-vidnosin_a.pdf (дата звернення: 06.09.2024). С. 16.

² Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 11.12.2024).

забезпечення дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, в тому числі й такої, як «захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття»¹.

Задля забезпечення основоположних, закріплених на конституційному рівні, прав людини загалом та її прав на здорове і безпечне довкілля зокрема, в Україні розроблено систему галузевих видів юридичної відповідальності в екологічній сфері, передусім у сфері земельного господарства. Механізми, за допомогою яких реалізуються різні види юридичної відповідальності за вчинені екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, сприяють захисту прав людини на відновлення пошкоджених земельних ресурсів, а також на отримання відповідної компенсації за спричинену шкоду². Важливу роль у цьому відіграє саме цивільна відповідальність, яка спрямована передусім не на покарання, а на відновлення екологічного стану та природних якостей земельних ресурсів.

Проблематика цивільної відповідальності в земельному законодавстві України в цілому та окремі її аспекти перебувають в колі наукових інтересів таких авторів, як А. П. Гетьман³, М. С. Карташов⁴, В. В. Костицький⁵, М. І. Малишко⁶, В. А. Миколаєць⁷, П. М. Федосєєв, І. А. Бальжик і М. П. Тодорова⁸ та ін., однак можемо говорити про певну недостатність систематизованого матеріалу з питань

¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 11.12.2024).

² Рубльова О. В. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 174–179. С. 175.

³ Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2013. 432 с.

⁴ Карташов М. С. Особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 12/4. С. 29–32. URL: <http://efr.in.ua/uk/journal-article/573> (дата звернення: 15.04.2024).

⁵ Костицький В. В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право*. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за заг. ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 312–322.

⁶ Малишко М. І. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. Київ : УНА, 2001. 28 с.

⁷ Миколаєць В. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2022. № 1-2. С. 40–45. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2022/1-2/7.pdf> (дата звернення: 19.12.2024).

⁸ Федосєєв П. М., Бальжик І. А., Тодорова М. П. Теоретичні та практичні проблеми застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право. 2023. № 15. С. 25–29. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/325/330> (дата звернення: 08.01.2025).

правового регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин.

Цивільно-правова відповідальність, відіграючи важливу роль у забезпеченні додержання національного екологічного законодавства, виступає як один з видів загальної юридичної відповідальності, а тому характеризується наявністю в неї як загальних характеристик відповідальності, так і особливих ознак, притаманних лише їй. Аналізований вид відповідальності за екологічні правопорушення визначається специфікою таких порушень, які включають унікальність його об'єкта, методи обчислення й доказування шкоди, відшкодування завданих збитків, а також інші аспекти. Зміст цивільно-правової відповідальності, її суть полягає у накладенні на правопорушника обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду, а основна функція такої відповідальності – компенсація та відновлення¹.

Потрібно зауважити, що чинне екологічне законодавство України не містить визначення категорії «цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення», як немає й визначення цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. Відтак, у юридичній науці спостерігаємо розбіжності у підходах до змістовного наповнення даних понять. Більш того, юридичну відповідальність, яка передбачає відшкодування шкоди, спричиненої такому природному ресурсу, як земля, розглядають з позицій як цивільної, так і матеріальної чи майнової, а то й екологічної відповідальності.

Так, на думку П. М. Федосєєва, І. А. Бальжик і М. П. Тодорової, цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства полягає у накладенні майнових наслідків на особу, яка скоїла правопорушення, у рамках реалізації основної функції компенсації та відновлення².

В. В. Костицький наголошує на важливості відмежування цивільної відповідальності від майнової, яка застосовується у випадках порушення майнових

¹ Карташов М. С. Особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 12/4. С. 29–32. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/573> (дата звернення: 15.04.2024). С. 30.

² Федосєєв П. М., Бальжик І. А., Тодорова М. П. Теоретичні та практичні проблеми застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2023. № 15. С. 25–29. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/325/330> (дата звернення: 08.01.2025). С. 27.

прав у контексті екологічних правовідносин та спричиненні шкоди цим правам. Вказується, що в екологічній та земельних сферах майнова відповідальність має конкретний стосунок до землі як матеріального активу, тоді як цивільна відповідальність може охоплювати більш широкий спектр галузей права (аграрне, фінансове, екологічне)¹.

Про майнову відповідальність говорить Т. Б. Саркісова, указуючи таке: «Підставою виникнення майнової відповідальності є земельне правопорушення, яким заподіюється шкода. Наявність шкоди є обов'язковим елементом складу земельного правопорушення як підстави майнової відповідальності: без наявності шкоди не може бути і відшкодування. Саме залежно від характеру заподіяної шкоди ... об'єкт земельного правопорушення – правовий режим земельної ділянки або її частини – можна розглядати як безпосередній об'єкт земельно-екологічного правопорушення, коли земельній ділянці як природному ресурсу заподіюється шкода екологічного характеру, так і опосередкованим об'єктом суто земельного правопорушення, де шкода заподіюється майновим правам суб'єктів землекористування, або особистим немайновим правам невизначеного кола осіб, наприклад, суб'єктів права загального землекористування, опосередковано через земельну ділянку як об'єкт їх земельних прав»².

М. В. Краснова та Ю. А. Краснова під майною (цивільно-правовою) відповідальністю за екологічні правопорушення розуміють вид юридичної відповідальності, котра передбачає виконання фізичними чи юридичними особами обов'язку стосовно відшкодування (компенсації) шкоди, яка заподіяна власникам чи користувачам природних ресурсів у результаті вчинення порушення екологічного законодавства чи порушення екологічних та інших прав громадян³.

¹ Костицький В. В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право*. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за заг. ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 312–322.

² Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 95.

³ Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 179.

Подібні визначення майнової відповідальності пропонуються у підручнику з екологічного права за редакцією А. П. Гетьмана¹ та в дослідженнях М. І. Малишко², М. А. Дейнеги³. Ці автори під майновою відповідальністю розуміють вид юридичної відповідальності, який передбачає обов'язок щодо компенсації збитків власникам або користувачам природних ресурсів, які заподіяні порушеннями екологічного законодавства.

Як різновид юридичної відповідальності визначають цивільно-правову відповідальність за порушення екологічного законодавства Т. К. Оверковська й Н. М. Опольська, наголошуючи, що вона полягає у відшкодуванні матеріальної та/або моральної шкоди винуватою особою і є наслідком вчинення порушення екологічного законодавства. Дослідниці акцентують увагу на специфіці цього виду відповідальності, яка «... обумовлена особливостями об'єкта правопорушення, способами обчислення заподіяних збитків і доведення шкоди, а також іншими екологічними факторами. Відтак сутність цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення полягає в накладенні на особу, винну у порушення екологічного законодавства й здійсненні екологічного правопорушення, несприятливих для неї майнових санкцій, тобто обов'язку для правопорушника відшкодувати майнову або моральну шкоду, заподіяну внаслідок порушення норм екологічного законодавства»⁴.

Отже, дослідники практично одностайні у тому, що цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення є видом юридичної відповідальності, суть якої полягає у зобов'язанні правопорушника відшкодувати матеріальну, моральну чи іншу шкоду, котра виникла у результаті недотримання (порушення) екологічного законодавства.

¹ Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2013. 432 с. С. 207.

² Малишко М. І. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. Київ : УНА, 2001. 28 с. С. 13.

³ Дейнега М. А. Цивільно-правова відповідальність за правопорушення у сфері меліорації земель сільськогосподарського призначення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 96–106. С. 97.

⁴ Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с. С. 65, 66.

У контексті цивільної (цивільно-правової) відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин Т. К. Оверковська цивільно-правову відповідальність у сфері охорони якісного стану земель пропонує розуміти як опосередкований державним примусом обов'язок із відшкодування шкоди, яка завдана земельним ресурсам у результаті їхнього забруднення чи псування¹.

На підставі визначення особливостей цивільно-правової відповідальності (виражається в застосуванні до порушника заходів майнового характеру; застосування санкцій у рамках цивільно-правової відповідальності завжди тягне за собою настання несприятливих, невігідних майнових наслідків для порушника; майнові санкції передбачають задоволення інтересів суб'єкта, якому спричинена шкода, на відміну від санкцій майнового характеру у кримінальному й адміністративному галузях права, де вони спрямовуються на захист державних інтересів; розмір санкцій при застосуванні цивільно-правової відповідальності повинен відповідати розміру понесених суб'єктом збитків; у цивільному праві передбачається можливість майнового відшкодування моральної шкоди), стосовно цивільно-правової відповідальності за порушення земельного законодавства Ю. В. Чиж виділяє три рівні її застосування. Науковиця відносить до них такі: а) норми власне цивільного законодавства; б) норми земельного законодавства, у яких передбачаються особливості відповідальності за вчинення земельних правопорушення як різновидів екологічних правопорушень (мова йде про безпосередньо про екологічні правопорушення у сфері земельних відносин); в) норми екологічного законодавства, котрими передбачені особливості відповідальності за екологічні правопорушення². У даному випадку можна говорити про логічність такого підходу, оскільки сам зміст цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства передбачає поєднання механізмів і норм усіх трьох галузей права: цивільного, екологічного та земельного.

¹ Оверковська Т. Особливості цивільно-правової відповідальності у сфері охорони земель від забруднення та псування. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 68–71. С. 69.

² Чиж Ю. В. Цивільно-правова відповідальність за порушення земельного законодавства. *Юридична наука*. 2012. № 5. С. 72–77. С. 72, 73.

Комплекс особливостей цивільно-правової відповідальності у сфері правової охорони земель від їх забруднення і псування наводить Т. К. Оверковська, відносячи до них такі: «... 1) необхідність застосування спеціальних методів обчислення розміру збитків, завданих земельним ресурсам, що передбачені спеціальними нормативними актами; 2) обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду якісному стану земельних ресурсів у повному обсязі настає для винної особи незалежно від притягнення її до інших видів відповідальності; 3) юридичною основою цивільно-правової відповідальності, в першу чергу, є положення Земельного кодексу України та інших землеохоронних актів, тому що підставою відповідальності є порушення вимог законодавства щодо охорони земель від забруднення та псування; 4) при відшкодуванні земельно-правової шкоди слід керуватися цивільним законодавством у тих випадках, коли ці питання не врегульовані землеохоронним або екологічним законодавством; 5) можливість застосування відповідальності без встановлення вини особи, що заподіяла шкоду якісному стану земель»¹.

Повністю погоджуємося із наведеним переліком ознак, адже вони досить повно відображають специфіку цивільної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин та ґрунтуються на положеннях чинного цивільного, екологічного й земельного законодавства. З цього приводу слід наголосити на нормах ч. ч. 4 і 5 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: «Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної

¹ Оверковська Т. Особливості цивільно-правової відповідальності у сфері охорони земель від забруднення та псування. Юридична Україна. 2010. № 2. С. 68–71. С. 71.

забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів»¹.

Правовою підставою визначення особливостей застосування цивільної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин є положення ч. ч. 1-3 ст. 69 цього ж нормативного акту: «Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі.

Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неoderжаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих»².

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля окремо регламентується у ст. 293 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), у ч. ч. 1 і 2 якої встановлено наступне: «Фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення.

Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності»³.

В силу положень ст. 1166 ЦК України, для настання деліктної відповідальності за завдану шкоду потрібна наявність таких компонентів: існування завданої шкоди, протиправна поведінка і причинний (причинно-наслідковий) зв'язок між

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

² Там само.

³ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.06.2024).

протиправним діянням і заподіяною шкодою¹. Слід наголосити, що, на відміну від адміністративної та кримінальної, цивільно-правова є окремим вид юридичної відповідальності з ретроспективним характером, оскільки виникає у результаті вчинення цивільного правопорушення. Основна її мета полягає, як зауважувалося вище, не у покаранні порушника, а у відновленні порушених прав потерпілої сторони, відшкодуванні завданої їй шкоди. Останнє положення прямо впливає з того, що «Оскільки в деяких випадках відновити стан землі до моменту екологічної шкоди неможливо, в такому випадку мова стоїть у відшкодуванні шкоди. Шкода, завдана довкіллю, відшкодовується згідно з встановленими тарифами та методиками, або на підставі статті 1166 Цивільного кодексу України..., якщо такі тарифи відсутні»².

Отже, обов'язковою умовою для виникнення зобов'язань щодо відшкодування спричиненої шкоди за допомогою інструментарію цивільного права є власне наявність самої такої шкоди. Оскільки мова йде про відшкодування шкоди за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, то слід зосередити увагу саме на екологічній шкоді, яка спричиняє погіршення якісного стану навколишнього природного середовища загалом і окремих природних ресурсів зокрема (у нашому випадку – земельних). Така шкода характеризується різноманітністю форм прояву: це може бути забруднення земель хімічними і радіоактивними речовинами, стічними водами, засмічення їх різного роду відходами (промисловими, будівельними, побутовими тощо), виснаження земельних ресурсів та зниження їх родючості, а також шкода, яка завдається життю і здоров'ю людини (у тому числі землевласникам і землекористувачам, орендарям) та може бути наслідком дії як стихійних лих та катастроф (землетруси, повені, зсуви ґрунту), так і результатом негативного антропогенного впливу (наприклад, аварії на атомних електростанціях), спричинятися військовими діями й под.

¹ Там само.

² Рубльова О. В. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 174–179. С. 177.

Слушною з цього приводу є думка, яку висловлює В. А. Миколаєць: «... шкода є необхідним елементом цивільного правопорушення, де об'єктом посягання є природні ресурси, навколишнє природне середовище, а також життя і здоров'я людини в цьому середовищі. Отже, екологічна шкода є необхідним елементом екологічного правопорушення, об'єктом посягання якого є природні ресурси, що належать власнику чи користувачу, навколишнє природне середовище як умова життєдіяльності та життя і здоров'я людини в такому середовищі»¹.

Саме ступінь екологічної шкоди, завданої землі, і визначає вид та форму застосовуваної в кожному конкретному випадку юридичної відповідальності, адже в наукових джерелах категорія «екологічна шкода» зазвичай розуміється як будь-яке погіршення умов навколишнього природного середовища чи окремих природних ресурсів, котре виникає у зв'язку з недотриманням, порушенням екологічних положень, що, своєю чергою, може проявлятися у деградації природних екосистем, виснаженні природних ресурсів чи спричиняти негативний вплив на життя і здоров'я людей. У рамках такого виду юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, як цивільна (або ж цивільно-правова), виокремлюють такі її форми: а) відшкодування заподіяної шкоди, яка впливає із договірних зобов'язань (відносин) і б) відшкодування спричиненої шкоди, яка виникла із позадоговірних відносин (йдеться про правопорушення, вчинення делікту).

Отже, відшкодування заподіяної шкоди шляхом застосування механізму цивільно-правової (цивільної, майнової) відповідальності здійснюється у випадках, коли екологічні правопорушення у сфері земельних відносин спричиняють порушення прав або благ інших суб'єктів. Переважна більшість випадків відшкодування заподіяної шкоди полягає в компенсації завданих збитків. Останнє регулюється нормами ч. 2 ст. 22 ЦК України, відповідно до якої «Збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а

¹ Миколаєць В. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2022. № 1-2. С. 40–45. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2022/1-2/7.pdf> (дата звернення: 19.12.2024). С. 43.

також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)»¹. Згідно з ч. 3 цієї статті «Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право»².

Отже, специфіка цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення полягає у зобов'язанні правопорушника зазнати негативних для себе майнових наслідків, які застосовуються у вигляді відповідних санкцій, а підставою для її настання є заподіяння шкоди, визначення розміру якої відбувається за спеціальними правилами або на підставі фактичних витрат на відновлення порушеного стану³. Саме цим цивільна відповідальність суттєво відрізняється від інших видів юридичної відповідальності.

На існуванні труднощів при визначенні розміру шкоди наголошує Ю. С. Шемшученко (а його позицію поділяє Т. Б. Саркісова), указуючи на те, що шкода, спричинена земельним ресурсам у результаті їх забруднення, засмічення, псування чи або знищення родючого шару ґрунту, невиконання обов'язкових установлених законодавством заходів щодо поліпшення земель та охорони ґрунтів і подібних протиправних діянь, як призвели до негативного впливу на стан земель та низки інших порушень, пов'язаних із невиконанням вимог закону у сфері охорони земель, є одночасно економічною та екологічною шкодою⁴.

На цій же проблемі визначення розміру заподіяної екологічної та економічної шкоди акцентують увагу В. О. Кир'янова, Є. І. Матвієнко та А. С. Ярошенко: «...

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.06.2024).

² Там само.

³ Мороз О. Т., Клименко В. О., Бедунков Г. В. Специфіка цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Вісник НУВГП. Серія «Сільськогосподарські науки»*. 2021. Вип. 4 (96). С. 80–92. С. 83.

⁴ Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с. С. 101.

оцінка вартості не завжди збігається та має диференційований характер залежно від регіону, природно-кліматичних умов, характеру економічних відносин, які є домінантними на певній території. Важливим також є попит і пропозиція»¹.

Особливості способів визначення розмірів заподіяної шкоди у рамках цивільної відповідальності за екологічні правопорушення загалом та у сфері земельного законодавства зокрема ретельно аналізують М. В. Краснова і Ю. А. Краснова, називаючи їх, однак способами стягнення такої шкоди. Як справедливо стверджують дослідниці, «Якщо загальноправовими способами відшкодування шкоди є натуральний (тобто особа власними коштами має привести природний ресурс у попередній стан – очистити водойму, здійснити рекультивацію земельної ділянки, відновити спалений ліс або інше) і грошовий (тобто особа має компенсувати шкоду в повному обсязі з урахуванням кадастрової оцінки природного ресурсу), то в екологічному праві такі способи набувають специфічного характеру. Так, в екологічному законодавстві особливого характеру набуває грошовий спосіб у таких його видах, як: таксовий, розрахунковий, витратний та нормативний»².

Зміст розрахункового способу полягає у тому, що розмір спричиненої екологічної шкоди визначається за спеціальними формулами, розміщеними в методиках, затверджених компетентними державними органами.

Стосовно шкоди, спричиненої екологічними правопорушеннями у сфері земельних відносин, це є Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27.10.1997 № 171 (у редакції наказу Мінприроди від 04.04.2007 № 149). Цей документ «... встановлює порядок розрахунку розмірів відшкодування шкоди органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами,

¹ Кир'янова В. О., Матвієнко Є. І., Ярошенко А. С. Особливості юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 131–134. С. 132.

² Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 180–181.

через забруднення земель хімічними речовинами, їх засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, допущеного внаслідок дії чи бездіяльності і поширюється на всі землі України незалежно від їх категорії та форм власності» (п. 1.2 глави 1) та «... застосовується під час встановлення розмірів шкоди від забруднення (засмічення) земель будь-якого цільового призначення, що сталося внаслідок несанкціонованих (непередбачених проектами, дозволами) скидів (викидів) речовин, сполук і матеріалів, внаслідок порушення норм екологічної безпеки у разі зберігання, транспортування та проведення вантажно-розвантажувальних робіт, використання пестицидів і агрохімікатів, токсичних речовин, виробничих і побутових відходів; самовільного розміщення промислових, побутових та інших відходів» (п. 1.3 глави 1)¹.

Сюди ж належить і Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання, затверджена постановою КМ України від 25.07.2007 № 963. Дана методика, як визначено у її п. 1, «...спрямована на визначення розміру шкоди, заподіяної державі, територіальним громадам, юридичним особам та громадянам, на всіх категоріях земель внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання...»².

Окремо слід виділити Методику оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру (у її розділі 12 закріплено порядок розрахунку збитків від забруднення земель несільськогосподарського

¹ Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27.10.1997 № 171 (у редакції наказу Мінприроди від 04.04.2007 № 149). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98#Text> (дата звернення: 12.01.2025).

² Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання, затверджена постановою КМ України від 25.07.2007 № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.01.2025).

призначення)¹, а також Методику визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану² і Методику визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації³.

Витратний спосіб розмір спричиненої екологічної шкоди полягає у визначенні кількості коштів, які потрібні для відновлення попереднього стану природного об'єкта. При застосуванні таксового способу розмір екологічної шкоди визначається шляхом встановлення уповноваженими державними органами влади фіксованого розміру відповідальності (такс) за заподіяння такої шкоди залежно від її розміру, а нормативний спосіб використовується у разі порушення екологічного законодавства шляхом застосування підвищених (кратних) сум за природокористування порівняно зі сплатою екологічного податку.

У контексті цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства слід звернути увагу на можливість компенсації шкоди, яка заподіюється життю та здоров'ю фізичних осіб, а також моральної шкоди. Загалом же при вирішенні низки питань відшкодування заподіяної шкоди та збитків у порядку цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства потрібно звертатися й до положень постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ»⁴.

Аналіз підстав притягнення до цивільної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин передбачає необхідність дослідження

¹ Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, затверджена постановою КМ України від 15.02.2002 № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.01.2025).

² Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 07.09.2024).

³ Методика визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text> (дата звернення: 07.09.2024).

⁴ Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04#Text> (дата звернення: 04.02.2025).

не тільки шкоди, але й усіх елементів юридичного складу таких правопорушень. Традиційно, як зазначалося, під об'єктом екологічного правопорушення розуміють ті відносини, на які здійснюється посягання – вони регулюють установлений екологічний правопорядок. При цьому загальні об'єкти стосуються охорони природного середовища в цілому, а спеціальні – передбачають захист окремих природних ресурсів (землі, ліси, рослинність тощо). Відтак, більшість законодавчих санкцій при регламентації питань юридичної відповідальності призначена саме для захисту таких окремих об'єктів. Що ж до земельних правопорушень, то таким об'єктом, окрім екологічного правопорядку, виступає земельний правопорядок.

Предметом екологічних правопорушень у сфері земельних відносин є самі земельні ресурси, котрі включають не лише фізичні, матеріальні площі, але і свій якісний стан, родючість, біологічну і ландшафтну різноманітність тощо. У даному випадку земля, будучи основним національним багатством, фундаментальним природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави, є не лише об'єктом господарської діяльності, але й важливою складовою екологічної системи, що вимагає комплексного підходу до її захисту і використання.

Об'єктивна сторона екологічних правопорушень земельного законодавства, як і в інших видах юридичної відповідальності, має свій прояв як у вигляді активних дій (наприклад, незаконне використання земель, їх забруднення та псування), так і шляхом бездіяльності (невиконання обов'язків щодо забезпечення безпеки земель).

Суб'єкти цивільної відповідальності характеризуються досить широким колом осіб. Ними, зокрема, можуть бути фізичні чи юридичні особи, а в числі останніх – і органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 154 ЗК України «Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за шкоду, заподіяну їх неправомірним втручанням у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою»¹, а ч. ч. 1 і 2 ст. 155 названого акту

¹ Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

передбачено, що «У разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним. Збитки, завдані власникам земельних ділянок внаслідок видання зазначених актів, підлягають відшкодуванню в повному обсязі органом, який видав акт»¹.

Слід зауважити, що на боці сторони, якій спричинено шкоду при застосуванні цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства так само можуть виступати фізичні і юридичні особи. Крім цього, ними можуть виступати й громади з метою захисту інтересів суб'єктів, яким була заподіяна шкода; вони ж нерідко ініціюють судові процеси, чим сприяють забезпеченню екологічної безпеки і стабільності у сфері земельних відносин.

Показовим у цьому плані є матеріали справи № 420/18905/2, у якій вирішувалося питання про припинення діяльності зі зберігання скрапленого газу та продуктів переробки викопного палива у зв'язку з тим, що господарська діяльність провадилася на території дачної забудови, в безпосередній близькості до житлових та дачних будинків і об'єкта рекреаційного призначення (аквапарку «Затока»), де є скупчення багатьох людей. Посилаючись на необхідність забезпечення гарантованих державою безпечного для життя і здоров'я довкілля й на існування обов'язку відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, у прийнятій постанові суд чітко вказав, що «Громада володіє деякими ознаками суб'єкта публічно-правових відносин, яка може мати власні (публічні) інтереси, що є відмінними від інтересів конкретної (приватної) особи. При цьому, Основним Законом України (статті 13, 23, 41, 43, 89 та 95) передбачено, що суспільні (публічні) інтереси підлягають самостійному захисту, а також обов'язковому врахуванню при прийнятті найважливіших рішень на рівні держави або відповідної територіальної громади»².

¹ Там само.

² Справа № 420/18905/2 від 04.11.2022. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107123236> (дата звернення: 06.03.2025).

З приводу представництва осіб, яким завдано шкоду, можна говорити й про громадські організації¹. Так, «... за рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи (2004)²⁰, прийнятою 15 грудня 2004 року, держави мають розглянути можливість дозволу асоціаціям, організаціям та іншим уповноваженим особам ініціювати судові процеси для захисту колективних чи громадських інтересів, які можуть бути порушені адміністративними актами, особливо ті, що стосуються довкілля або прав споживачів. Ці рішення, згідно з пунктом 86, можуть бути оскаржені без потреби демонстрації конкретного порушення прав окремої особи»².

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки. Цивільну відповідальність за екологічні порушення у сфері земельних відносин можна визначити як особливий механізм відшкодування шкоди, спричиненої навколишньому природному середовищу в цілому та земельним ресурсам зокрема, який передусім передбачає компенсацію (відшкодування) спричиненої шкоди і збитків потерпілим сторонам. Таке відшкодування (компенсація) зорієнтовані не лише на відновлення фізичного стану пошкоджених земель, але й на компенсацію за втрачені можливості у результаті вчинення екологічних порушень. Крім цього, у випадку спричинення шкоди життю і здоров'ю людей можливим є відшкодування моральної шкоди.

¹ Взаємодія громадськості з органами державної влади в екологічній сфері: оцінка сучасного стану. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1435/> (дата звернення: 17.08.2024).

² Рубльова О. В. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 174–179. С. 178.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

3.1. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України

Будь-які військові дії, конфлікти, війни, як із прикрістю доводиться констатувати, призводять не лише до непоправних людських втрат, але й супроводжуються значними матеріальними руйнаціями, а також наносять величезну шкоду навколишньому природному середовищу. Військові дії, розпочаті в Україні у 2014 році, продовжилися й поширилися з початком повномасштабної військової агресії РФ у 2022, спричинивши величезні негативні наслідки екологічного характеру для усіх національних природних ресурсів, у тому числі й земельних.

У результаті фізичного, хімічного, механічного й біологічного забруднення українським землям було заподіяно величезної шкоди. І якщо втрати матеріального, майнового характеру підлягають кількісній оцінці, то спричинені екологічні збитки нерідко залишаються поза увагою у зв'язку з їх неочевидністю та труднощами оцінки. Більш того, можна зауважити, що «... чітко визначити розмір такої шкоди нині практично неможливо, а ще складніше – вирішити питання про інституційне, організаційне, матеріально-технічне й нормативно-правове забезпечення її відшкодування в умовах воєнного та післявоєнного відновлення країни»¹.

¹ Рубльова О. В. Особливості нормативно-правового регулювання відшкодування екологічної шкоди у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Вип. 64 : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 вересня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2024. С. 113–116. С. 130.

Адекватною реакцією на екологічні виклики, які спричинені військовими діями, є наявність дієвих правових механізмів для їх подолання¹. На нашу думку, «Важливо не тільки визначити обсяг збитків, але й встановити чітку відповідальність за їх завдання, а також розробити процедури та методики, що дозволять не тільки компенсувати втрати, а й запобігти майбутнім екологічним катастрофам. Відшкодування екологічних збитків та відновлення пошкоджених територій вимагає чіткого розуміння того, хто та як повинен нести відповідальність в рамках національного та міжнародного права»².

Сьогодні, напевно, немає в нашій країні таких учених, які б не висвітлювали ті чи інші питання правового регулювання різних інститутів в умовах військової агресії РФ. Проблематика ж юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України перебувають в колі наукових інтересів таких авторів, як У. В. Антонюк³, О. В. Бахур⁴, Т. Є. Харитонова і Є. С. Поліщук⁵ [10], М. Долинська⁶, О. Омельчук⁷, Д. Навроцький⁸, Р. Стрілець⁹ та ін.

Наслідком повномасштабного вторгнення стала поява величезних екологічних ризиків, які уже спричинили заповідання суттєвої шкоди навколишньому

¹ Legal aspects of postwar reconstruction and development of the state (Ukrainian experience) / Shevchuk, L., Dukhnevych, A., Karpinska, N., Starchuk, O., & Vozniuk, N. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41. Núm. 77. P. 126–143. URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.09> (дата звернення: 11.10.2024).

² Рубльова О. В. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. *Історико-правовий часопис*. 2024. Том 23. № 2. С. 75–81. С. 76.

³ Антонюк У. В. Захист екологічних прав в Україні в умовах військової агресії. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 42–47. URL: http://pdu?journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/6.pdf (дата звернення: 18.06.2024).

⁴ Бахур О. В. Особливості земельних та екологічних правовідносин в умовах воєнного стану. *Академічні візії*. 2023. № 22. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/616/558> (дата звернення: 10.06.2024).

⁵ Харитонова Т. Є., Поліщук Є. С. Земельні, аграрні, екологічні, природоресурсні правовідносини та правовідносини у сфері альтернативної енергетики в умовах воєнного стану: правові проблеми та перспективи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 268–272. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/61.pdf (дата звернення: 05.07.2024).

⁶ Dolynska M., Yarmol L., Ilkiv N., Butynska R., Masin V. Theoretical and legal aspects of the regulation of environmental and land legal relations in the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2023. № 2. P. 118–124. URL: <https://nvngu.in.ua/index.php/en/archive/on-the-issues/1893-2023/content-2-2023/6544-118> (дата звернення: 11.08.2024).

⁷ Омельчук О. Природа та війна: як військове вторгнення росії впливає на довкілля України. Центр екологічних ініціатив «Екодія». URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda?ta?vijna.html> (дата звернення: 17.01.2025).

⁸ Новели земельного законодавства в умовах воєнного стану: адвокат Дмитро Навроцький. 13.06.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/noveli-zemelnogo-zakonodavstva-v-umovax-vojennoho-stanu-advokat-dmitro-navrockii> (дата звернення: 02.05.2024).

⁹ Стрілець Р. Екологічні наслідки війни в Україні. *Українська правда*. 2022. 22 черв. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 11.06.2024).

природному середовищу в Україні загалом та її земельним ресурсам зокрема, і продовжують створювати низку потенційних загроз для довкілля. Так, за інформацією Оперативного штабу при Державній екологічній інспекції України, лише упродовж першого місяця військової агресії (лютий-березень 2022 року) було зафіксовано 245 злочинів проти довкілля¹.

З лютого 2022 до серпня 2023 року, за даними офіційного ресурсу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «ЕкоЗагроза», надійшло понад 2500 звернень щодо наслідків воєнних дій для довкілля, а збитки оцінені у майже 2100 млрд грн².

Станом на 2025 рік орієнтовні показники спричинених довкіллю збитків, нарахованих Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик, становлять понад 3,5 трлн грн, та понад 8 тисяч фактів заподіяння шкоди внаслідок збройної агресії рф. Із них стосовно земельних ресурсів – понад 1,2 трлн грн збитків та більше 2700 фактів спричинення шкоди³.

З цього приводу В. В. Носік констатує: «Віроломне повномасштабне агресивне російське військове вторгнення на суверенну територію України, тимчасова окупація частини земель у окремих областях, тероризм проти Українського народу на Сході, Півночі і Півдні нашої держави позбавили фізичних і юридичних осіб у доступі до використання земель сільськогосподарського призначення для ведення особистого селянського господарства, фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, а також до виконання взятих власниками землі і землекористувачами зобов'язань за укладеними договорами на використання земельних ділянок. Крім того, велика шкода заподіяна ґрунтам та іншим сільськогосподарським угіддям. За попередніми підрахунками Уряду України після шести місяців війни було пошкоджено більше 5% сільськогосподарського

¹ Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 11-18 травня 2022 року. Офіційний вебсайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39218.html> (дата звернення 23.07.2024).

² ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua> (дата звернення: 21.02.2025).

³ ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення 27.03.2025).

призначення, втрати доступних посівних площ – 25%, зрошуваних земель – понад 70%, ягідників – близько 25%, садів – 20 відсотків... На звільнених від ворога територіях значні площі сільськогосподарських угідь виявилися замінованими та засміченими залишками від пошкодженої військової техніки, розірваних артилерійських снарядів, крилатих ракет, збитих літаків і гелікоптерів, БПЛА, хімічними та іншими речовинами»¹.

Економічна та екологічна шкода, яка заподіюється земельним ресурсам та всьому довкіллю, в умовах запровадженого в Україні воєнного стану, заподіюється країною-агресором різними способами, що проявляється у: пошкодженні ядерних установок, що несе загрози ядерній і радіаційній безпеці; атаках на об'єкти інфраструктури та промисловості (нафтобази, промислові підприємства, транспортна інфраструктура), що спричиняє токсичне забруднення навколишнього природного середовища (землі, атмосферного повітря, водних ресурсів); фізичному і хімічному забрудненні довкілля під час ведення безпосередніх бойових дій (розливи палива, залишки знищеного озброєння і техніки, БПЛА, (не)розірвані ракети й авіабомби, їх залишки); руйнуванні екосистем (у тому числі заповідних) тощо². Навіть за перші місяці війни «Зафіксовано 257 випадків екоциду, включаючи підриви складів паливно-мастильних матеріалів, сховищ нафтопродуктів, авіаудари по підприємствах з використанням небезпечних хімічних речовин, пошкодження та руйнування очисних споруд, вилив стоків у водойми, пошкодження ґрунтового покриву, горіння лісів особливо на територіях природно-заповідного фонду»³.

Відтак, у контексті правових особливостей юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та

¹ Носік В. В. Законодавче забезпечення права на доступ до використання сільськогосподарських земель в умовах воєнного стану як передумова продовольчої безпеки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу* : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн / офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2022. С. 30–33. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u348/zbirka_1.pdf (дата звернення 05.10.2024).

² Микулець Ю. В. Правові аспекти вимоги компенсацій екологічної шкоди внаслідок війни рф в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (63). С. 23–29. С. 23–24.

³ Стрілець Р. Екологічні наслідки війни в Україні. *Українська правда*. 2022. 22 черв. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 11.06.2024); Рубльова О. В. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. *Історико-правовий часопис*. 2024. Том 23. № 2. С. 75–81. С. 77.

післявоєнного відновлення України у першу чергу слід звернути увагу на регламентацію відповідальності за забруднення чи знищення земель у воєнний час (безумовно, вона має характеризуватися застосуванням досить жорстких санкцій) та відшкодування заподіяної екологічної й економічної шкоди.

Також вирішення потребує розробка механізмів та інструментарію, які дозволять і притягати винуватих суб'єктів до відповідальності, і компенсувати збитки, спричинені довік. Нагальною є необхідність створення фондів для поточного та перспективного відновлення земельних ресурсів і систем ефективного моніторингу їх стану. Доречною та украй важливою є й міжнародна співпраця, зорієнтована на забезпечення додержання екологічних стандартів та притягнення до відповідальності правопорушників.

Протягом дії в Україні воєнного стану, з метою адаптації земельних відносин до складних реалій, вітчизняна нормативно-правова база зазнала суттєвих змін, які «... включали зміну регулятивних механізмів ведення державного земельного кадастру, спрощення передачі земель у користування, а також адаптацію законодавства для підтримки сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки»¹ (у тому числі Закон України від 10.10.2022 № 2698-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель»² та Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану»)³.

Однак з позицій регламентації юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та

¹ Рубльова О. В. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. *Історико-правовий часопис*. 2024. Том 23. № 2. С. 75–81. С. 77-78.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 10.10.2022 № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text> (дата звернення: 09.02.2025).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 03.09.2024).

післявоєнного відновлення України на окрему увагу заслуговує прийняття Постанови КМ України від 20.03.2022 № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». У цьому акті як окремий напрям, за яким повинне здійснюватися визначення шкоди та збитків, названа шкода, завдана земельним ресурсам (включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту і шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів¹.

Серед основних показників, які мають оцінюватися за вказаним напрямом, зазначено такі: «1) витрати на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництво, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону; 2) збитки, завдані власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення; 3) витрати на відновлення меліоративних систем; 4) шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок забруднення ґрунтів речовинами, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості; 5) шкода, завдана ґрунтам та земельним ділянкам внаслідок засмічення земельних ділянок сторонніми предметами, матеріалами, відходами та/або іншими речовинами»².

Важливість прийняття цього підзаконного нормативного акту як для умов воєнного стану, так і з огляду на перспективи післявоєнного відновлення України складно переоцінити. Адже, як слушно зауважує М. Я. Ващишин, «Оскільки існуючі в довоєнний період методики визначення екологічної шкоди навколишньому природному середовищу та його окремим компонентам в Україні не можуть бути

¹ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.07.2024).

² Рубльова О. В. Особливості нормативно-правового регулювання відшкодування екологічної шкоди у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Вип. 64 : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 вересня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2024. С. 113–116. С. 114.

релевантно застосовані для розрахунку екологічних втрат в умовах ведення бойових дій, було оновлено відповідну нормативну базу»¹.

Стосовно ж перспектив післявоєнного відновлення України в контексті прийнятого порядку розрахунку шкоди і збитків, завданих у результаті збройної агресії РФ, доречною є теза А. П. Гетьмана й Г. В. Анісімової про те, що «... забруднення довкілля, яке має місце під час воєнних дій, по-перше, призводить до погіршення якісного стану екосистем і природних об'єктів на тривалий період після припинення воєнного конфлікту, що, у свою чергу, позначиться на кліматі, житті й здоров'ї людей, їх безпеці (підвищаться ризики отруєння, зокрема, важкими металами; зменшиться доступу до якісної питної води; пошкодяться ґрунти, втратиться їх родючість тощо); по-друге, несе загрозу продовольчій безпеці населення України і світу; по-третє, зачіпає не одне покоління людей і, по-четверте, поширюється за межі території бойових дій, а отже, може мати транскордонний вплив, міжнародний масштаб»².

Основними положеннями аналізованої постанови є: 1) затвердження Порядку визначення шкоди та збитків – встановлення процедур для оцінювання та класифікації шкоди, завданої Україні; 2) розробка методик – зобов'язання міністерств та інших відомств розробити методики оцінювання шкоди відповідно до затвердженого Порядку; 3) збір та збереження інформації – необхідність систематичного збору даних про шкоду та збитки в рамках визначених напрямків; 4) проведення оцінки шкоди та збитків – право місцевих адміністрацій здійснювати оцінювання під час воєнного стану; 5) класифікація категорій шкоди – робота Міністерства юстиції з поданням пропозицій до міжнародного Реєстру збитків; 6) подання пропозицій до Реєстру збитків – зобов'язання Міністерства юстиції обробити і подати пропозиції щодо документів, які підтверджують шкоду, до

¹ Ващишин М. Юридичний механізм визначення екологічної шкоди та його особливості в умовах воєнної агресії Російської Федерації проти України. *Право України*. 2022. № 6. С. 55–68. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001430508> (дата звернення: 17.12.2024). С. 63.

² Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Формування еколого- й кліматично-правової політики в умовах російської військової агресії: нові доктринальні підходи. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-457-9>. С. 11.

Реєстру збитків¹. Останній, до речі, створений відповідно до Резолюції CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України»², до якої Україна приєдналася 08.11.2023³.

Разом з тим, жодним чином не применшуючи значення прийнятого акту, фахівці вказують і на низку наявних у ньому недоліків та неузгоджень, що не сприяє повноцінній реалізації всього механізму такої відповідальності на практиці, а саме: «... постанова не визначає конкретних механізмів фінансування відновлення екосистем, які б могли забезпечити ефективне і своєчасне відшкодування шкоди; немає визначених термінів для здійснення відшкодувань або встановлення порядку відповідальності сторін у випадку екологічних інцидентів; документ не містить детального опису процесів і витрат на відновлення екосистем, що ускладнює планування та алокацію ресурсів; попри важливість адаптації до кліматичних змін, постанова не включає оновленої стратегії або конкретних дій, спрямованих на зменшення впливу кліматичних змін на екосистеми в умовах воєнного стану; не зазначено, як буде здійснюватися екологічний контроль у районах бойових дій та у постраждалих зонах, що ставить під загрозу дотримання екологічних стандартів»⁴.

Отже, на виконання положень Постанови КМ України від 20.03.2022 № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» у сфері земельних відносин були

¹ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.07.2024).

² Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція CM/Res(2023)3, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 12.05.2023. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 18.02.2025).

³ Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 08.11.2023 № 3432-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3432-20#n4> (дата звернення: 11.07.2024).

⁴ Рубльова О. В. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. *Історико-правовий часопис*. 2024. Том 23. № 2. С. 75–81. С. 78; Рубльова О. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: воєнні виклики. «*PERSPECTIVES OF CONTEMPORARY SCIENCE: THEORY AND PRACTICE*» : Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції 13-15.01.2025 року, Львів, Україна. С. 1416-1420. С. 1417-1418; Новели земельного законодавства в умовах воєнного стану: адвокат Дмитро Навроцький. 13.06.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/noveli-zemelnogo-zakonodavstva-v-umovax-vojennoho-stanu-advokat-dmitro-navrockii> (дата звернення: 02.05.2024).

прийняті дві відповідні методики: 1) Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167 (визначає «порядок розрахунку розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам державами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами через забруднення ґрунтів, засмічення земель, допущених унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану внаслідок їх дій або бездіяльності на усіх землях України незалежно від їх категорій та форм власності й застосовується для визначення розміру такої шкоди»)¹ і 2) Методика визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 № 295 (визначає «процедуру визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії РФ, що включає втрати земельного фонду, а також пов'язану з ними упущену вигоду»)².

Таким чином, можемо констатувати, що «...відшкодування екологічної шкоди в умовах воєнного стану в нашій державі супроводжується відповідним нормативно-правовим регулюванням; держава в особі своїх органів досить оперативно реагує на потреби сьогодення. Водночас, вважаємо, наявні акти потребують більшої деталізації та подальших змін з урахуванням нових проблем, які виникають у сфері земельних відносин»³. Окрему увагу, на нашу думку, слід приділити регламентації

¹ Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 07.09.2024).

² Методика визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text> (дата звернення: 07.09.2024).

³ Рубльова О. В. Особливості нормативно-правового регулювання відшкодування екологічної шкоди у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Вип. 64 : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 12-13 вересня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2024. С. 113–116. С. 114–115.

експертиз¹ з метою визначення і подальшого відшкодування економічної та екологічної шкоди, завданої землі.

В контексті правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України слід звернути увагу й на таке. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, як фундаментальний акт, схвалений розпорядженням КМ України від 19.01.2022 № 70-р, донині не містить жодних норм стосовно відшкодування екологічної шкоди та заподіяних у сфері земельних відносин збитків з урахуванням особливостей запровадження в країні воєнного стану. Зважаючи на те, що Програма розроблена «... з метою реалізації державної політики України щодо забезпечення сталого розвитку землекористування, створення екологічно безпечних умов проживання населення і провадження господарської діяльності, захисту земель від виснаження, деградації та забруднення, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, збереження функцій ґрунтового покриву, збереження ландшафтного і біологічного різноманіття в умовах ринкового середовища та з урахуванням глобальної зміни клімату»² і її дія розрахована на десять років, вважаємо, вона потребує доповнення, зокрема стосовно визначення особливостей регламентації використання та охорони земель, а також відшкодування завданої їм у результаті військової агресії РФ економічної та екологічної шкоди, особливо з огляду на перспективи воєнного і післявоєнного відновлення України.

Підсумовуючи викладене, вважаємо необхідним окреслити й деякі інші першочергові завдання, які стоять перед нашою державою у розрізі проблематики юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин: 1) суттєвих доповнень, уточнень і конкретизації потребує чинна нормативно-правова база з питань юридичної відповідальності за екологічні

¹ Єрмоленко В. М., Мальчик О. М. Юридичні інструменти судового захисту рослин від шкоди, завданої російською федерацією. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 2. С. 209–214. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/issue/view/16759> (дата звернення: 11.11.2024). С. 210.

² Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.09.2024).

правопорушення земельного законодавства; 2) необхідним є розгляд можливості запровадження в Україні спеціальних екологічних судів для розгляду випадків вчинення екологічних правопорушень та призначення адекватних стягнень і відшкодувань за спричинену екологічну шкоду; 3) актуальним є введення обов'язкових екологічних аудитів для землекористувачів з метою забезпечення відповідності їх діяльності установленим екологічним нормам; 4) потребують розробки програми відновлення (фізичного і якісного) земельних та інших ресурсів під час дії та після скасування воєнного стану.

3.2. Світовий та зарубіжний досвід притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин і перспективи його застосування в Україні

Виклики сучасності, пов'язані з високими темпами індустріалізації, технологічного й промислового розвитку людства, супроводжуються закономірним зростанням негативного техногенного та антропологічного навантаження на стан навколишнього природного середовища й окремих природних ресурсів. Серед них особливого впливу різного характеру зазнає земля. Відтак, проблематика правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин на рівні кожної держави окремо та людства в цілому набуває все більшої актуальності.

Беззаперечним є твердження про те, що «Дієвість застосування інституту юридичної відповідальності за такі порушення передбачає не лише відповідне його національне правове закріплення, але й пошук і розробку нових та систематичне вдосконалення наявних юридичних механізмів охорони й захисту земель. Це, у свою чергу, потребує постійного, ретельного дослідження подібного досвіду правового регулювання цих питань у низці зарубіжних країн»¹. Більш того, ґрунтовного

¹ Рубльова О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. Креативний простір : електрон. наук. журн. 2025. № 27. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 61.

аналізу потребують міжнародно-правові та європейські акти з проблематики притягнення до юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин.

Як сучасна цивілізована держава, Україна підтримує і поділяє прийняті міжнародною спільнотою правила у сфері охорони та захисту довкілля, збереження й раціонального використання усіх природних ресурсів, у тому числі й земель. Практично всі вони тією чи іншою мірою закріплені у вітчизняному законодавстві. Серед основних актів міжнародного характеру, на які слід звернути увагу в рамках цього дослідження, слід виокремити як ті, що регламентують безпеку навколишнього природного середовища, так і ті, котрі присвячені земельним ресурсам, а саме: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права¹ від 16.12.1966, у якому передбачено, що «Всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань... Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування» (п. 2 ст. 1), держави повинні вживати необхідних заходів так, щоб «... досягти найбільш ефективного освоєння і використання природних ресурсів» (пп. «а» п. 2 ст. 11), «... права всіх народів повністю і вільно володіти і користуватися своїми природними багатствами та ресурсами» (ст. 25); Всесвітня Хартія природи від 01.01.1982 (передбачає покладення на всі держави відповідальності за збереження планети та її довкілля)²; Декларація з навколишнього середовища і розвитку, прийнята Конференцією ООН в Ріо-де-Жанейро 03.06.1992 (установлено, що з метою досягнення сталого розвитку захист довкілля повинен складати невід'ємну частину процесу розвитку й не може розглядатися у відриві від нього; обов'язок держав нести відповідальність перед іншими державами за діяльність на своїй території, якщо вона заподіює шкоду навколишньому природному середовищу в інших країнах, інформувати їх про техногенні і природні катастрофи, зміцнювати ефективність природоохоронного

¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 22.01.2025).

² Всесвітня хартія природи, прийнята 37-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН від 01.01.1982. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159404___159404 (дата звернення: 21.01.2025).

законодавства, сприяти недопущенню скоєння на території інших країн діяльності, котра може завдати серйозної шкоди довкіллю чи здоров'ю людей)¹, проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1 глобальні Цілі сталого розвитку до 2030 року² та ін.

Таким чином, за допомогою міжнародного співробітництва, шляхом прийняття загальних правил поведінки у взаємовідносинах між країнами у сфері охорони навколишнього природного середовища та його елементів, як влучно зазначають С. В. Совгіра, Т. М. Гензьора й В. Г. Гончаренко, було забезпечено «... зближенню на основі вироблених міжнародно-правових норм різних країн, їх внутрішнього ... законодавства, покликаного захищати навколишнє середовище»³.

Окрім названих, а також низки інших документів міжнародного характеру, на увагу заслуговують й акти ЄС з огляду на наданий Україні статус держави-кандидата у члени Європейського Союзу та зважаючи на перспективи набуття нею повноцінного членства. До ключових актів ЄС у сфері охорони довкілля та встановлення відповідальності за екологічні правопорушення різного характеру можна, наприклад, віднести: Директиву (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11.04.2024 про кримінально-правову охорону довкілля, яка замінює директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС⁴, Директива 2008/99/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19.11.2008 про кримінально-правову охорону довкілля⁵, Директива 2004/35 Європейського Парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року про

¹ Декларація з навколишнього середовища і розвитку, прийнята Конференцією ООН в Ріо-де-Жанейро 03.06.1992. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu92340> (дата звернення: 18.01.2025).

² Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 11.12.2024).

³ Совгіра С. В., Гензьора Т. М., Гончаренко В. Г. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного законодавства в галузі охорони навколишнього природного середовища. *Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ* / ред. кол. : В. М. Бровдій, Г. І. Денисик, І. М. Кобаса та ін. Умань : Видавець «Сочінський», 2015. С.12–19. С. 13.

⁴ Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203> (дата звернення: 17.12.2025).

⁵ Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. URL: <https://data.europa.eu/eli/dir/2008/99> (дата звернення: 17.12.2025).

екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків шкоди, завданої довкіллю¹ та деякі інші.

В останньому з названих документів хоча й не розкривається власне визначення поняття «екологічна відповідальність», однак ідеться про екологічну шкоду. Сам же зміст екологічної відповідальності визначається через мету й механізми такої відповідальності. До цілей екологічної відповідальності за правопорушення у сфері довкілля віднесено запобігання спричиненню екологічної шкоди (у разі існування загрози її спричинення), а також ліквідація негативних наслідків уже заподіяної екологічної шкоди.

Перші два акти мають за мету забезпечення вищого рівня охорони навколишнього природного середовища і визначення системи заходів для попередження й боротьби з екологічною злочинністю. Примітно, що в них встановлені певні критерії для визначення ступеня тяжкості окремих злочинів проти довкілля (у деяких джерелах їх називають еквівалентом екоциду, тобто при спричиненні значної шкоди навколишньому природному середовищу). Свідченням тяжкості подібних «кваліфікованих» правопорушень є передбачені за них санкції у вигляді позбавлення волі на кілька років.

Слід зауважити, що низка положень стосовно співпраці та взаємодії України та ЄС з питань охорони й безпеки навколишнього природного середовища були закладені в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 (далі – Угода про асоціацію)², ратифікованій Законом України від 16.09.2014³.

¹ Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. URL: <https://data.europa.eu/eli/dir/2004/35> (дата звернення: 17.12.2025).

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 20.12.2024).

³ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. Відом. Верхов. Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.

Зокрема, у Главі 6 «Навколишнє середовище» Угоди про асоціацію наявний ряд норм екологічного спрямування, зорієнтованих на спільні дії сторін у сфері забезпечення раціонального природокористування, безпеки й охорони довкілля, його якості. Окремі положення прямо чи опосередковано стосуються й земельних ресурсів. Крім іншого, в Угоді про асоціацію встановлено наступне¹: «Сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку... Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема, через покращення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави...» (ст. 360); «Співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, *inter alia*, у таких сферах:... е) управління відходами та ресурсами; ф) охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі); г) промислове забруднення і промислові загрози...» (ст. 361); «Співробітництво охоплює, *inter alia*, такі цілі: а) розвиток всеосяжної стратегії у сфері навколишнього середовища, яка включатиме заплановані інституційні реформи (з визначеними термінами) для забезпечення виконання і впровадження природоохоронного законодавства; розподіл повноважень природоохоронних органів на національному, регіональному та місцевому рівнях; процедури прийняття рішень та їх виконання; процедури сприяння інтеграції природоохоронної політики в інші сфери політики держави; ... б) розвиток галузевих стратегій в галузях... управління відходами та

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 20.12.2024).

ресурсами; захист природи; промислове забруднення та промислові аварії; ... адміністративну відповідальність...» (ст. 365) та ін.

Потрібно відмітити, що прийняттю Угоди про асоціацію передувало укладення низки інших національних нормативних актів, у яких чітко фіксувався обраний Україною євроінтеграційний вектор свого розвитку, що значною мірою і визначило напрями реформування національного законодавства з урахуванням потреби його адаптації до правил ЄС та закладалися правові основи до співробітництва з Європейським Союзом з питань навколишнього природного середовища.

В числі таких актів можна назвати: Постанову Верховної Ради України (далі – ВР України) від 02.07.1993 «Про основні напрями зовнішньої політики України» (наразі втратила чинність, одній у ній декларувалося, що «... Україна може і повинна стати впливовою світовою державою, здатною виконувати значну роль в забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі» та «... метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах»)¹, Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, затверджену Указом Президента України від 11.06.1998 № 615/98 (втратила чинність, однак серед напрямів інтеграційного процесу називалася адаптація законодавства України й поступове приведення його у відповідність із європейськими стандартами, у тому числі з питань навколишнього природного середовища)², Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджену Законом України від 18.03.2004³, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 (передбачає забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС)⁴, Базовий план адаптації екологічного законодавства

¹ Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 № 3360-XII (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> (дата звернення: 13.09.2024).

² Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, затверджена Указом Президента України від 11.06.1998 № 615/98 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 22.09.2024).

³ Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 19.01.2025).

⁴ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 16.12.2024).

України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації)¹ (передбачав систему заходів, спрямованих на наближення екологічного законодавства України до положень окремих директив ЄС з питань управління відходами і ресурсами та охорони природи), Постанову ВР України «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі» від 13.03.2014 № 874-VII², рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021 «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» (передбачалося «... забезпечити вжиття у 2021 році заходів щодо залучення міжнародних організацій до моніторингу стану навколишнього природного середовища і додержання вимог екологічної безпеки на тимчасово окупованих територіях України»)³ та деякі інші.

Таким чином, Україна дотримується чіткості у своєму співробітництві з ЄС, у тому числі у сферах охорони і безпеки довкілля та окремих природних ресурсів та послідовно здійснює адаптацію свого законодавства до європейських норм. Однак в силу багатьох об'єктивних та суб'єктивних причин в останні роки цей процес дещо пригальмувався, а тому потребує об'єднання зусиль держави й суспільства щодо його активізації.

Окрім світового та європейського рівнів, корисним з позицій можливої імплементації в національне законодавство є й досвід окремих країн з питань раціонального використання й охорони навколишнього середовища, а також щодо юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин.

¹ Базовий план адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації), затверджений наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 17.12.2012 № 659. URL: http://www.leonorm.com.ua/P/NL_DOC/UA/201201/Nak659.htm (дата звернення: 18.12.2024).

² Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі : Постанова Верховної Ради України від 13.03.2014 № 874-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text> (дата звернення: 11.04.2020).

³ Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021, введене в дію Указом Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення: 20.05.2021).

Звичайно, юридична відповідальність за екологічні правопорушення земельного законодавства у зарубіжних країнах регламентується по-різному та передбачається нормами різних галузей права – земельного, екологічного, природоохоронного, кримінального, адміністративного, цивільного. Наприклад, у ст. L161-1 Кодексу з охорони навколишнього середовища Франції встановлена відповідальність за забруднення ґрунтів та за наслідки такого забруднення для здоров'я людини; також тут у ст. L541-32 передбачені суттєві обмеження з приводу захоронення відходів на сільськогосподарських угіддях¹.

Досить специфічним у плані відповідальності у сфері земельних відносин є досвід Чеської Республіки: згідно з нормами закону про охорону земель республіки до тих землевласників, які змінюють цільове використання сільськогосподарських земель (угідь), застосовуються штрафи, проте їх розмір настільки незначний, що часто це не стає перешкодою для землевласників².

Перспективною з позицій можливого запровадження в Україні (принаймні, наближення) є регламентація і розміри грошових стягнень за порушення вимог екологічного законодавства юридичними особами при здійсненні ними своєї діяльності. Наприклад, у Республіці Хорватія національним законодавством передбачено відповідальність у розмірі від 9 тис. до 27 тис. євро за провадження діяльності без наявності документа дозвільного характеру³.

Серйозні санкції за порушення земельного законодавства передбачаються й в екологічному законодавстві Бельгії. В цій країні до земельних правопорушень віднесені такі, як невиконання землевласниками покладених на них обов'язків стосовно охорони ґрунтів, неповідомлення землевласників про забруднення земель і невиконання установлених заходів боротьби із забрудненням (під останнім, до речі, розуміється наявність у ґрунті речовин, котрі можуть нести загрозу його якості). Загалом же екологічні правопорушення у бельгійському законодавстві

¹ Живова Ю. В. Зарубіжний досвід у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями у земельних відносинах. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2023. № 65. С. 70–73. С. 70-71.

² Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с. С. 573.

³ Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с. С. 186.

передбачають чотири категорії злочинів, які, залежно від ступеня їх тяжкості, тягнуть за собою застосування санкцій. Останні варіюються у таких межах: позбавлення волі строком на 10-15 років, штраф від 100 тис. до 10 млн євро, штраф від 1 до 1 тис. євро¹.

Законодавством цієї ж країни передбачена можливість притягнення до кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди як результату затоплення земельної ділянки, яка належить іншій особі, вчинене зі злісних чи обманних спонукань (ст. 549 Кримінального кодексу), а ст. 550 встановлена відповідальність осіб, які користуються млинами, заводами, за затоплення доріг чи земельних ділянок через підвищення рівня зливу вод².

У кримінальному законодавстві США встановлена відповідальність за заподіяння шкоди земельним ресурсам та відносинам з їх обігу та використання. Примітно, що притягнення до відповідальності за подібні діяння відбувається з урахуванням того, що шкода заподіюється не тільки визначеним, конкретним особам, а всьому населенню, враховуючи й майбутні покоління³. Вважаємо, що такий підхід законодавця повністю відповідає загальновизнаним міжнародною спільнотою глобальним Цілям сталого розвитку та заслуговує на його можливе запозичення й Україною.

В окремих штатах США встановлена заборона нецільового використання сільськогосподарських угідь. Однак показовим з цього приводу є той факт, що таке використання все ж є можливим «... у виняткових випадках за умови, що немає іншої можливості розміщення об'єкта або ведення діяльності, і буде вжито всіх необхідних заходів для запобігання або зведення до мінімуму негативного екологічного ефекту. У цьому ж законі встановлено кримінальну відповідальність у вигляді штрафу в розмірі не більше 500 дол. чи позбавлення волі на строк до двох років за кожний день учинення протиправної діяльності, починаючи з дня виявлення

¹ Живова Ю. В. Зарубіжний досвід у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями у земельних відносинах. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2023. № 65. С. 70–73. С. 70-71. С. 71.

² Семенишина-Фіголь Б. М. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. Вип. 1 (36). С. 65–70. С. 65.

³ Там само. С. 66.

порушення, чи те й інше одночасно»¹. І цей досвід, на нашу думку, може бути використаний у нашій державі з огляду на досить значну кількість вчинюваних екологічних порушень земельного законодавства саме у зв'язку з нецільовим використанням земель сільськогосподарського призначення.

Наведеними прикладами практика зарубіжного правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства не обмежується. Проте, керуючись положеннями ч. 2 ст. 211 ЗК України («законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства»)², вважаємо, що той досвід, який дав позитивний результат в іншій країні, обов'язково має бути досліджений в нашій державі в контексті перспектив його запозичення та імплементації у національне правове поле.

¹ Там само. С. 66.

² Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження сформульовано теоретичні положення, висновки та пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні:

1. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні – невід’ємний інструмент для забезпечення цивілізованого, гармонійного та екобезпечного функціонування сучасного суспільства загалом та кожної особи в ньому зокрема. Українські реалії сьогодення характеризуються катастрофічним рівнем загострення глобальних проблем людства екологічного характеру, поглиблених наслідками повномасштабного вторгнення рф в нашу країну, що виносить на передній план проблематику науково-теоретичного осмислення, розвитку й удосконалення правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства, а також практики її застосування, з метою воєнного та післявоєнного відновлення України і стану її земельних ресурсів, стабілізації екологічної ситуації, мінімізації, усунення і відшкодування шкоди та збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу й усім природнім ресурсам, передусім землі як основному національному багатству.

2. Юридичну відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин можна визначити як вид юридичної відповідальності, що є комплексним правовим інститутом, який спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів і застосовується відповідними уповноваженими суб’єктами, наділеними владною компетенцією, полягає в обов’язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру як результату вчиненого чи вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин (а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності),

здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності з урахуванням специфіки об'єкта посягання (земля як природний ресурс та об'єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель і є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі й суспільстві належного правопорядку в означених сферах.

3. Дослідження негативної (ретроспективної або охоронної) юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин дозволяє виокремити такі її ознаки: 1) обов'язково спирається на державний примус у формі каральних і правовідновлюючих (компенсаційних) засобів; 2) полягає в обов'язку особи понести негативні для себе наслідки особистого, майнового чи іншого характеру (тобто нести покарання, що виступає як новий, додатковий юридичний обов'язок, якого не було до вчинення правопорушення); 3) є результатом вчиненого чи вчинюваного екологічного правопорушення у сфері земельних відносин, а саме таке правопорушення є фактичною підставою для притягнення до відповідальності; 4) застосовується відповідними уповноваженими суб'єктами, наділеними владною компетенцією; 5) здійснюється у випадках, передбачених законом, у ході правозастосовної діяльності; 6) є комплексним правовим інститутом; 7) об'єктом посягання є такий природний ресурс як земля (об'єкт правової охорони); стосується правопорушень, вчинених стосовно усіх без винятку категорій земель; 8) є правовим засобом забезпечення дотримання екологічного й земельного законодавства, відповідних прав фізичних та юридичних осіб, а також підтримання в державі та суспільстві належного правопорядку в означених сферах.

4. До основних функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин (як напрямів цільового впливу даного інституту на поведінку суб'єктів з метою досягнення юридичних і загальносоціальних результатів, за допомогою яких розкривається зміст, призначення і правова природа такої відповідальності) слід віднести такі:

1) відновлювально-компенсаційна; 2) превентивна (попереджувальна, профілактична); 3) виховна; 4) стимулююча; 5) каральна (репресивна, штрафна); 6) охоронна.

На основі узагальнення наукових підходів до розуміння відновлювальної та компенсаційної функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин пропонується формулювати її як «відновлювально-компенсаційну», що відображатиме юридичну природу, сутність і зміст даної функції та чітко вказуватиме на обидва її складові елементи – «компенсація» та «відновлення (повернення до природного стану)».

Обґрунтовується недоцільність виокремлення як самостійних окремих функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, а саме: а) психологічної – з тих міркувань, що вплив на психологічний стан правопорушників та інших суб'єктів більшою мірою є інструментом (засобом, способом), за допомогою якого реалізуються превентивна (попереджувальна), виховна та стимулююча функції; б) організаційної – створення уповноважених суб'єктів, наділених владною компетенцією, та притягнення ними до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, не можна назвати функцією юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин, це швидше організаційна, інституційно-функціональна передумова для забезпечення законності притягнення до відповідальності; в) політичної як «відображення державної політики в природоохоронній сфері» – оскільки державна політика як в природоохоронній сфері в цілому, так й у сфері охорони земельних ресурсів, знаходить свій прояв у всіх решти функціях: каральній (репресивній, штрафній), відновлювально-компенсаційній, превентивній (попереджувальній, профілактичній), виховній та ін.

5. Підставами юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні є правова (юридична, нормативна) – існування правової норми, якою забороняється певна поведінка та встановлюються визначені санкції, та фактична – факт вчинення правопорушення. При цьому потрібно

розмежовувати підстави настання і підстави притягнення до негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: до перших слід відносити правову (юридичну, нормативну) та фактичну. До других у складі правової (юридичної, нормативної) підстави потрібно додавати процесуальну підставу – наявність правозастосовного акта, тобто акта компетентного органу, наділеного владними повноваженнями, на підставі якого настає юридична відповідальність, визначається вид і міра державного впливу на правопорушника.

6. Існуючу в доктрині земельного права класифікацію земельних правопорушень залежно від конкретного виду об'єктів (дві групи земельних правопорушень: 1) власне земельні правопорушення та 2) земельні правопорушення екологічної спрямованості) доповнити ще однією групою – земельні правопорушення, які зазвичай не мають екологічного спрямування, однак потенційно можуть його набути. До цієї групи варто віднести такі види земельних правопорушень: 1) використання земельних ділянок не за цільовим призначенням; 2) приховування або перекручення відомостей про стан екологічної, зокрема радіаційної обстановки; 3) відхилення або невчасне виконання вимог органів державного контролю за використанням і охороною земель з усунення порушень земельного законодавства.

7. Пропонується сформулювати визначення поняття «екологічне правопорушення у сфері земельних відносин» таким чином: це протиправне, винне, екологічно небезпечне (носить характер суспільно шкідливого чи суспільно небезпечного) діяння (дія або бездіяльність), що посягає на правовий режим землі (земельної ділянки, її частини), установлений порядок володіння, користування і розпорядження нею, спричиняє шкоду або створює реальну загрозу її заподіяння, і яке тягне за собою настання юридичної відповідальності.

8. Юридичний склад екологічних правопорушень у сфері земельних відносин являє собою систему (сукупність) основних об'єктивних (об'єкт і об'єктивна

сторона) та суб'єктивних (суб'єкт і суб'єктивна сторона) ознак, які дозволяють кваліфікувати (характеризують) конкретне діяння як таке.

Елементи юридичного складу екологічного правопорушення у сфері земельних відносин мають свої особливості, зумовлені специфікою даного виду порушень, та проявляються в такому: а) визначення об'єкта екологічних правопорушень земельного законодавства обумовлене складністю суспільних відносин, на які здійснюється посягання – вони пов'язані з існуючими земельним та екологічним правопорядками одночасно; б) об'єктивна сторона включає протиправне, екологічно спрямоване діяння (дію чи бездіяльність), шкоду (економічну та екологічну) і причинно-наслідковий зв'язок між діяннями та шкодою. Унікальність шкоди полягає у тому, що вона завдається не лише конкретному власнику (землекористувачу, у тому числі орендареві), але й усьому суспільству, а її дія може стати очевидною не одразу, а через багато років і навіть десятиліть; в) суб'єктами правопорушення є фізичні особи (загальні та спеціальні суб'єкти), юридичні особи, держава; г) суб'єктивна сторона включає обов'язковий елемент – вину у формі умислу (прямого чи непрямого) або необережності (самовпевненості чи недбалості), факультативні (необов'язкові) елементи – мету й мотив, які можуть набувати характеру обов'язкових за умови, якщо прямо передбачені у диспозиції відповідної норми, а також екологічний ризик.

9. Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин стимулює правопорушників до належного виконання ними своїх трудових обов'язків, пов'язаних із дотриманням норм екологічного законодавства, охорони та збереження земельних ресурсів як складової навколишнього природного середовища, вимог щодо забезпечення екологічної безпеки тощо, сприяє покращенню їх трудової дисципліни і запобіганню вчинення ними дисциплінарних проступків.

Специфіка цього виду відповідальності зумовлена наявністю потрібного об'єкта посягання: протиправність діяння має передбачатися одночасно нормами трудового, земельного та екологічного права.

До основних ознак дисциплінарної відповідальності за вчинення екологічних правопорушень земельного законодавства належать такі: 1) вона настає тільки за порушення, скоєні працівником у процесі виконання ним своїх трудових обов'язків, визначених у трудовому договорі (контракті), правилах внутрішнього трудового розпорядку, статутах і положення про дисципліну; 2) застосовується у випадках, передбачених чинним законодавством, шляхом накладення дисциплінарних стягнень; 3) її підставою є невиконання або ж неналежне виконання працівником своїх обов'язків, а протиправність вчиненого працівником діяння повинна передбачатися одночасно нормами трудового, земельного та екологічного права; 4) застосовується уповноваженим суб'єктом – органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження, призначення на посаду) працівника або органом, вищестоящим у порядку підлеглості щодо названих органів.

10. Особливості адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства зумовлюються каральним характером цього виду юридичної відповідальності, специфікою суб'єктів деліктних правовідносин, об'єкта посягання у юридичному складі правопорушень і застосовуваних за їх вчинення стягнень.

Пропонується збільшити розміри штрафів як адміністративних стягнень за вчинення екологічних правопорушень земельного законодавства загалом та за скоєння їх у період дії воєнного стану зокрема.

11. При визначенні відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Особливій частині КК України пропонується конструювати кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень з урахуванням темпоральних (часових) і просторових критерії спрочиненої екологічної шкоди та її наслідків.

12. Цивільна відповідальність за екологічні правопорушення земельного законодавства, як окремий вид юридичної відповідальності, являє собою механізм відшкодування шкоди (еколого-економічної, моральної, іншої), спрочиненої навколишньому природному середовищу в цілому та земельним ресурсам зокрема.

Її зміст передбачає поєднання норм і механізмів трьох галузей права: цивільного, екологічного та земельного.

Стосовно екологічних правопорушень у сфері земельних відносин цивільна відповідальність характеризується специфічними ознаками, зумовленими особливостями методів обчислення (розрахунку) й доказування шкоди, обов'язком відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі незалежно від притягнення суб'єкта до інших видів юридичної відповідальності, наявністю можливості компенсації шкоди, яка заподіюється життю та здоров'ю фізичних осіб, а також моральної шкоди.

13.3 метою забезпечення ефективності юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України розробити й закріпити у вітчизняному правовому полі відповідний інституційний механізм (спеціалізовані екологічні суди), проведення обов'язкових екологічних аудитів (експертиз), комплексні програми для відновлення пошкоджених і забруднених земель, більш чіткі методики розрахунків економічної та екологічної шкоди з дієвим механізмом їх реалізації.

14. На підставі аналізу світового і європейського правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин пропонується активізувати адаптацію вітчизняного законодавства з цих питань до підходів ЄС в частині удосконалення понятійно-категоріального апарату (визначення понять «екологічна шкода», «екологічна відповідальність»). З урахуванням досвіду зарубіжних країн доцільно розглянути питання про перегляд застосовуваних заходів впливу адміністративного та кримінального характеру на правопорушників з метою їх посилення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. URL: <https://data.europa.eu/eli/dir/2004/35> (дата звернення: 17.12.2025).
2. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. URL: <https://data.europa.eu/eli/dir/2008/99> (дата звернення: 17.12.2025).
3. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203> (дата звернення: 17.12.2025).
4. Dolynska M., Yarmol L., Ilkiv N., Butynska R., Masin V. Theoretical and legal aspects of the regulation of environmental and land legal relations in the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2023. № 2. P. 118–124. URL: <https://nvngu.in.ua/index.php/en/archive/on-the-issues/1893-2023/content-2-2023/6544-118> (дата звернення: 11.08.2024).
5. Legal aspects of postwar reconstruction and development of the state (Ukrainian experience) / Shevchuk, L., Dukhnevych, A., Karpinska, N., Starchuk, O., & Vozniuk, N. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41. Núm. 77. P. 126–143. URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.09> (дата звернення: 11.10.2024).
6. Shevchuk L. Environmental rights of citizens and legal safeguards for their protection: challenges for the future. *Futurity Economics & Law*. 2021. №2 (1). P. 4–12. URL: <https://www.futurity-econlaw.com/index.php/FEL/article/view/9> (дата звернення: 18.12.2024).
7. Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій в схемах: Загальна частина : навч. посіб. для юрид. фак. вузів. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.

8. Антонюк У. В. Захист екологічних прав в Україні в умовах військової агресії. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 42–47. URL: http://pdu?journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/6.pdf (дата звернення: 18.06.2024).

9. Базовий план адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації), затверджений наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 17.12.2012 № 659. URL: http://www.leonorm.com.ua/P/NL_DOC/UA/201201/Nak659.htm (дата звернення: 18.12.2024).

10. Бахур О. В. Особливості земельних та екологічних правовідносин в умовах воєнного стану. *Академічні візії*. 2023. № 22. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/616/558> (дата звернення: 10.06.2024).

11. Берlach А. І. Проблеми юридичної відповідальності за нераціональне використання землі в сільському господарстві України. *Землевпорядний вісник*. 1998. № 4. С. 21–23.

12. Білозьоров Є. Юридична відповідальність як передумови правомірної поведінки особи: теоретичні аспекти. *Право України*. 2006. № 1. С. 50–54.

13. Богданов А. П. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 4. С. 65–69.

14. Бойчук А. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 209–222.

15. Бойчук А. Ю. Правове забезпечення функцій юридичної відповідальності за злочини проти довкілля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. № 17. Т. 1. С. 67–70.

16. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення в природоохоронній сфері: теоретико-методологічні проблеми. *Lex Portus*. 2018. № 5 (13). С. 126–140.

17. Ващишин М. Юридичний механізм визначення екологічної шкоди та його особливості в умовах воєнної агресії Російської Федерації проти України. *Право України*. 2022. № 6. С. 55–68. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001430508> (дата звернення: 17.12.2024).

18. Взаємодія громадськості з органами державної влади в екологічній сфері: оцінка сучасного стану. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1435/> (дата звернення: 17.08.2024).

19. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : колект. моногр. Серія «Про українське право» / За заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 446 с.

20. Веклич О. О. Базові інноваційні підходи до формування компенсаційного механізму відшкодування збитків від погіршення/знищення екосистемних послуг. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2019. № 5. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2019/3.pdf (дата звернення: 13.08.2024).

21. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій. Київ : Атіка, 2005. 624 с

22. Всесвітня хартія природи, прийнята 37-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН від 01.01.1982. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159404___159404 (дата звернення: 21.01.2025).

23. Галагуза А. В. Настання та притягнення до юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства: практична необхідність у визначенні. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 381–388.

24. Галагуза А. Деякі проблемні аспекти земельно-правової відповідальності. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 146–149.

25. Германов О. П. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 185 с.

26. Германов О. П. Характеристика юридичного складу правопорушень у сфері земельних відносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 3. С. 42–50.

27. Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Формування еколого- й кліматично-правової політики в умовах російської військової агресії: нові доктринальні підходи. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-457-9>.

28. Гетьман А. П. Юридична відповідальність в екологічному законодавстві: проблеми становлення та розвитку / Проблеми правової відповідальності : монографія / За ред.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, В. І. Борисова. Харків, 2014. С. 235–256.

29. Глян Т. Д. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2023. № 29. С. 90–93. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/07.07.2023/17> (дата звернення: 26.01.2025).

30. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

31. Гоштинар С. Проблеми адміністративної відповідальності за земельні правопорушення в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. Вип. 2. С. 48–51.

32. Грещук Г. І. Правове регулювання контролю та юридичної відповідальності у сфері використання та охорони земель в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 63–71.

33. Губарєв С. В. Юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 74–76.

34. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 11-18 травня 2022 року. Офіційний вебсайт Міністерства захисту довкілля та

природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39218.html> (дата звернення 23.07.2024).

35. Дейнега М. А. Цивільно-правова відповідальність за правопорушення у сфері меліорації земель сільськогосподарського призначення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 96–106.

36. Декларація з навколишнього середовища і розвитку, прийнята Конференцією ООН в Ріо-де-Жанейро 03.06.1992. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu92340> (дата звернення: 18.01.2025).

37. Декларація про державний суверенітет України : Декларація від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 22.07.2024).

38. Демчук А. М., Ленгер Я. І. Адміністративна та кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. *Нове українське право*. 2024. Вип. 5. С. 60–65.

39. Денисюк І. Суб'єкти екологічних адміністративних правопорушень: поняття та види. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 8. С. 99–102. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/8/21.pdf> (дата звернення: 27.06.2024).

40. Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 17.02.2025).

41. ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/>.

42. Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2013. 432 с.

43. Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навч. посіб. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, Г. В. Анісімова та ін. Харків : Одиссей, 2008. 480 с.

44. Екологічне право України : підруч. / За ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків : Право, 2005. – 374 с.

45. Єрмоленко В. М., Мальчик О. М. Юридичні інструменти судового захисту рослин від шкоди, завданої російською федерацією. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 2. С. 209–214. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/issue/view/16759> (дата звернення: 11.11.2024).

46. Єфімов О. Адміністративна відповідальність посадових осіб та підприємців. *Бухгалтерія*. 2014. № 1-2 (1092-1093). 13 січ. С. 74–78. URL: <http://yefimov.com.ua/?p=1066> (дата звернення: 13.04.2024).

47. Живова Ю. В. Зарубіжний досвід у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями у земельних відносинах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2023. № 65. С. 70–73.

48. Жидан О. С. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони та використання боліт в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 51–54.

49. Забезпечення екологічної безпеки : курс лекцій / Укладач : М. В. Сарапіна. Харків : НУЦЗУ, 2015. 195 с.

50. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

51. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 19.01.2025).

52. Земельне право : навч. посіб. / О. Г. Боднарчук, К. М. Васьківська, А. П. Гаврилішин. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 446 с.

53. Земельне право України : підруч. / За ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. Київ : Істина, 2009. 600 с.

54. Земельне право : підруч. / О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк ; за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут

права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с.

55. Земельне право : підруч. 3-тє вид., доп. і перероб.; за ред. М. В. Шульги. Харків : Юрайт, 2023. 592 с.

56. Земельне право України : навч. посіб. для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 238 с.

57. Земельне право України : підруч. / Кер. авт. кол. М. В. Шульга М. В. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.

58. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

59. Каленіченко Л. І. Загальнотеоретична характеристика підстав юридичної відповідальності. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 20–24.

60. Каракаш І. І. Види юридичної відповідальності та особливості їх застосування за порушення природноресурсового й екологічного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 430–442.

61. Карташов М. С. Особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 12/4. С. 29–32. URL: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/573> (дата звернення: 15.04.2024).

62. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти. Львів : Новий Світ-2000, 2003. 584 с.

63. Кир'янова В. О., Матвієнко Є. І., Ярошенко А. С. Особливості юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 131–134.

64. Книш В. І. Особливості адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 68–71.

65. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 352 с.

66. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

67. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

68. Комлик В. В. Склад правопорушення: теоретичні підходи та практичні виміри : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 40 с. URL: <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/sklad-pravoporushennya-teoretichni-pidkhodi-ta-praktichni-vimiri> (дата звернення: 08.10.2024).

69. Кондратенко Д. Ю., Сіпко В. С. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 265–267. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/61.pdf (дата звернення: 04.03.2025).

70. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.

71. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

72. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.09.2024).

73. Корнєєв Ю. В. Земельне право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 200 с.

74. Корнєєв Ю. В., Садовський М. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (34). С. 13–17.

75. Костицький В. В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. *Про українське право*. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за заг. ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 312–322.

76. Кохан Н. В. Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення. *Екологічне право України*. 2016. № 3-4. С. 43–48.

77. Краснова М. В. Екологічна відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу у контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Право України*. 2007. № 3. С. 146–151.

78. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Загальна частина : підручник. Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2021. 190 с.

79. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Спеціальна та Особлива частини : підручник. Київ : НУБіП України, 2023. 278 с.

80. Краснова М. В. Методи підрахунку шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, та їх правові засад. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 2. С. 66–70.

81. Краснова М. В. Проблеми визначення поняття екологічної відповідальності за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1 (37). С. 216–222.

82. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти. Монографія. Київ : НУБіП України, 2017. 589 с.

83. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

84. Куц В. Сучасні уявлення щодо змісту окремих об'єктивних ознак складу злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2 (14). С. 102–108. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf> (дата звернення: 08.11.2024).

85. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права. Навч. посіб. Київ : «Юрисконсульт», 2006. 355 с.

86. Літошенко О. С. Окремі аспекти політико-правового забезпечення реформування земельних відносин в Україні. *Історико-політичні студії*. 2016. № 2. С. 102–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2016_2_13 (дата звернення: 03.03.2025).

87. Малишко М. І. Екологічне право України : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2001. 392 с.

88. Малишко М. І. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. Київ : УНА, 2001. 28 с.

89. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27.10.1997 № 171 (у редакції наказу Мінприроди від 04.04.2007 № 149). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98#Text> (дата звернення: 12.01.2025).

90. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 07.09.2024).

91. Методика визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text> (дата звернення: 07.09.2024).

92. Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання, затверджена постановою КМ України від 25.07.2007 № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.01.2025).

93. Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, затверджена постановою КМ України від 15.02.2002 № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.01.2025).

94. Миколаєць В. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2022. № 1-2. С. 40–45. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2022/1-2/7.pdf> (дата звернення: 19.12.2024).

95. Микулець Ю. В. Правові аспекти вимоги компенсацій екологічної шкоди внаслідок війни рф в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (63). С. 23–29.

96. Мироненко В. П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 24–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_6_3 (дата звернення: 04.06.2024).

97. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 22.01.2025).

98. Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2009. 24 с.

99. Мілімко Л. Особливості адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1 (145). С. 35–38.

100. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с.

101. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 38 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/movchan-r.o.-kriminalna-vidpovidalnist-za-zlochini-u-sferi-zemelnih-vidnosin_a.pdf (дата звернення: 06.09.2024).

102. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.

103. Мороз О. Т., Клименко В. О., Бедунков Г. В. Специфіка цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Вісник НУВГП. Серія «Сільськогосподарські науки»*. 2021. Вип. 4 (96). С. 80–92.

104. Найда Д. І. Юридична відповідальність за порушення вимог використання й охорони штучно створених земельних ділянок на землях водного фонду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 214–217.

105. Новели земельного законодавства в умовах воєнного стану: адвокат Дмитро Навроцький. 13.06.2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/noveli-zemelnogo-zakonodavstva-v-umovax-vojenного-stanu-advokat-dmitro-navrockii> (дата звернення: 02.05.2024).

106. Носік В. В. Законодавче забезпечення права на доступ до використання сільськогосподарських земель в умовах воєнного стану як передумова продовольчої безпеки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу* : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн / офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2022. С. 30–33. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u348/zbirka_1.pdf (дата звернення 05.10.2024).

107. Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с.

108. Оверковська Т. Особливості цивільно-правової відповідальності у сфері охорони земель від забруднення та псування. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 68–71.

109. Окерешко М. В. Поняття і склад адміністративного правопорушення вчиненого лікарем у сфері охорони здоров'я населення. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 80–84.

110. Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 829–833. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19067/1/829-833.pdf> (дата звернення: 09.02.2025).

111. Омельчук О. Природа та війна: як військове вторгнення росії впливає на довкілля України. Центр екологічних ініціатив «Екодія». URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda?ta?vijna.html> (дата звернення: 17.01.2025).

112. Палій Н. І. Відповідальність за порушення законодавчих вимог щодо використання та охорони земель рекреаційного призначення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 46. С. 314–318.

113. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 11.12.2024).

114. Петлюк Ю. С. Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення: окремі правові аспекти. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3(25). С. 192–193.

115. Петков В. П., Комар А. Ю. Земельні правопорушення: розмежування кримінальної, адміністративної і дисциплінарної відповідальності. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2024. № 1 (15). С. 158–174.

116. Підстави для притягнення і звільнення від юридичної відповідальності / Теорія держави та права (Лекції). URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4408-pdstavi-dlya-prityagnennya-zvlnennya-vd-yuridichnoyi-vdpovdalnost.html> (дата звернення: 17.02.2025).

117. Поклонська О. Ю., Мамчур М. І. Відповідальність за порушення норм земельного законодавства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3 (28). Т. 2. С. 3–7.

118. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : Рішення Ради національної безпеки і

оборони України від 23.03.2021, введене в дію Указом Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення: 20.05.2021).

119. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.10.2024).

120. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 10.10.2022 № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text> (дата звернення: 09.02.2025).

121. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 03.09.2024).

122. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція CM/Res(2023)3, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 12.05.2023. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents> (дата звернення: 18.02.2025).

123. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003 № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

124. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 18.01.2025).

125. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 16.12.2024).

126. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів

України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.07.2024).

127. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 05.09.2024).

128. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 № 3360-XII (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> (дата звернення: 13.09.2024).

129. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

130. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 09.03.2024).

131. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

132. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі : Постанова Верховної Ради України від 13.03.2014 № 874-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/874-18#Text> (дата звернення: 11.04.2020).

133. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04#Text> (дата звернення: 04.02.2025).

134. Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 08.11.2023 № 3432-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3432-20#n4> (дата звернення: 11.07.2024).

135. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. Відом. Верхов. Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.

136. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2021 № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 21.01.2025).

137. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 02.05.2023 № 3077-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text> (дата звернення: 21.01.2025).

138. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

139. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 11.12.2024).

140. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) : рішення від 30.05.2001 № 7-рп/2001 у справі № 1-22/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text> (дата звернення: 09.09.2024).

141. Рубльова О. В. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: деякі питання. *Соціально-гуманітарний вісник* : збірник наукових праць. 2025. Вип. 52. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 38–39.

142. Рубльова О. В. До питання кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XXI Міжнар. наук.-практ. конф.,

Луцьк, 13-14 вересня 2024 р. / Уклад. Джурак Л. М. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 69–71.

143. Рубльова О. В. Екологічні права людини крізь призму екологічного правопорушення у сфері земельних відносин. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 8 груд. 2024 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 146–148.

144. Рубльова О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. *Креативний простір* : електрон. наук. журн. 2025. № 27. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 61.

145. Рубльова О. В. Особливості нормативно-правового регулювання відшкодування екологічної шкоди у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Вип. 64 : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 вересня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2024. С. 113–116.

146. Рубльова О. В. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 174–179.

147. Рубльова О. В. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. *Історико-правовий часопис*. 2024. Том 23. № 2. С. 75–81.

148. Рубльова О. В. Теоретико-правові засади юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Advanced top technology* : електрон. наук. журн. 2025. № 8. Харків: СГ НТМ «Новий курс». С. 34.

149. Рубльова О. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: воєнні виклики. *«PERSPECTIVES OF*

CONTEMPORARY SCIENCE: THEORY AND PRACTICE» : Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції 13-15.01.2025 року, Львів, Україна. С. 1416-1420.

150. Рубльова О. В. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 221–224. URL: http://lsej.org.ua/12_2024/49.pdf (дата звернення: 07.02.2025).

151. Рябець К. А. Екологічне право України: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 438 с.

152. Самородов А. С. Відповідальність посадових осіб місцевих державних адміністрацій за порушення у сфері земельних відносин. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 1 (9). 12 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_16 (дата звернення: 29.08.2024).

153. Самотуга А. В. Конспект лекцій з дисципліни «Конституційно-правова відповідальність». Дніпро, 2019. 244 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/z/zl18.1.pdf> (дата звернення: 25.11.2024).

154. Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. Теоретичні аспекти знань про склад правопорушення та їх практичне значення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 56–60. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32375/1/%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%90%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%20%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%9D%D0%AC%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%20%D0%A1%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94.pdf> (дата звернення: 03.02.2025).

155. Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 216 с.

156. Семенишина-Фіголь Б. М. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 1 (36). С. 65–70.
157. Середюк В. Функції юридичної відповідальності в правовій науці України та Польщі. *Соціологія права*. 2011. № 2. 5 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39602/14-Serediuk.pdf> (дата звернення: 13.09.2024).
158. Сірант М. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди у Європейському Союзі та в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 14. С. 76–84.
159. Сірант М. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. *Національний юридичний журнал: Теорія і Практика*. 2020. № 1. С. 161–166. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/1/36.pdf> (дата звернення: 06.09.2024).
160. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2001. 656 с.
161. Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В. Господарське право України. Загальна частина : підруч. / За заг. ред. Г. В. Смолина. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 484 с.
162. Совгіра С. В., Гензьора Т. М., Гончаренко В. Г. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного законодавства в галузі охорони навколишнього природного середовища. *Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ* / ред. кол. : В. М. Бровдій, Г. І. Денисик, І. М. Кобаса та ін. Умань : Видавець «Сочінський», 2015. С.12–19.
163. Справа № 133/2002/16-ц від 05.03.2020. Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88103217> (дата звернення: 06.03.2025).
164. Справа № 916/1998/19 від 14.07.2020. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90465543> (дата звернення: 11.02.2025).

165. Справа № 904/8925/21 від 22.12.2021. Господарський суд Дніпропетровської області. YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102262443/> (дата звернення: 11.02.2025).

166. Справа № 420/18905/2 від 04.11.2022. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107123236> (дата звернення: 06.03.2025).

167. Статут про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.2000 № 1540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.02.2025).

168. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, затверджена Указом Президента України від 11.06.1998 № 615/98 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 22.09.2024).

169. Стрілець Р. Екологічні наслідки війни в Україні. *Українська правда*. 2022. 22 черв. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 11.06.2024).

170. Стукаленко О. В. Адміністративна відповідальність за порушення норм земельного законодавства (матеріальний і процесуальний аспекти). *Правова держава*. 2002. № 5. С. 193–198.

171. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

172. Теорія держави та права : підруч. За заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.

173. Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10–15. URL: https://universum.lviv.ua/previous-site/archive/journal/2003/tytova_3.html (дата звернення: 30.01.2025).

174. Тищенко Г. В. Екологічне право : навч. посіб. Київ : Юмана, 2001. 256 с.

175. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

176. Трудове право України : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. і доп. / За ред. П. Д. Пилипенка. Київ : Істина, 2007. 208 с.

177. Трудове право України : навч. посіб. / За ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с.

178. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 20.12.2024).

179. Федорчак І. В. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності у сфері земельних правовідносин. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 4. С. 136–138. С. 126.

180. Федосєєв П. М., Бальжик І. А., Тодорова М. П. Теоретичні та практичні проблеми застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право. 2023. № 15. С. 25–29. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/325/330> (дата звернення: 08.01.2025).

181. Функції юридичної відповідальності: поняття та види / Теорія держави та права (Лекції). URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4409-funkcyi-yuridichnoyi-vdpovdalnost-ponyattya-ta-vidi.html> (дата звернення: 17.02.2025).

182. Функція. Академічний тлумачний словник : словник української мови : в 11 томах. Т. 10, 1979. С. 653. URL: <https://sum.in.ua/s/funkcija> (дата звернення: 09.02.2025).

183. Харитонova Т. Є., Поліщук Є. С. Земельні, аграрні, екологічні, природоресурсні правовідносини та правовідносини у сфері альтернативної енергетики в умовах воєнного стану: правові проблеми та перспективи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 268–272. URL: http://lsei.org.ua/6_2023/61.pdf (дата звернення: 05.07.2024).

184. Хижня Л. В. Адміністративна відповідальність за вчинення правопорушень у сфері захисту довкілля в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2020. 263 с.

185. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.06.2024).

186. Чиж Ю. В. Цивільно-правова відповідальність за порушення земельного законодавства. *Юридична наука*. 2012. № 5. С. 72–77.

187. Шеремет А. П. Земельне право України : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 632 с.

188. Щербина В. І., Соцький А. М. Трудове право України: підруч. Чернівці : Технодрук, 2021. 552 с.

189. Якимець О. І. Інститут юридичної відповідальності в екологічному праві України: сучасні теоретико-правові проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 196–203.

190. Якимець О. І. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: загальні положення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 6 (47). С. 79–84. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2022/15.pdf (дата звернення: 26.07.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Рубльова О. В. Правове регулювання цивільної відповідальності за екологічні правопорушення земельного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 174–179.

2. Рубльова О. В. Правові особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. *Історико-правовий часопис*. 2024. Том 23. № 2. С. 75–81.

3. Рубльова О. В. Юридичний склад екологічного правопорушення та особливості його прояву у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 221–224. URL: http://lsej.org.ua/12_2024/49.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Рубльова О. В. Особливості нормативно-правового регулювання відшкодування екологічної шкоди у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Вип. 64 : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 12-13 вересня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2024. С. 113–116.

5. Рубльова О. В. До питання кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи* : зб. матеріалів XXI Міжнар. наук.-практ. конф.,

Луцьк, 13-14 вересня 2024 р. / Уклад. Джурак Л. М. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 69–71.

6. Рубльова О. В. Екологічні права людини крізь призму екологічного правопорушення у сфері земельних відносин. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : зб. матеріалів XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 8 груд. 2024 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С.146–148.

7. Рубльова О. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: воєнні виклики. «*PERSPECTIVES OF CONTEMPORARY SCIENCE: THEORY AND PRACTICE*» : Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції 13-15.01.2025 року, Львів, Україна. С. 1416-1420.

8. Рубльова О. В. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні: деякі питання. *Соціально-гуманітарний вісник* : збірник наукових праць. 2025. Вип. 52. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 38–39.

9. Рубльова О. В. Теоретико-правові засади юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. *Advanced top technology* : електрон. наук. журн. 2025. № 8. Харків: СГ НТМ «Новий курс». С. 34.

10. Рубльова О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин. *Креативний простір* : електрон. наук. журн. 2025. № 27. Харків : СГ НТМ «Новий курс». С. 61.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які містяться в дисертаційному дослідженні, доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки. Окремі результати дисертації були оприлюднені на таких міжнародних і вітчизняних наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій

інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 вересня 2024 року); XXI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 13-14 вересня 2024 року); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (м. Луцьк, 8 грудня 2024 року); XII Міжнародній науково-практичній конференції «PERSPECTIVES OF CONTEMPORARY SCIENCE: THEORY AND PRACTICE» (м. Львів, 13-15 січня 2025 року); Науково-практичній конференції «Сучасні тенденції соціально-гуманітарного розвитку суспільства» (м. Харків, 12-14 лютого 2025 року); Науково-практичній конференції «Новітні технології сучасного суспільства» (м. Харків, 23-25 квітня 2025 року); Науково-практичній конференції «Креативна трансформація та модернізація сучасного суспільства» (м. Харків, 11-13 травня 2025 року).